

Konstituering av kjønn i offentlige virkemidler

- i forhold til kvinnelig entreprenørskap

Therese Ege

Veileder
Anne Ryen

Masteroppgaven er gjennomført som ledd i utdanningen ved Universitetet i Agder og er godkjent som del av denne utdanningen. Denne godkjenningen innebærer ikke at universitetet inntår for de metoder som er anvendt og de konklusjoner som er trukket.

KONSTITUERING AV KJØNN I OFFENTLIGE VIRKEMIDLER

- i forhold kvinnelig entreprenørskap

Forord

Denne masteroppgaven avrunder Mastergradsstudiet i Offentlig politikk og ledelse ved Universitet i Agder. Med en slik oppgave gis studenten en sjanse til å fordype seg i et selvvalgt tema, hvor man blant annet skal bruke sin kunnskap til å redegjøre for styrker og svakheter ved metoden som er blitt brukt i å tilnærme seg emnet. Temaet jeg ønsker å belyse er konstitueringen av kjønn i offentlige virkemidler i forhold til kvinnelige entreprenører.

Gjennom prosessen med en slik oppgave følges man opp av en veileder, og jeg ønsker å takke min veileder, førsteamanuensis Anne Ryen ved institutt for sosiologi og sosialt arbeid ved Universitet i Agder for god hjelp og veiledning.

Jeg ønsker også å rette en stor takk til min familie for uvurderlig støtte og forståelse for den prosessen en slik oppgave innebærer, særlig ønsker jeg å takke min kjære mann som gav meg muligheten til å gjennomføre studiet.

Kristiansand 1.desember 2011

Therese Ege

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1. Forutsetningene for kvinnelig entreprenørskap.....	9
1.1	Handlingsplan for mer entreprenørskap blant kvinner9
1.2	Problemstilling med avgrensing11
1.2.1	Geografisk avgrensing 11
1.2.2	Tilbyderne – kategorier og nivå 11
1.2.3	Virkemidler – stipendordninger og etablererprogram 12
1.2.4	Kort oppsummert..... 12
1.3	Bakgrunn for, og aktualiteten av temaet.....13
1.3.1	Kort om kjønn – noe man har eller noe man er 13
1.3.2	Entreprenørskap med mannlig fortegn..... 14
1.3.3	Konstitueringen av kjønn i offentlige virkemidler 15
1.4	Den politiske dagsorden.....15
1.4.1	Kvinnelig entreprenørskap på den politiske dagsorden 15
1.5	Veien videre.....17
Kapittel 2. Offentlige virkemidler – en presentasjon.....	18
2.1	Innovasjon Norge.....19
2.1.1	Etablererstipend..... 19
2.1.2	Gründergrupper 20
2.1.3	Kvinner i Fokus – Fyrtårn..... 20
2.1.4	Kvinner i Fokus – Ledermentor 21
2.2	Norges Forskningsråd.....21
2.2.1	Policy for likestilling i forskning 22
2.2.2	Divisjon for Innovasjon 23
2.3	SIVA..... 24
2.3.1	Kvinnovasjon..... 24
2.4	Et effektivt virkemiddelapparat.....25

Kapittel 3. Vitenskapsteori.....	27
3.1 Kort om vitenskapsteori.....	27
3.1.1 Paradigme	28
3.1.2 Ontologi, epistemologi og metodologi	29
3.1.3 Sammendrag Vitenskapsteori	29
3.2 Vitenskapsteori i forhold til tidsperiode.....	30
3.3 Seven Moments.....	31
3.3.1 Den tradisjonelle og modernistiske perioden	31
3.3.2 Tredje og fjerde epoke	32
3.3.3 Den postmodernistiske epoken.....	33
3.3.4 Posteksperimentalismen, nå-, og fremtiden.....	34
3.4 Noen av samtidens paradigmer.....	34
3.4.1 Naturalisme.....	35
3.4.2 Etnometodologi og emosjonalisme	35
3.4.3 Postmodernisme	36
3.5 Enduring issues.....	37
3.5.1 Epistemologiske perspektivers ABC	37
3.5.2 Tolkningslære (interpretivism).....	38
3.5.3 Hermeneutikk	39
3.5.4 Konstruktivisme	39
Kapittel 4. Kjønn.....	41
4.1 Kort om teoretisk ramme for kjønn og entreprenørskap.....	41
4.2 60- og 70-tallets kjønnsperspektiver.....	43
4.2.1 Empirisk feminisme	43
4.2.2 Liberalfeminisme	44
4.2.3 Second wave feminism og kjønnsrolleteori.....	45
4.3 80-tallets kjønnsperspektiver.....	46
4.3.1 Standpunkt-feminisme	47
4.3.2 Sosialfeminismen og marxistisk feminisme (Radikalfeminisme).....	48
4.4 90-tallets kjønnsperspektiver og frem til i dag	49

4.4.1	Postmoderne feminisme.....	50
4.4.2	Black feminism.....	51
4.4.3	Cultural turn.....	52
4.5	Konklusjon på kjønnsperspektiver.....	52
Kapittel 5. Entreprenørskap og kjønn.....		54
5.1	Kort om entreprenørskap.....	54
5.1.1	Overskridelse av rammene	55
5.1.2	Tilpasning til omstendighetene	56
5.2	Kvinnelig entreprenørskap.....	57
5.3	Teoretisk forankret entreprenørskapsforskning.....	59
5.3.1	Liberal- og empiristiskfeminisme og kvinnelig entreprenørskap	60
5.3.2	Sosial-, marxistisk- og radikalfeminisme og kvinnelig entreprenørskap	61
5.3.3	Feminist view – Kjønn som sosial konstruksjon.....	63
Kapittel 6. Metode.....		64
6.1	Kvalitativ eller kvantitativ metode.....	64
6.2	Dokumentanalyse.....	65
6.2.1	Innholdsanalyse	66
6.2.2	Diskursanalyse.....	67
6.3	Diskursanalyse i praksis.....	69
6.3.1	Produksjon	70
6.3.2	Anvendelse	72
6.3.3	Sirkulasjon	75
6.4	Forberedelse til analysen.....	76
Kapittel 7. Diskursanalyse av offentlige virkemidler.....		77
7.1	Produksjon.....	78
7.1.1	Hvem produserer dokumentene?.....	78
7.1.2	Hvordan produseres dokumentene?	80
7.1.3	Forventede lesere.....	81

7.1.4	Dokumentets innhold, både på og mellom linjene	83
7.2	Anvendelse.....	87
7.2.1	Hvem leser dokumentene?.....	87
7.2.2	I hvilken hensikt blir dokumentene lest?	89
7.2.3	Den intelligente leser	90
7.2.4	Struktureringseffekter	91
7.3	Sirkulasjon.....	94
7.3.1	Sirkulasjon av dokumenter	94
7.4	Forberedelse til drøfting og konklusjon.....	95
Kapittel 8.	Drøfting.....	96
8.1	Analytisk tilnærming.....	96
8.1.1	Konstituering av sosiale fakta	97
8.1.2	Konstituering av entreprenørskap	97
8.1.3	Konstituering av kvinnelig entreprenørskap.....	98
8.1.4	Drøfting i praksis.....	99
8.2	Drøfting i lys av teoretiske perspektiver.....	99
8.2.1	Sosiale fakta.....	99
8.2.2	Konstituerte identiteter.....	101
8.3	Problemstillingens relevans.....	103
8.3.1	Hvordan konstitueres kjønn.....	103
8.3.2	Først og fremst entreprenør	104
8.4	Styrker og svakheter.....	105
8.4.1	Validitet og reliabilitet	105
8.4.2	Refleksjon	106
8.5	Konklusjon.....	107
Referanser.....	108	

Figur- og tabell-liste

Figur 1 Andel kvinner i tidligfase entreprenørskap i Norge (GEM 2009).	10
Tabell 1 Fordelingen kvinner og menn som starter for seg selv	16
Tabell 2 Skjematisk oppstilling av de tilbydere og virkemidler nevnt i kap. 2	26
Tabell 3 Vitenskapsteori i forhold til tidsperiode	30
Tabell 4 Kjønnsperspektiver presentert i forhold til årstall	42
Tabell 5 Kjønnsteoretiske utgangspunkt for kvinnelig entreprenørskap	58
Tabell 6 Analyseeskjema	77

Kapittel 1. Forutsetningene for kvinnelig entreprenørskap

I innledningskapittelet presenterer jeg forutsetningene for, og bakgrunnen for (mannlig og) kvinnelig entreprenørskap i Norge.

1.1 Handlingsplan for mer entreprenørskap blant kvinner

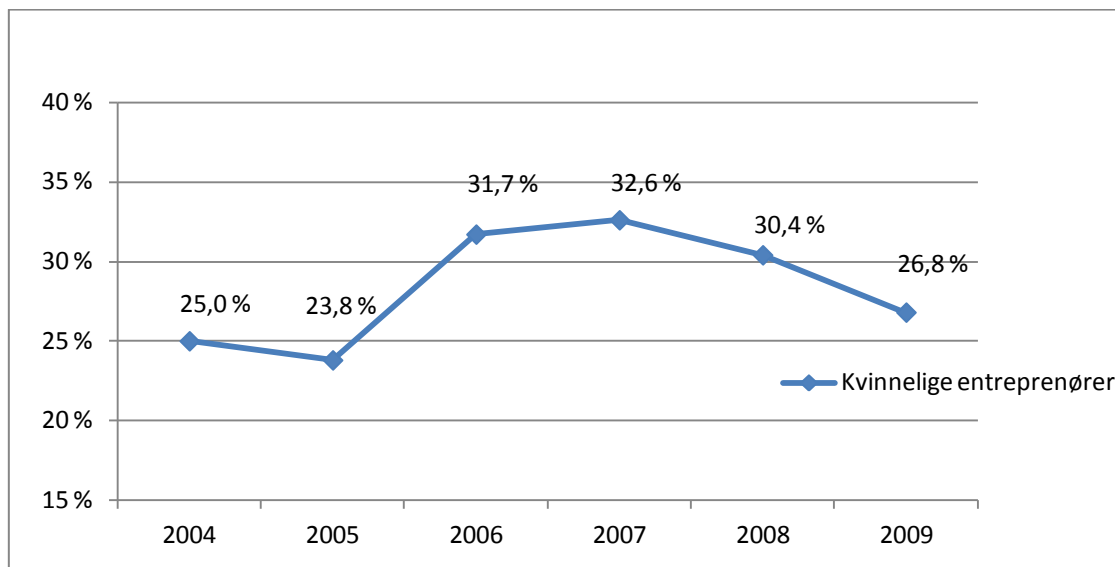
[Entreprenørene] er de aktørene som har størst betydning for [den] økonomiske utviklingen
(Gunnerud Berg og Foss 2002: 16)

I følge Joseph A. Schumpeter, en av ”økonomiens konger” i følge forfatter Esben Sloth Andersen, er entreprenøren ”den der skaber dén produktivitet fremgang som arbejdere, pengekapitalister og statsmagten nyder godt af” (Sloth Andersen 2004:27). Schumpeter mener videre at

”i hvert fald nogle mennesker har til tider en ubændig trang til at udvise ærgerrighed, entreprenørånd og kraft og liv (...) ved at bryde med rutinerne og at sætte noget nyt i gang. I det økonomiske system sker det ved at lave større fornyelser af det eksisterende rutinesystem” (Sloth Andersen 2004:37)

At det stemmer med Schumpeters tanke om at det bare er ”nogle mennesker” som har denne trang til å bryte rutiner og å skape noe nytt viser statistikken oss. I følge statistikk fra OECD var det i 2007 bare 7,9 % av de sysselsatte i Norge som var selvstendig næringsdrivende (www.oecd.org), samtidig viser statistikken oss videre at kvinner er underrepresentert, bare 4,6 % av de sysselsatte er selvstendig næringsdrivende og kvinner (ibid.). I følge Global Entrepreneurship Monitor 2008 (GEM 2008) var 30,4 % av alle nye entreprenører i Norge kvinner. Regjeringen i Norge utarbeidet så en handlingsplan for mer entreprenørskap blant kvinner, hvor de introduserte et mål om at kvinneandelen skal opp til 40 % innen 2013, og det er utarbeidet en plan for å ”styrkje vilkåra til kvinner for å etablere og utvikle verksemd og skape vekstbedrifter” (Handlingsplan for meir entreprenørskap blant kvinner 2008:3). I tiden etter handlingsplanen er derimot andelen kvinnelige entreprenører gått ned, i følge Global Entrepreneurship Monitor 2009 (GEM 2009) var andelen kvinnelige entreprenører på 26,8 %. Nedenfor følger en figur som viser den prosentvise andelen kvinner som velger å starte for seg selv.

Figur 1 Andel kvinner i tidligfase entreprenørskap i Norge (GEM 2009).

Som figuren viser har det på ingen måter vært verken stabil oppgang eller nedgang når det gjelder andelen kvinner som starter for seg selv. En virkelig positiv utvikling er fra 2005 til 2006, men fra 2007 til 2008 er det en nedgang med over 2,2 prosentpoeng, fra 32,6 % til 30,4 %. I 2008 ble også regjeringens handlingsplan for mer entreprenørskap blant kvinner lansert og med den, målet om å nå 40 % kvinneandel innen 2013, et mål som er langt fra 2008-andelen som var på 30,4 % kvinner. Dessverre er grafen gått enda mer ned etter 2008, hvor man i 2009 ikke har noen større kvinneandel enn 26,8 %, på tross av at handlingsplanen for mer kvinnelig entreprenørskap har vart ett år.

I tillegg til 40 % kvinneandel, legger Regjeringen frem flere tiltak i sin handlingsplan som skal være med å styrke kvinners entreprenørskap. Samtidig med at ordninger som svangerskapspengene og foreldrepenger blir en rett for selvstendig næringsdrivende på lik linje med ”vanlig” ansatte, blir det også rettet fokus mot støtteordninger og virkemiddelapparatet. I følge planen skal det bli en ”forsterka prioritering av kvinner i verkemiddelapparatet – felles tekst i tildelingsbrev og mål for prosentdel kvinner” (Handlingsplan 2008:6). Videre legges det opp til ”forsterka satsing på nettverkskreditt (...) forsterka kvinnesatsing i Innovasjon Norge (...) [og] ny kvinnesatsing i Inkubatorprogrammet til SIVA”(ibid.). Summen av denne satsingen skal bidra til å

”oppmuntre og leggje til rette for at kvinner har likeverdige moglegheiter til entreprenørskap. Tiltaka skal medverke til at fleire kvinner ønskjer å satse på å starte og utvikle ny verksemd og på den måten bidra til regjeringa sitt mål om høgare kvinneandel både i dei ulike verkemidla og i entreprenørskapsaktivitetar generelt.” (Handlingsplanen 2008:6)

Med regjeringens handlingsplan ønsker Regjeringen å sette søkelyset på entreprenørskap og tilbydere av virkemidler generelt, samtidig som at kjønn (kvinner) og entreprenørskap er blitt et offisielt tema.

1.2 Problemstilling med avgrensing

Handlingsplanen for mer entreprenørskap blant kvinner er selve bakgrunnen for utarbeidelse av tema og problemstilling. Mitt utgangspunkt for problemstillingen er kjønn i offentlige virkemidler, jeg ønsker å se på hvordan kjønn konstitueres når det gjelder entreprenøriell adferd. Problemstillingen min blir da som følger:

Kvinnelig entreprenørskap og offentlige virkemidler: hvordan konstitueres kjønn?

En problemstilling skal være ”*spennende, fruktbar og enkel*” (Holme og Solvang 2003:37), samtidig som den bør være ”*clear and researchable*” (Bryman 2004:33). Problemstillingen er det forskningsspørsmål som skal ligge til grunn for selve forskningen, en uklar problemstilling kan resultere i at forskningen blir ufokusert og man kan få vanskeligheter med å samle inn data (Bryman2004:31). Holme og Solvang (2003) mener at om forskningen i det hele tatt skal resultere i noe må man avgrense problemstillingen, allerede i min problemstilling har jeg presentert flere avgrensinger, så som *kvinnelig, entreprenørskap, offentlige, virkemidler og kjønn*, men det finnes også andre avgrensinger jeg må ta hensyn til. Nedenfor følger en redegjørelse for mine avgrensinger slik at min problemstilling kan tilfredsstille de krav Holme, Solvang og Bryman stiller om å være tydelig og enkel. I metodekapittelet vil jeg komme nærmere inn på mitt valg av metode og hva som ligger til grunn for hvorfor jeg har valgt den ene metoden fremfor den andre.

1.2.1 Geografisk avgrensing

Jeg avgrenser problemstillingen min til å gjelde Norge, min problemstilling kan veldig godt gjelde for flere land, men med fare for å bite over for mye er mitt utgangspunkt norske entreprenører og norske tilbydere. Kvinnelig entreprenørskap er på mange måter like aktuelt for andre land enn Norge, og jeg kan se ut over landegrensene om jeg vil sammenligne entreprenørskapsaktivitet blant kvinner i andre land, men dette er i så fall bare som en del av en analyse eller konklusjon.

1.2.2 Tilbyderne – kategorier og nivå

Det finnes i Norge flere tilbydere av virkemidler rettet mot entreprenørskap generelt og kvinnelig entreprenørskap spesielt. Jeg har valgt å se på de tilbydere som blir nevnt i regjeringens handlingsplan for mer entreprenørskap blant kvinner. I tillegg til at disse er nevnt i handlingsplanen,

de er også de største tilbydere av virkemidler rettet mot entreprenøriell adferd i Norge. Tilbyderne er Innovasjon Norge, Forskningsrådet og SIVA, og til sammen tilbyr disse tre en stor mengde virkemidler for entreprenørskap, drift, vekst av nystartede bedrifter og hjelp til internasjonal satsing. De tilbydere jeg har valgt er nasjonale tilbydere, samtidig som at det må gjøres oppmerksom på at flere av disse virkemiddelprogrammene som tilbys er satsingsområder som et resultat av samarbeid mellom ulike aktører, alt fra fylkeskommuner, kommunale næringshager og private bedrifter. De føringer som handlingsplanen fører med seg angår de offentlige mer enn de private tilbydere av virkemidler. Jeg er av den oppfatning at det offentlige er forpliktet på en annen måte enn de private til å forholde seg til de målsetninger og ønsker regjeringen måtte ha for norsk næringsliv, økonomi og utvikling. De private tilbydere av virkemidler står mer fritt til å velge selv hva de vil gjøre, men på lengre sikt kan man anta at de private aktørene vil se viktigheten av å gjøre det samme som de offentlige, av hensyn til konkurransefortrinn og lignende.

1.2.3 Virkemidler – stipendordninger og etablererprogram

Når det gjelder valg av virkemidler er jeg på mange måter begrenset av mitt tidligere valg av tilbydere, føringer for hvilke virkemidler jeg kan velge er allerede lagt i en av mine første avgrensinger. Jeg kan bare velge de virkemidler, støtteordninger og programmer for entreprenører som de tre tilbydere tilbyr. Hver for seg bidrar til de offentlige tilbydere på ulike måter, regjeringen, med kommunal- og regionaldepartementet summerer det hele slik:

”Innovasjon Norge bistår særlig med finansiering av nye forretningsideer, SIVAs primære rolle er å legge til rette for infrastruktur og utvikle nettverk til støtte for bedrifter i en tidlig utviklingsfase. Norges Forskningsråds programmer bidrar til at det regionale næringslivet stimuleres til å ta i bruk forskning for å stå best mulig rustet i konkurransen om utvikling av nye produkter og nye markeder.”

(http://www.regjeringen.no/nb/dep/krd/tema/regional-_og_distriktpolitikk/organisering-roller-og-ansvar/virkemiddelaktorene.html?id=527164)

De utvalgte virkemidler representerer derfor virkemidler som bidrar med enten kapital, kompetanse eller nettverk.

1.2.4 Kort oppsummert

Ut fra min problemstilling med avgrensinger kan jeg konkludere med at min oppgave fremover blir å se nærmere på kvinnelig entreprenørskap og offentlige virkemidler på nasjonalt nivå som tilbyr

sine virkemidler og støtteordninger i alle faser gjennom etableringsprosessen mot næringsvirksomhet.

Jeg skal videre i de neste kapitler se på aktualitet av entreprenørskap blant kvinner og hvorfor dette er viktig, både for samfunnet generelt og kvinner spesielt. Jeg skal videre fokusere på hvordan de offentlige virkemidlene konstituerer kjønn.

1.3 Bakgrunn for, og aktualiteten av temaet

I dette avsnittet skal jeg her kort redegjøre for bakgrunnen for hvorfor jeg har valgt et slikt tema og en slik problemstilling. Videre kommer jeg også inn på aktualiteten av temaet og hvorfor akkurat dette temaet er interessant. Senere i oppgaven skal jeg utdype dette mer detaljert.

1.3.1 Kort om kjønn - noe man har eller noe man er

I følge min problemstilling er en av mine variabler kjønn. Kjønnforskning er noe som både forskes på og diskuteres, det har versert ulike måter å se på kjønn og forklare hva kjønn er. Kjønn er blitt sett på som noe biologisk, og sosialt, som noe man har og som noe man er. I følge Helga Hernes er sosialt kjønn et begrep som *”refererer seg til det faktum at biologisk forskjell er grunnlaget for systematiske forskjeller mellom de to kjønn når det gjelder økonomisk, sosial og politisk makt”* (Hernes 1982:37). Kjønn forklart fra et biologisk utgangspunkt fokuserer på de biologiske forskjellene mellom mann og kvinne. Kjønn er noe man har, det er en biologisk forklaring på forskjellene kjønnene imellom og henspiller seg til de anatomiske forskjellene menn og kvinner imellom (Giddens 2010:601). I tillegg til de fysiske forskjellene er kvinnens evne til å bære frem barn en biologisk forskjell som ikke menn har (Giddens 2010:579).

For min oppgave er Helga Hernes’ oppfatning av at *”kjønn har en overveldende sosial betydning”* (Hernes 1982:37) svært viktig med tanke på at det betyr mye om man er født som mann eller kvinne, noe sitatet nedenfor tydeliggjør;

”Kjønn er ikke hovedsakelig et fysiologisk eller biologisk kjennetegn som øyefarge, høyde eller stryke. Det er [også] en grunnleggende sosial kategori som påvirker et individs rolle, status og [ikke minst] muligheter” (ibid.)

Sosialt kjønn, og kjønn som noe man er, og blir, vektlegger læringsaspektet ved kjønnforskjeller, nemlig at kjønn er sosialt konstruert ut fra sosialiseringprosesser og utvikling. Giddens (2010) presiserer i sitt kapittel *Sexuality and Gender* at sosialt kjønn ikke er et direkte produkt av ens biologiske kjønn. Utviklingen av sosialt kjønn handler om å skape en felles forståelse av hva som

menes med maskulint og feminint. I tillegg til de sosialt konstruerte forskjellene, er sosialt kjønn kjønnsforskjeller kulturer imellom. Det som i en kultur oppfattes som maskulint kan i andre kulturer oppfattes som feminint. Giddens mener at sosialt kjønn omfattes av både psykologiske, sosiale og kulturelle forskjeller mellom menn og kvinner (Giddens 2010:601).

For å forstå kjønn er det veldig viktig å forstå betydningen av biologisk og sosialt kjønn, nettopp fordi mange av de kjønnsforskjeller man finner mellom kvinne og mann ikke er av biologisk art, de er nemlig lært og tilegnet gjennom ulike prosesser av sosialisering og utvikling. Kjønn, og kjønnsforskning er derfor på mange måter uklart og tvetydig og et så omfattende tema at jeg vil komme tilbake til dette senere i oppgaven min.

1.3.2 Entreprenørskap med mannlig fortegn

Forfatter Yvonne Due Billing skriver i sin bok *Viljan til makt? Om kvinner og identitet i chefsjobb* (2006) at lederskap ”historisk og tradisjonelt har haft en maskulin image” (Due Billing 2006:53). På tilsvarende måte kategoriseres jobber i arbeidslivet alt etter for hvem de er ”naturlige” for, Due Billing snakker om jobber som er *könstämplade*, det vil si at de er definert som maskuline eller feminine og at det finnes jobber som er ”naturlige” for det ene eller andre kjønn. I en artikkel i Dagsavisen i 2008 fremkommer det at likestillingen i hjemmet er kommet langt, mens ”norsk arbeidsliv er kraftig kjønnsdelt” (<http://www.dagsavisen.no/innenriks/article330329.ece>). Menn og kvinner velger yrker som ”tradisjonelt” har vært forbeholdt det ene og det annet kjønn, industri og håndverk for menn og helse og omsorg for kvinner. Artikkelen viser dermed til en undersøkelse som er blitt gjort om menn og likestilling at utviklingen i så tilfelle har stått tilnærmet stille de siste 20 år. Det er lite som har endret seg, på tross av at kvinner og menn ønsker et mer kjønnsbalansert arbeidsliv.

Michelle Fine angriper denne problematikken på en annen måte og snakker om ”*the hyphenated phenomena*” (Fine 2008) eller på norsk; bindestreksfenomenet. Hun mener med det at det finnes en *normal* og et *bindestreksfenomen*, det kan illustreres ved entreprenør og kvinnelig-entreprenør. Her er *entreprenør* en mann, mens man må legge til *kvinnelig* for å vise at man snakker om en kvinnelig entreprenør. Et annet eksempel er sykepleier og mannlig sykepleier som viser tydelig at man snakker om et kjønnsfenomen som gjelder begge kjønn, man kjønner fenomenet.

Konsekvensen av et slikt fenomen er at ”bindestreken” blir sett på som noe annerledes, noe som avviker fra normalen. En kvinnelig entreprenør blir allerede i ordet oppfattet som noe annet enn en (mannlig) entreprenør. Entreprenørskap med mannlig fortegn henspeler seg til denne

benevnelsen der kvinnelig entreprenør må fremgå av teksten for å forstå at man snakker om en kvinnelig entreprenør. (Mannlig) entreprenør sier seg selv.

1.3.3 Konstitueringen av kjønn i offentlige virkemidler

I følge problemstillingen skal jeg finne ut hvordan kjønn konstitueres i offentlige virkemidler. Med det mener jeg hvordan de offentlige virkemidlene fokuserer på kjønn og om fokuset på kjønn avspeiles i språk og ordvalg, slik som i virkemiddelets beskrivelse, søknader og tildelingsbeslutninger. Et eksempel på en åpenbar "konstituering" av kjønn er å ha kjønnshomogene virkemidler, hvor et av kriteriene er at man er av det ene eller andre kjønn. Jeg skal som sagt både se på virkemidler som er "homogene" i sitt virkeområde, tillegg til virkemidler som er "kjønnsnøytrale" i sin tildelingspolitikk.

1.4 Den politiske dagsorden

Som en pekepinn på hvor aktuelt entreprenørskap og kvinnelig entreprenørskap er for Norge ser man i Regjeringens handlingsplan at det er i alt åtte departementer som har vært med på arbeidet med handlingsplanen, og som det står i forordet til planen:

"Ein god politikk for entreprenørskap blant kvinner er derfor god næringspolitikk, god arbeids- og inkluderingspolitikk, god likestillingspolitikk, god distriktpolitikk / kommunal- og regionalpolitikk, god utdannings- og forskningspolitikk, god fiskeri- og kystpolitikk og god mat- og landbrukspolitikk."

(Handlingsplan for meir entreprenørskap blant kvinner 2008:3)

1.4.1 Kvinnelig entreprenørskap på den politiske dagsorden

Entreprenører og entreprenørskapskultur har stor betydning for et lands økonomiske utvikling. I Handlingsplanen for meir entreprenørskap blant kvinner står det følgende:

"Entreprenørskap bidreg til omstilling og innovasjon og til at ressursar ikkje går ledige, men blir tekne i bruk. Det bidreg til at arbeidsplassar og verdier blir skapte i dag og i framtida. Velferda vår er avhengig av at det blir etablert, drive og vidareutvikla lønnsame bedrifter og at ulønnsame bedrifter blir omstilte til lønnsame eller avvikla." (Handlingsplan for meir entreprenørskap blant kvinner 2008:6)

I følge handlingsplanen vil en satsing på entreprenørskap og det å skape egne arbeidsplasser medvirke til høyere yrkesdeltakelse, redusere og forebygge arbeidsledighet og motvirke avgang fra arbeidslivet. Samtidig som det i handlingsplanen er ment å gjelde kvinner, mener jeg at dette gjelder like mye for menn, selv om menn kanskje har et annet utgangspunkt til entreprenørskap enn kvinner. Ser man på statistikken viser den altså at det er store prosentvise forskjeller mellom menn og kvinner og deres ambisjoner, intensjoner og forsøk på å starte for seg selv. I følge Statistisk Årbok 2009 var det i 2007 følgende fordeling mellom menn og kvinner som startet for seg selv:

Tabell 1 Fordelingen kvinner og menn som starter for seg selv

(Statistisk Årbok 2009) (<http://www.ssb.no/aarbok/tab/tab-329.html>)

	Menn	Kvinner
Enkeltmannsforetak	66,5 %	33,5 %
Andre selskapsformer (ansvarlig selskap/selskap med delt ansvar)	74,8 %	25,2 %

Som tabellen viser er kvinneandelen blant enkeltmannsforetak 33,5 %, mens den for andre selskapsformer er nede på 25,2 %. Handlingsplanen for mer entreprenørskap blant kvinner legger derfor frem, som tidligere nevnt, et ønske og en intensjon om at det i 2013 er en kvinneandel blant nye entreprenører på minst 40 %.

Den, fra min side, allerede mye omtalte handlingsplanen er et resultat av det rødgrønne regjeringssamarbeids Soria Moria-erklæring fra 2005. Allerede i innledningen rettes fokus mot å ”etablere gode rammebetingelser som bidrar til innovasjon og nyskaping” (Soria Moria 2005:16). Regjeringsplattformen fra 2005 la videre frem et ønske om å styrke det offentlige virkemiddelapparatet og la det bli en fleksibel partner i samarbeid med næringslivet, det skulle på ingen måte være et ”byråkratisk hinder” (ibid.).

Ny regjeringsperiode, samme regjering - Soria Moria 2009 ble en god fortsettelse av den første samarbeidsplattform for flertallsregjeringen Ap, SV og Sp. Fremdeles påpekes en aktiv ”omstilling i næringslivet og tilrettelegging for nye og fremtidsrettede næringer og arbeidsplasser” (Soria Moria 2009:5). Samtidig som intensjonene fra den første erklæringen videreføres i Soria Moria nummer 2, går man videre utover det å legge forholdene til rette for innovasjon og entreprenørskap. Nå er også fokuset rettet mot å legge forholdene til rette for små og mellomstore bedrifter og vekst blant dem. En viktig forutsetning for et bærekraftig og levedyktig næringsliv er

ikke bare å legge forholdene til rette for nyskapning, men også opprettholdelse og utvikling av nye, og sårbare bedrifter.

I oppgaven min skal jeg som sagt ikke fokusere så veldig på drift og vekstmuligheter for små og mellomstore bedrifter. Hovedfokuset mitt er, som nevnt over, entreprenørskap og forholdene som legger til rette for nyskapning og innovasjon. Jeg skal i all hovedsak holde meg til selve etableringsprosessen, det vil si intensjonen, planleggingen og etableringen av egen arbeidsplass (Alsos og Ljunggren 2002:112), men det er viktig å se hva som er på den politiske dagsorden og hvordan det påvirker bevisstgjøringen av temaet. Om man kan snakke om en ”motesak”, eller om fokus og bevisstgjøring er uavhengig av politisk dagsorden og aktualitet av temaet, vil jeg komme tilbake til.

1.5 Veien videre

Kvinnelig entreprenørskap er blitt et offentlig tema, og Handlingsplan for meir entreprenørskap blant kvinner av 2008 var med på å rette søkelyset på kvinnelige entreprenører og deres vei mot egen bedrift. Samfunnsøkonomi og næringsutvikling har vært årsakene til dette fokuset på kvinner og entreprenørskap, på lik linje med at tallene viser at kvinnelige entreprenører er i mindretall. Min oppgave videre blir dermed, i følge min avgrensede problemstilling å se nærmere på kvinnelig entreprenørskap og offentlige virkemidler på nasjonalt nivå, hvor virkemidler og støtteordninger blir tildelt i hele etableringsprosessen mot egen næringsvirksomhet.

Videre følger en presentasjon av mitt empiriske datagrunnlag, en presentasjon av de tilbydere og virkemidler jeg har valgt å fokusere på.

Kapittel 2. Offentlige virkemidler – en presentasjon

Norge skal være et av verdens mest nyskapende land der bedrifter og mennesker med pågangsmot og skaperevne har gode muligheter til å utvikle lønnsom virksomhet.(Fra Idé til Verdi, Regjeringens plan for en helhetlig innovasjonspolitik 2003:14)

Sitatet ovenfor, hentet fra regjeringens plan om innovasjonspolitik fra 2003, vitner om en ambisiøs målsetning. En viktig forutsetning for at et land og dets økonomi skal være bærekraftig er utvikling, innovasjon og entreprenørskap. Jeg har tidligere vært inne på viktigheten av nettopp dette og Schumpeters standpunkt til fornyelse og entreprenøriell adferd, men Johan P. Olsen, i rapporten ”Innovasjon, politikk og institusjonell dynamikk” (2004) mener at ”ønsket om mer innovasjon gjenspeiler et gap mellom presentasjonsnivå og aspirasjonsnivå – mellom hvor man er og hvor man ønsker seg hen” (Olsen 2004:2). Norge er ennå ett stykke fra å nå Regjeringens mål om 40 % kvinneandel (jf. figur 1).

Som nevnt i kapittel 1 er det de offentlige tilbydere av virkemidler som er gjenstand for analyse, og jeg begrunner mitt valg ut fra de offentliges forpliktelse til å forholde seg til regjeringens målsetninger, hvor det er de offentlige virkemidlene som i så henseende er middelet for å nå målet om ønsket aspirasjonsnivå, ”formålet med offentlige virkemidler for forskning og utvikling i, og for næringslivet er hovedsakelig å styrke bedriftens omstillings- og konkurransevne” (St.meld nr. 20-2004-05:91). Tiltakene i offentlig regi har, for å stimulere til innovasjon og entreprenørskap, videre ”hatt som målsetting å skape arbeidsplasser” (Alsos og Ljunggren.2002:244). Således har jeg da også valgt å ta for meg de samme tilbyderne som blir nevnt i regjeringens handlingsplan for mer entreprenørskap blant kvinner.

Jeg vil i dette kapittelet gi en oversikt over offentlige tilbydere av virkemidler og tiltak for entreprenører, hva som er tilgjengelig for personer som ønsker å starte for seg selv, og om det finnes tiltak som er spesielt rettet mot kvinner. I følge Alsos og Ljunggren (2002) har ”den offentlige satsingen på kvinners entreprenørskap vært kanalisert gjennom ulike nivåer i forvaltningen” (Alsos og Ljunggren 2002:245). Jeg vil presentere tilbyderne fortløpende hvor jeg ser på deres mål, midler og tildelinger for entreprenører generelt og kvinner spesielt.

2.1 Innovasjon Norge

I følge Innovasjon Norges formålsparagraf skal det arbeides med blant annet *”å fremme bedrifts- og samfunnsøkonomisk lønnsom næringsutvikling i hele landet”* ([htt:lovdata.no/all/hl-20031219-130.html](http://lovdata.no/all/hl-20031219-130.html)), dette skal skje *”gjennom å bidra til innovasjon, internasjonalisering og profilering”* (ibid.). I lov om Innovasjon Norge av 19. desember 2003 blir det i § 10 foreslått at selskapets midler blant annet kan brukes til:

”finansiering, herunder tilskudds-, låne-, garanti-, og egenkapitalordninger (...) rådgivning og kompetansehevende tiltak (...) nettverk og infrastruktur (...) profilering av norsk næringsliv i utlandet” (http://innovasjonnorge.no/Aktuelt_fs/Om%20oss/Fakta%20om%20Innovasjon%20Norge/051010_Lov%20om%20Innovasjon%20Norge.pdf)

Innovasjon Norge har som mål å *”sørge for at norsk næringsliv blir mer konkurransedyktig og å gjøre Norge til et av verdens mest nyskapende land”* (<http://www.innovasjonnorge.no/Nyheter/Nyhetsarkiv/Nyheter-i-2004/Nyheter-1-kvartal-2004/Velkommen-til-Innovasjon-Norge/>).

Regjeringens plan om innovasjonspolitikken av 2003 har samme ambisiøse målsetting, og viser oss med dette at Innovasjon Norge strekker seg like langt som regjeringen når det gjelder dette temaet.

Innovasjon Norge har flere virkemidler for å nå dette målet, de ulike tilbudene er rettet inn mot ulike faser i etablererprosessen, ulike bransjer, noen for entreprenører generelt, andre for kvinner spesielt, noen tilbud er også geografisk avgrenset. Uansett for hvem, hvor og hvordan Innovasjon Norges tilbud blir forvaltet, er hovedmålet å *”tilby tjenester og programmer som skal bidra til å utvikle distriktene, øke innovasjonen i næringslivet over hele landet og profilere norsk næringsliv og Norge som reisemål* (<http://www.innovasjonnorge.no/Om-oss/>). Jeg kan på ingen måte komme inn på alle sammen og jeg har derfor valgt ut noen tilbud. I det følgende skal jeg presentere de tilbud fra Innovasjon Norge som jeg har valgt å se nærmere på.

2.1.1 Etablererstipend

Etablererstipend er et stipend Innovasjon Norge tilbyr til personer som ønsker å videreutvikle en idé eller etablering av egen bedrift. Det landsdekkende etablererstipendet var i 2009 på 50 millioner kroner. Innovasjon Norge kan yte støtte på inntil 1,75 mill. pr prosjekt. I 2008 var Etablererstipendet i gjennomsnitt 180 000 kroner for hvert støttede tiltak (<http://www.innovasjonnorge.no/Satsinger/Reiseliv/Nyheter/Nyhetsarkiv/Innovasjon-Norge-jakter-gode-nyetableringer/>). Det finnes ulike kriterier som danner grunnlaget for om man kan søke om Etablererstipend, i følge Innovasjon Norges faktaark om Etablererstipend må

”ideen være nyskapende og ha lønnsomhetspotensial (...) det forutsettes at gründeren selv kan bidra med 50 % egenandel i form av både egeninnsats og kapital (...) stipendet fra Innovasjon Norge skal være et supplement til, og ikke erstatning for egenfinansiering”

(http://www.innovasjon norge.no/TP_fs/Finansiering/estip_faktaark020409.pdf)

Foruten disse kriteriene er Etablererstipendiet ”kjønnsnøytralt”, både kvinner og menn kan søke, det gjelder for alle næringer foruten offentlig virksomhet, og ordningen gjelder for hele landet, men *”hvert fylke kan prioritere ut fra lokale forhold og behov”* (ibid.).

I følge Innovasjon Norge og faktaarket om Etablererstipendiet vil

”etableringer som representerer noe nytt enten i nasjonal eller internasjonal sammenheng bli høyt prioritert. Dette gjelder også gode prosjekter som er kvinnebasert (...) Prosjekter rettet mot lokalt marked blir normalt ikke prioritert.”

(http://www.innovasjon norge.no/TP_fs/Finansiering/estip_faktaark020409.pdf)

2.1.2 Gründergrupper

I følge Innovasjon Norge er Gründergrupper noe som oppstår når 5-7 gründere går sammen og danner et nettverk. Ved opprettelsen av en slik gruppe vil Innovasjon Norge være med å dekke utgiftene til innleie av en bedriftsrådgiver ”godkjent” av Innovasjon Norge, med inntil kr 50 000,-. Bedriftsrådgiveren kan gi *”gruppen tips om hvordan de kan arbeide for å lykkes som gruppe og som gründere”* (<http://www.innovasjon norge.no/Tjenester/Nettverk/Grundergrupper/>). Bedriftsrådgiveren kan, i følge samme nettsted være en *”forretningsmessig diskusjonspartner for prosjektet, videre er rådgiverens oppgave å bidra til at gruppen lykkes, samt gi råd til utviklingen av virksomhetene i gruppemøtet ”* (ibid.). På samme måte som med Etablererstipend, er også Gründergrupper for begge kjønn.

2.1.3 Kvinner i Fokus – Fyrtårn

Innovasjon Norge betyr, som tidligere nevnt, mye for norsk næringslivsutvikling og etablering av nye foretak. På samme måte betyr Innovasjon Norge mye også for kvinner og kvinnesatsing spesielt. Innovasjon Norge har, i tillegg til ordninger som er rettet mot etablerere og gründere, en egen satsing på kvinner. I følge nettstedet [innovasjon norge.no](http://www.innovasjon norge.no) bidro virkemiddelaktøren i 2009 med *”2,8 milliarder kroner til kvinnerettede prosjekter (...) dette tilsvarer 29 prosent av de totalt bevilgede midler”*(<http://www.innovasjon norge.no/Satsinger/Kvinner-i-naringslivet/>).

En av disse særskilte kvinnesatsningene fra Innovasjon Norge er Fyrtårnprogrammet. I følge brosjyren til programmet er dette et tilbud *”til kvinner som allerede har lykket som bedriftseiere eller bedriftsledere”* (Fyrtårnprogrammet – for deg som vil videre). Ved første øyekast faller dette programmet utenfor avgrensningen min med å studere virkemidler som fremmer kvinnelig entreprenørskap. Derimot er jeg av den oppfatning at denne ordningen er som et tveegget sverd i gründersammenheng. Innovasjon Norge legger nemlig vekt på at ordningen på samme måte som den skal inspirere *”fyrtårnene”* innad i programmet, også skal inspirere andre kvinnelige gründere til å satse. Programmet er dermed virksomt på flere nivå og blant flere kvinner enn det i utgangspunktet så ut som å være. Fyrtårnprogrammet skal synliggjøre kvinner som har fått det til, og valget av navn for dette programmet er nok ikke tilfeldig; deltakerne i programmet skal i følge brosjyren være *”fyrtårn for andre kvinnelige etablerere”* og det skal *”skapes rollemodeller”*.

2.1.4 Kvinner i Fokus – Ledermentor

Ledermentor er nok et program Innovasjon Norge tilbyr kun for kvinner, dette programmet er for kvinner som ønsker å *”utvikle seg som leder, samt har ambisjoner om karriereutvikling”* (http://www.innovasjon norge.no/TP_fs/Kvinner/Ledermentor/Ledermentor-BROSJYRE.pdf).

Ledermentor er et program *”skreddersydd for dine behov og egenskaper som leder. Du går inn i programmet som en adept, en deltaker, og får tildelt en mentor med lang ledererfaring”* (ibid.). Programmet fostrer kvinnelige ledere, det er et program hvor man gjennom veiledning fra en mentor kan, som en slags elev, *”utvikle seg som leder”* (ibid.) og hvor mentor og elev *”begge kan oppnå ny kunnskap, ny innsikt og personlig vekst”* (ibid.).

Erfaringer med lederskap og de egenskaper det fører med seg er viktig å ha i alle situasjoner, også i en etableringsprosess mot egen virksomhet. Å tilby kvinner lederutdanning kan gi dem erfaringer som senere er viktig å ha med seg i arbeidet med å skape sin egen arbeidsplass.

2.2 Norges Forskningsråd

Norges Forskningsråds visjon er *”å være i front for norsk forskning”* (Presbrosjyrewebjuni2009.pdf). Forskning og utvikling skal være med på å *”utvide grensene for hva vi vet, forstår og kan få til”* (ibid.) I følge Norges Forskningsråds nettside har Norges Forskningsråd *”ansvar for å auke kunnskapsgrunnlaget og fremje grunnleggjande og brukarstyrt forskning, og innovasjon. Forskningsrådet fordeler årleg om lag 6,2 milliardar kroner til forskningsføremål.”*

(http://www.forskningsradet.no/no/Visjon_og_mandat/1138785796497)

Norges Forskningsråd er ikke en tilbyder av virkemidler rettet mot entreprenørskap på samme måte som for eksempel Innovasjon Norge. Forskningsrådet er først og fremst en tilbyder av virkemidler rettet mot forskning og utvikling, samtidig som forskningsrådet legger stor vekt på ”*høg innovasjonstakt og større verdiskaping*” (ibid.). På samme måte som at forskning og utvikling kan begrunnes ut fra et faglig- og kunnskapsberikende argument, er det også en forventning om at forskning skaper konkrete resultater, altså en forventning om nytte utover det teoretiske og akademiske. Forskningsrådet arbeider med å møte alle disse ”forventninger” og de viser til visjonen som ”*dekker hele bredden av begrunnelser for forskning (...) Forskningsrådets mål, virkemidler og arbeidsmåter skal være tilpasset forskningens ulike begrunnelser*” (Presbrosjyrewebjuni2009.pdf).

For Norges Forskningsråd blir regjeringens handlingsplan for mer entreprenørskap blant kvinner en rettesnor for kvinnelig entreprenørskap og innovasjon. Norges Forskningsråd har derfor ikke noe eget program for kvinner, men de har blant annet ”*Policy for likestilling*” som, i tillegg til regjeringens krav til kvinnerepresentasjon er med på å legge føringer for det videre arbeidet.

2.2.1 Policy for likestilling i forskning

Norges Forskningsråd ønsker med ”*policy for likestilling i forskning*” (5347FKlikestillingweb.pdf) å gjennomføre hele organisasjonen med fokus på kvinner og likestilling. Et av hovedproblemene for forskning som fagfelt, i følge Norges Forskningsråd, er ”*kvalitetsproblemet*” (5347FRlikestillingwed.pdf), nemlig det at forskning preges av ”*kjønnskjev rekruttering og mannsdominans*” (ibid.). Norges Forskningsråd, som ”*den viktigste forskningspolitiske rådgiveren for Regjeringen, departementene og andre sentrale aktører*” (5347FRlikestillingwed.pdf) har en forventning å leve opp til når det gjelder likestilling. Regjeringen har et uttalt mål om å øke kvinneandelen både innenfor styrer og utvalg, men også innenfor entreprenørskap. Norges Forskningsråd mener å ha et samfunnsansvar, nemlig ”*å bidra til å styrke kvaliteten i norsk forskning*” (ibid.). Når forskningsrådet mener å ha identifisert et kvalitetsproblem i forskningen vil løsningen være, i følge Norges Forskningsråd, å

”*bevisst tilse at virkemidler er utformet slik at de understøtter og forsterker seleksjonsprosesser som bidrar til å fremme økt kjønnsbalanse i akademia og styrke kjønnsperspektivet i forskningen.*” (5347FRlikesstillingweb.pdf)

Det er på denne måten man, i følge Norges Forskningsråd løser kvalitetsproblemet, Policy for likestilling handler derfor om å øke bevisstheten rundt kjønn og likestilling. Policy'en er ment å være gjennomgripende både internt og eksternt i organisasjonen, og Forskningsrådet skal, i kraft av

sin posisjon som et ”nasjonalt forskningsstrategisk organ (...) øke sin innsats og fremstå som en sentral aktør for likestilling i norsk forskning” (5347FRlikesstillingweb.pdf). Forskningsrådet ønsker å ”bidra til integrering av kjønnsperspektiver i forskning i nye programmer og i pågående virksomhet” (ibid.), og dette vil i så måte bøte på et par av problemene innen forskningen. På samme måte som at vi lever i en kjønnnet verden bør også forskningen reflektere nettopp dette, og i følge Policy for Likestilling og Norges Forskningsråd ”kan det være forskningsfelt hvor kjønnsdimensjonen har relevans og betydning, uten at dette reflekteres eller tas skikkelig hensyn til” (5347FRlikesstillingweb.pdf).

2.2.2 Divisjon for Innovasjon

Norges Forskningsråd har ”en bred portefølje av satsinger, programmer og andre virkemidler” (ibid.), og de har opprettet en egen ”Divisjon for Innovasjon” som skal ”sikre helhet og sammenheng mellom grunnforskning og innovasjon” (<http://www.forskningsradet.no/no/Innovasjonsdivisjonen/1138785800238>). Divisjon for Innovasjon er derfor en ”sentral strategisk og operativ aktør for å realisere Regjeringens plan for innovasjonspolitik” (ibid.). Divisjon for Innovasjon skal, i følge Norges Forskningsråd

stimulere til utvikling av innovasjonskapasiteten i norsk næringsliv og offentlig sektor, samt å medvirke til å omsette forskningsresultat til kommersiell virksomhet.

(<http://www.forskningsradet.no/no/Innovasjonsdivisjonen/1138785800238>)

Formålet med en egen divisjon for innovasjon er at forskningsrådet rent organisatorisk skal tilrettelegge forskningsrådets visjon slik at forskningen kan være nyttig for næringslivet (Presbrosjyrewebjuni2009.pdf), således skal ”divisjon for innovasjon (...) være en sentral strategisk og operativ aktør for å realisere Regjeringens plan for innovasjonspolitik” (http://www.forskningsradet.no/no/Artikkel/Forskningsradets_organisasjon/1182736863056).

I følge Norges Forskningsråd skal Divisjon for Innovasjon bidra til verdiskapning og økt produktivitet hvor hovedmålet er å påvirke utviklingen av innovasjonskapasiteten i norsk næringsliv. På samme tid skal Divisjon for Innovasjon, og Norges Forskningsråd hjelpe til med å omsette forskningsresultater til kommersiell virksomhet. På den måten oppnår Norges Forskningsråd et av sine mange mål, nemlig at ”forskning skal være en kraft i utviklingen av det norske samfunn (...) Det danner grunnlaget for en bærekraftig utvikling, og gjør samtidig samfunnet kulturelt rikere” (Presbrosjyrewebjuni2009.pdf).

Diskusjonen om hvordan man bør organisere arbeidet med å fremme kvinnelig entreprenørskap skal jeg ta noe senere. Hvorvidt man bør gjøre som Innovasjon Norge å ha egne programmer for kvinnelig entreprenørskap eller gjøre som forskningsrådet og ”gjennomsyre” hele organisasjonen med likestilling og kjønnspektiver vil jeg redegjøre for senere. Under følger en gjennomgang av SIVA og programmet ”Kvinnovasjon”.

2.3 SIVA

Senter for industrivekst (SIVA) er den siste av de tre ”*sentrale aktører og bidragsytere i regjeringens satsing på innovasjon i næringslivet i distriktene*” (http://www.regjeringen.no/nb/dep/krd/tema/regional-_og_distriktpolitikk/organisering-roller-og-ansvar/virkemiddelaktorene.html?id=527164), det vil si i tillegg til Innovasjon Norge og Norges Forskningsråd som jeg har skrevet om ovenfor.

Tjenestene SIVA tilbyr ”*inkluderer inkubatorer, forsknings- og kunnskapsparker, næringshager og industri-inkubatorer* (ibid.). Disse tjenestene er ment til å legge til rette for infrastruktur, og å utvikle et støtteapparat i form av nettverk og kunnskapsmiljøer. SIVA har tre hovedoppgaver, nemlig å tilby kapital, kompetanse og nettverk, og gjennom tre typer ulike underselskaper, som er investeringsselskaper, innovasjonsselskaper og eiendomsselskaper oppnås disse oppgavene. SIVAs kvinnesatsing innehar alle SIVAs hovedoppgaver som gjelder både kapital, kompetanse og nettverk, i tillegg til et ønske om at kvinnesatsingen skal være til ”*inspirasjon for å lykkes*” (<http://kvinnovasjon.no/>). Nedenfor følger en videre beskrivelse av SIVAs kvinnesatsing.

2.3.1 Kvinnovasjon

Kvinnovasjon er et prosjekt som startet opp i 2006, og det ble satt av 13 millioner kroner til kvinnesatsingen. Formålet med Kvinnovasjon er å gi kvinnelige gründere ”*nettverk, kompetanse og inspirasjon til å lykkes*” (<http://kvinnovasjon.no/om-kvinnovasjon>). I følge nettstedet www.kvinnovasjon.no er hovedmålet å ”*mobilisere og motivere flere kvinner til å starte egne bedrifter, og til videre utvikling av etablerte bedrifter*” (ibid.) Kvinnovasjon er dermed et direkte svar på regjeringens ønske om å fremme kvinnelig entreprenørskap.

I programmet Kvinnovasjon er SIVA, med sine tre hovedoppgaver på tilsvarende måte til stede. Kvinnovasjon ønsker å gjøre noe med problemet med at kvinner i mindre grad enn menn velger å starte for seg selv. Programmet er ment å være til inspirasjon for de kvinner som har startet,

og til å motivere flere kvinner til å velge å starte for seg selv. Kvinnovasjon har flere ”lokallag” hvor kvinner kan komme i kontakt med andre kvinner som har startet eller som ønsker å starte for seg selv, ønsket er at Kvinnovasjon skal ”*være en møteplass for gründervinner, og for de som drømmer om å bli det*” (<http://kvinnovasjon.no/om-kvinnovasjon>). En visjon Kvinnovasjon har er å gjøre ”*drøm til virkelighet*” (ibid.), noe Kvinnovasjon mener kan oppnås gjennom inspirasjon, motivasjon og kompetanse.

Kvinnovasjon har et mål om å ”skape” ”*gründerspirer som har guts til å gå ut i verden og være tøffe, nyskapende gründervinner og bedriftsledere*” (<http://kvinnovasjon.no/om-kvinnovasjon>), det skal de gjøre gjennom ”*nettverksbygging, mentorordninger, kompetanseheving, profilering og en felles portal*” (ibid.).

2.4 Et effektivt virkemiddelapparat

Allerede i innledningen til dette kapittelet kommer jeg inn på viktigheten av et virkemiddelapparat. Regjeringen har ofte satt søkelys på den kjønnskjeve fordelingen det er innenfor entreprenørskap og gründervirksomhet, og selv regjeringen anerkjenner nødvendigheten av aktører som kan bidra med kapital, kompetanse og nettverk. Virkemidler er dermed det som trengs for å møte regjeringens ambisjoner om 40 % kvinnelige entreprenører innen 2013.

Ovenfor har jeg tatt for meg Innovasjon Norge, Norges Forskningsråd og Senter for Industrivekst (SIVA). Regjeringen ser på disse tre tilbyderne av offentlige virkemidler som de sentrale bidragsyterne i Norge, og fremhever at disse tre sammen danner ”*et kompetent, helhetlig, tilgjengelig og effektivt virkemiddelapparat*” (http://www.regjeringen.no/nb/dep/krd/tema/regional-_og_distriktpolitikk/organisering-roller-og-ansvar/virkemiddelaktorene.html?id=527164).

Som en sammenfatning av det jeg har presentert følger en skjematisk oppstilling av de tilbyderne av offentlige virkemidler jeg har nevnt ovenfor. Der følger en kort presentasjon av de programmer jeg har tatt med, og en kort redegjørelse for hva de er og hva de yter med tanke på entreprenørskap og innovasjon.

Tabell 2 Skjematisk oppstilling av de tilbydere og virkemidler nevnt i kap. 2

Tilbyder	Virkemiddel	For hvem	Hva	Hva ytes
Innovasjon Norge	Etablererstipend	For begge kjønn	Et stipend som tilbys personer som ønsker å videreutvikle en ide eller etablering av bedrift	Kan yte støtte på inntil kr 1,75 millioner pr. prosjekt (i gjennomsnitt 180 000)
	Gründergrupper	For begge kjønn	Grupper som dannes når 5-7 gründere går sammen og danner et nettverk for egen andres utvikling.	Kan dekke utgifter til rådgivning med inntil kr 50 000
	Fyrtårn	Kun for kvinner	Kvinner som har lyktes som bedriftseiere eller – ledere skal inspirere hverandre til å satse videre, videreutvikle ens egen og andre ”fyrtårns” forretningsidé	Innovasjon Norge tilbyr individuell forretningsmessig veiledning
	Ledermentor	Kun for kvinner	Et program for kvinner som ønsker å utvikle seg som leder. Et program som fostrer kvinnelige ledere	Innovasjon Norge bistår med mentorer som kan hjelpe en med å utvikle seg som leder, og som kan gi ny innsikt og personlig vekst
Norges Forskningsråd	Policy for likestilling	For begge kjønn	Skal øke bevisstheten rundt kjønn og likestilling ved å bidra til integrering av kjønnsperspektiver i forskningen.	Likestillingsarbeidet skal gjennomsyre hele organisasjonen ved å organisere likestillingsarbeidet og kjønnsperspektiver i forskningen som en gjennomgående oppgave for hele organisasjonen.
	Divisjon for Innovasjon	For begge kjønn	Er til for å sikre helhet og samhandling mellom grunnforskning.	Skal være en viktig aktør for å realisere Regjeringens plan for innovasjonspolitikken.
SIVA	Kvinnovasjon	Kun for kvinner	Formålet er å gi kvinnelige gründere nettverk, kompetanse og inspirasjon til å lykkes gjennom å mobilisere og motivere flere kvinner til å starte egne bedrifter	Det ble i 2006 satt av 13 millioner kroner til kvinnesatsingen. Kvinnovasjon skal være en møteplass for kvinner, og tilby nettverk, mentorordninger, muligheter for kompetanseheving, profilering og en felles portal.

Kapittel 3. Vitenskapsteori

”Vitenskapsteorien skal virke styrende for de valgene man tar i forskningsprosjekter” (Ryen 2010:10)

I min redegjørelse for teori i denne oppgaven, har jeg tatt utgangspunkt i tre ulike teoretiske perspektiv, hvor hver av de tre sammen utgjør en steg-for-steg snevrere tilnærming til det som er hovedtemaet mitt, nemlig kjønn og entreprenørskap. Om vi tar utgangspunkt i en trakt, hvor kjønn og entreprenørskap er i den smale delen, finner vi vitenskapsteori øverst, og kjønnsperspektiver i midten. I det følgende vil jeg drøfte ulike vitenskapsteorier og på hvilken måte de virker styrende og bidrar med rammeverk i forskningsprosjektet som ligger foran.

I følge Søren Kjølrup (1997) er vitenskapsteori *”en forholdsvis ny disiplin af tværfaglig karakter hvis emne er videnskab i alle dens aspekter”* (Kjølrup1997:17). Vitenskap er *”i det hele taget mere end naturvidenskab, mere end grundforskning, mere end forskning”* (Kjølrup 1997:9), i vitenskapsteorien befinner nemlig hele *”grunnlaget for den praktiske forskningsprosessen”* seg (Ryen 2010:10).

3.1 Kort om vitenskapsteori

Vitenskapsteori, og det vitenskaplige rammeverk er viktig for forskningsprosjekter i det de tilbyr et verktøy i å forstå verden. I følge Olav Garsjø (2001) er det *”vår forståelsesmåte eller vitenskapelige forbilde som styrer vår måte å se, tolke og handle på, og det gir våre observasjoner meningsinnhold”* (Garsjø 2001:107).

Vitenskapsteoretiske retninger bidrar til at man i større grad kan *”tilegne seg faglige bidrag fra ulike faglige tilnærminger, og bidra til faglig fordykning”* (Garsjø 2001:108). I tillegg legger vitenskapsteoretiske perspektiv grunnlaget *”for en sunn kritisk vurdering av ens egen virksomhet (...) [og] det kan øke evnen til å bryte med tradisjonsbestemte forestillinger og gi åpenhet overfor nye perspektiver”* (Garsjø 2001:109). Vitenskapsteorier bidrar i følge Nils Gilje og Harald Grimen (2005) med rammeverk for *”forskernes verdensanskuelse”* (Gilje og Grimen 2005:86.), og det vitenskaplige rammeverket gir *”opphav til grunnleggende forventningsmønstre hos forskerne”* (ibid.) Man kan dermed sammenligne vitenskapsteorier, og det vitenskaplige rammeverket teoriene tilbyr med et sett briller som forskerne *”ser og forstår verden gjennom”* (ibid.).

3.1.1 Paradigme

Et sentralt begrep innenfor vitenskapsteorier er paradigmer, og Garsjø (2001) sammenfatter forståelsen av et paradigme med at det er *”en grunnleggende oppfatning av hva som skal studeres, hvilke spørsmål som skal stilles, og hvilke regler som skal overholdes ved tolkningen av svarene som er innhentet”* (Garsjø 2001:120). Anne Ryen (2010) referer derimot til ulike forklaringer på hva et paradigme er, *”Guba definerer paradigmer som et “basic set of beliefs that guides action”, mens Denzin og Lincoln definerer det som “an interpretative framework”* (Guba 1990:17, Denzin og Lincoln 1994:13, Ryen 2010:23). Om enn noe forenklet i følge forfatteren selv, sammenligner Ryen selv et paradigme med *”et nett av epistemologiske, ontologiske og metodiske forutsetninger”* (ibid.).

Paradigme-begrepet, slik det blir definert ovenfor, er blitt formet av Thomas Kuhn (1979), som var, i følge Garsjø, han som fornyet dets aktualitet og *”la det til grunn for sin beskrivelse av hvordan vitenskapene har utviklet seg opp gjennom tidene”* (Kuhn 1979, Garsjø 2001:120,). En mye omdiskutert egenskap til paradigmet, og vitenskapene, var, i følge Thomas Kuhn at det ikke var kumulativ. Kuhn mente at et skifte fra et paradigme til et annet ikke skjer via akkumulasjon og ved at ny kunnskap tilføres allerede eksisterende kunnskap, men at *” de avgjørende forandringene oppstår når ett paradigme erstattes av et annet paradigme på brått og revolusjonært vis”* (Garsjø 2001:121). Selv om man i teorien kan anta at det til en hver tid bare er ett rådende paradigme, inntil det skjer en paradigme-revolusjon og det gjeldende paradigmet erstattes av et nytt paradigme, er det ikke slik i praksis. Det er nemlig ikke så enkelt. Man kan veldig gjerne ha et paradigme som har en stor tilhengerskare og som har stor legitimitet, men *”fagene kan også romme retninger som legger et annet paradigme til grunn”* (Garsjø 2001:121). Garsjø snakker dermed om et faglig mangfold *”der det hersker en viss toleranse for andre overordete perspektiver og metoder enn det rådende”* (ibid.). Anne Ryen (2010) skriver også om dette mangfoldet av flere paradigmer, eller *”metodespråk”* (Ryen 2010:60), og at mangfoldet er et resultat av de *”spenninger og motsetninger”* (ibid.) som har foregått i løpet av historien. Hun henviser i tillegg til Denzin og Lincolns argument om at det er *”flere metodiske tilnærminger og forskningspraksiser, og at ingen gis spesielle privilegier”* (Ryen 2010:61). Forskeren bør derfor være tydelig på hvor han står i forhold til de ulike paradigmenes, og at mangfoldet av dem bidrar til nye innfallsvinkler på tidligere forskning. Kunnskap om paradigmer og metodespråk er derfor viktig å ha, og det er like viktig å forstå skillet mellom dem for å kunne *”forstå argumentene i debatten (...) det er denne kunnskapen som gir forskerne bakgrunn for å treffe informerte valg”* (Ryen 2010:60). På samme måte refererer Ryen til

Denzin som mener at "[paradigmene] er kulturelle gjenkjennbare tilnærminger for å konstituere virkeligheter og gjøre dem synlige" (ibid.).

3.1.2 Ontologi, epistemologi og metodologi

Man kan ikke ha det fullstendig klart for seg hva et paradigme er uten en nærmere redegjørelse av begrepene ontologi, epistemologi og metodologi. Disse er hver for seg og sammen viktig i et forskningsprosjekt, og det illustreres best med følgende sitat:

"Hvordan man skal gå fram når man skal forske på en gitt problemstilling, er avhengig av de forestillingene man har om verden, med ontologien. I tillegg trenger man en generell teori om hvordan man søker kunnskap om verden, epistemologi, som kan konkretiseres ved hjelp av modeller eller metodologier.(...) Det er derfor sammenheng mellom ontologi, epistemologi, metodologi og metoder i et forskningsprosjekt." (Ryen 2010:10-11)

Ontologi blir av Ryen karakterisert som "et sett antakelser om verden" (Ryen 2010:23), ontologi handler om hva slags antakelser, eller forestillinger man har om verden og hva man mener verden er. Epistemologi handler derimot om "erkjennelsens grunnlag og om avgrensningen av hva som overhodet kan erkjennes" (ibid.). Som jeg har vært inne på tidligere er epistemologi "teori om hvordan man søker kunnskap" (Ryen 2010:10). Metodologi er

"en konkretisering av epistemologi, slik at generelle teorier om hvordan man kan søke kunnskap, kan anvendes i forskning (...) metodologi er derfor en modell eller et program (...) og omfatter de teoretiske og praktiske prosedyrene de ulike vitenskapene benytter for å oppnå viten, inkludert kritiske vurderinger av dem" (Ryen 2010:23)

3.1.3 Sammendrag Vitenskapsteori

I et forsøk på å sammenfatte vitenskapsteoriens hovedpunkter i én setning, kan man si at vitenskapsteorien inneholder hele grunnlaget for den praktiske forskningsprosessen. Vitenskapsteori blir presentert som å være styrende for de valg en tar i forbindelse med forskningsprosjekter, og vitenskapsteori og det vitenskaplige rammeverk skal fungere som et sett briller forskere ser og forstår verden gjennom.

Et sentralt begrep i vitenskapsteorien er paradigme, som kan forklares med det kulturelt gjenkjennbare perspektivet man bruker for å konstituere virkeligheter. Vitenskapsteorien, og paradigmet bidrar dermed med oppfatningen av hva som skal studeres, hvilke spørsmål som skal stilles og hvilke metoder som skal brukes for å samle inn og tolke datamaterialet.

3.2 Vitenskapsteori i forhold til tidsperiode

Som en tidlig avgrensning av temaet *vitenskapsteori* har jeg valgt å se på de kvalitative vitenskapsteoriene, men som det vil vise seg kan ”*qualitative research mean different things in each of these moments*” (Denzin og Lincoln 2000:3). Felles for dem alle er uansett at ”*qualitative research is a situated activity that locates the observer in the world*” (ibid.), noe som kommer frem i de ulike vitenskapsteoriene som blir nevnt nedenfor.

Vitenskapsteorien karakteriseres, i følge Anne Ryen, ved at ”*forskere ikke samles rundt én stemme, men at det finnes en rikdom i tilnærminger som et resultat av spenninger og motsetninger*” (Ryen 2010:61), og i følge Denzin og Lincoln står man ovenfor et ”*complex historical field that crosscuts seven historical moments*” (Denzin og Lincoln 2000:2).

Tabellen jeg har utarbeidet nedfor tar som nevnt utgangspunkt i Ryens og Denzin og Lincolns presentasjon av vitenskapsteoretiske epoker i et historisk perspektiv, i tillegg til at jeg har tilført Thomas Schwandts ”*different epistemologies vie[w] for attention as potential justifications for doing qualitative inquiry*” (Denzin og Lincoln 2000:190).

Tabell 3 Vitenskapsteori i forhold til tidsperiode

Tidsperiode	Epoker (Vitenskapsteorier)		
	Denzin og Lincoln	Ryen	Schwandt
1900-1950	Første epoke: Den tradisjonelle perioden	Naturalisme	Tolkningslære
1950-1979	Andre epoke: Den modernistiske fasen The Golden Age		
1970-1986	Tredje epoke: Uklare genrer	Etnometodologi	Hermeneutikk
1986-1990	Fjerde epoke: Representasjonskrise		
1990-1995	Femte epoke: Den postmodernistiske epoken, eller den doble krisen (både representasjon og legitimitet)	Emosjonalisme	Sosialkonstruktivisme
1995-2000	Den posteksperimentelle undersøkelse		
Nåtiden	Nåtiden – fremtiden	Postmodernisme	

Videre skal jeg nå presentere de ulike vitenskapsteoriene, og nedenfor følger dermed en presentasjon av Denzin og Lincolns ”seven moments”, Anne Ryens ”paradigmer av samtiden” og Thomas Schwandts tre epistemologiske vinklinger på kvalitativ forskning.

3.3 Seven Moments

Denzin og Lincoln deler, i følge Anne Ryen ”historien inn i epoker eller øyeblikk” (Denzin og Lincoln 1994:7-11, Ryen 2010:24.), disse øyeblikk, eller ”moments” representerer hvert sitt vitenskapsteoretiske perspektiv, med sine tilhengere og forkjempere, og i hver av disse periodene er ”researchers been influenced by their political hopes and ideologies, discovering findings in their research that confirmed prior theories or beliefs” (Denzin og Lincoln 2000:11).

Med utgangspunkt i min intensjon om å presentere vitenskapsteoriene i et tidsperspektiv, følger nedenfor en presentasjon av hva Denzin og Lincoln mener er det 20. århundres vitenskapsteorier. Noen av disse *moments* har jeg valgt å slå sammen, de dette gjelder vil jeg komme tilbake til.

3.3.1 Den tradisjonelle og modernistiske perioden

Argumentet for å slå sammen den tradisjonelle og den modernistiske perioden ligger i at den modernistiske perioden bygger på ideene fra den tradisjonelle ”som et resultat av spenninger og motsetninger” (Ryen 2010:61).

Den tradisjonelle perioden karakteriseres med ideen om å være objektiv, og forskerne er ”concerned with offering valid, reliable, and objective interpretations in their writings” (Denzin og Lincoln 2000:12). Forskeren fremstår som en isolert og ensom etnograf hvis eneste oppgave er å gi en objektiv beskrivelse av ”den andre”, som, i følge Denzin og Lincoln blir karakterisert som ”alien, foreign, and strange” (ibid.). Feltarbeidet, og etnografens beskrivelser skal resultere i objektive fortellinger om fremmede, og etnografen har fire forpliktelser i forhold til de innsamlede data, deriblant kravet om objektivitet, og ”the belief in monumentalism” (Denzin og Lincoln 2000:13). Etnografen skal ”create a museumlike picture of the culture studied” (ibid.). I tillegg følger også forpliktelse til troen på tidløshet, og tanken på at det man studerte aldri vil forandre seg, ”the other was an ”object” to be archived” (Denzin og Lincoln 2000:13).

Kritikere av denne tilnærmingen til vitenskapsteori angriper hva de mener er en romantisering av subjektet (Ryen 2010), ”det var nettopp samfunnets såkalte tapere og perspektivet

nedenfra” (Ryen 2010:24) som var hovedfokus. I følge Denzin og Lincoln forvandlet forskerne *”the deviant into a sociological version of a screen hero”* (Denzin og Lincoln 2000:13).

Roten til dette perspektivet er å finne i en *” sosiologisk og sosialpsykologisk skoleretning”* (Ryen 2010:41) kalt Chicago-skolen. Chicago-skolen er en retning som kan deles inn i to epoker, den første epokens viktige bidrag var å etablere kvalitative undersøkelser i studien av mennesker og deres grupper (Denzin og Lincoln 2000:1), og den var, i følge Ryen, preget av empirisk forskning og dens *”emphasis on the life story and the slice-of-life approach to ethnographic materials”* (Denzin og Lincoln 2000:13), som var et forsøk på å fange subjektets historie.

Den senere Chicagoskolen går vekk fra de tolkende teorier, og er i følge Ryen *”dominert av menn, kvantitativ forskning med store datainnsamlinger og statistisk bearbeiding”* (Ryen 2010:41). Chicago-skolens første epokes studier ble dermed sett på som *”ikke vitenskaplige eller som forstudier til den egentlige studien”* (ibid.).

Den modernistiske perioden, også kalt for The Golden Age, preges som nevnt av den tradisjonelle epoken, de vitenskapsteoretiske ideer fra den tradisjonelle perioden ligger til grunn og nye teorier blir lagt til. Som Anne Ryen er inne på gjelder fremdeles sosialrealismen og naturalismen på samme måte som at *”slice-of-life ethnographies are still valued”* (Denzin og Lincoln 2000:14), lik den første retningen innenfor Chicago-skolen. Chicago-skolens første epoke, og dens tekster blir hentet frem og brukt som inspirasjon. Forskingen blir brukt til å sette søkelyset på ulike forhold blant *”underklassen”, ”including deviance and social control in the classroom and society. This was a moment of creative ferment.”* (ibid.). I denne fasen er det de nye teoriene som foranlediger til denne synliggjøringen, og det er tolkende teorier som *”etnometodologi, fenomenologi, kritisk teori og feminisme”* (Ryen 2010:25) som gjør dette mulig.

3.3.2 Tredje og fjerde epoke

Tredje og fjerde epoke karakteriseres, i følge Denzin og Lincoln av uklare genre og representasjonskrise. Man opplever på ny en akkumulasjon av tilnærminger og teorier, 70- og 80-årene byr på *”et mangfold av paradigmer og metoder for å samle og analysere empirisk materiale”* (Ryen 2010:25). Periodene karakteriseres av et vidt spekter av teorier og paradigmer, og den omfatter *”symbolsk interaksjonisme, konstruktivisme, positivisme, postpositivismen, etnometodologi, kritisk (marxistisk) strukturalisme, feminisme og ulike etniske paradigmer”* (ibid.). På lik linje med at vitenskapene omfattet ulike paradigmer, omfattet perioden også ulike forskningsstrategier og rapporteringsrutiner, det spredte seg fra *”grounded theory to case study, to*

methods of historical, biographical, ethnographic, action, and clinical research” (Denzin og Lincoln 2000:15). Mangfoldet av teorier, paradigmer, strategier og metoder åpner opp for et ontologisk skifte, *”the old functional, positivist, behavioral, totalizing approaches to the human disciplines were giving away to a more pluralistic, interpretive, open-ended perspective”* (Denzin og Lincoln 2000:15), og skillet mellom dem blir mer uklare.

Konsekvensen av det ontologiske skiftet får man i form av representasjonskrisen som, i følge Denzin og Lincoln preges av forholdet mellom feltarbeid og skriving, som i denne perioden går over i hverandre og *”det er ikke lenger forskjell på skriving og feltarbeid”* (Ryen 2010:25). Konsekvensen av dette er at man ser *”en mer refleksiv relasjon mellom det å forske og det å skrive (...) der man beveger seg gjennom påfølgende stadier i en lang prosess med selvrefleksjon”* (ibid.). Forhold som kjønn, klasse og rase spiller inn. Synet på hva som er virkelighet bringer med seg nye metoder for hvordan man skal tilnærme seg sannheten. *Krisen i representasjonskrisen er ”issues such as validity, reliability, and objectivity, previously believed settled, were once more problematic”* (Denzin og Lincoln 2000:16). Med forskerens tilstedeværelse i teksten og med hans perspektiv i forhold til de observasjoner han gjør og hans tilnærming i forhold til empirisk data, gjør forskeren *”a claim to moral and scientific authority”* (Denzin og Lincoln 2000:16). Forskerens posisjon som en sentral figur i de observasjoner han gjør av en fremmed kultur problematiseres av Denzin og Lincoln med fare for å fremstå som forskerens egne memoarer. Problemet med dette er, i følge Denzin og Lincoln at disse tekster retter oppmerksomheten bort fra det forskningsmessige aspektet, og heller indikerer at *”the world of real lived experience can still be captured, if only in the writer’s memoirs, or fictional experimentations, or dramatic readings”* (Denzin og Lincoln 2000:16).

3.3.3 Den postmodernistiske epoken

Den postmodernistiske epoken karakteriseres av Ryen som epoken med *”en dobbel krise, både en representasjonskrise og en legitimitetskrise”* (Ryen 2010:26), mens man i følge Denzin og Lincoln står man ovenfor en epoke med tre kriser. De to første er sammenfallende med Ryens kriser, mens den tredje er et resultat av de to første, som spør seg *”is it possible to effect change in the world if society is only and always a text”* (Denzin og Lincoln 2000:17).

Summen av Ryens doble krise og Denzin og Lincolns trippel krise er *”the discourses of poststructuralism and postmodernism”* (ibid.). Postmodernismens argumenter for at det *”ikke finnes noen objektive sannheter eller sosiale virkeligheter som eksisterer i seg selv”* (Ryen 2010:26) bringer med seg spørsmålet om legitimiteten i det forskerne presenterer. Den virkelighet og de

erfaringer forskerne videreformidler ”*is created in the social text written by the researcher*” (Denzin og Lincoln 2000:17), og i følge Ryen problematiseres dermed ”*sammenhengen mellom erfaring og tekst*” og Virkelighet er noe som skapes. Resultatet av dette blir *legitimitetskrisen*, og begreper ”*som validitet (gyldighet), reliabilitet (pålitelighet) og generaliserbarhet*” (Ryen 2010:26) blir problematisert.

3.3.4 Posteksperimentalismen, nå-, og fremtiden

Posteksperimentalismen og *fremtiden* er begge epoker, som i følge Denzin og Lincoln ”*are upon us*” (Denzin og Lincoln 2000:17). Dette er i seg selv et argument for at jeg behandler de to epokene i samme avsnitt. Epokene utfyller også hverandre og den ene legger forholdene til rette for den andre.

Posteksperimentalismen betyr et brudd med ”*ethnographic poetry*” (ibid) og forskeres memoarer, og forsøker heller ”*to connect their writings to the needs of a free democratic society*” (Denzin og Lincoln 2000:17). Nåtidens, og fremtidens vitenskapelige epoke(r) utfordres med kravet om en moralsk samfunnsvitenskap hvor forskningen skal avdekke forhold som kan diskuteres og debatteres i samfunnsdebatten, ”*fictional ethnographies (...) are today taken for granted*” (ibid.). Nå- og fremtidens epoke(r) ber om at ”*social sciences and the humanities become sites for critical conversations about democracy, race, gender, class, nation-states, globalization, freedom, and community*” (Denzin og Lincoln 2000:3).

Nå- og fremtiden er, og blir også preget av at det finnes utallige mengder teorier og vitenskapsparadigmer, ”*forskere enten følger dem, eller argumenterer mot dem (...) tidligere paradigmer lever videre parallelt med de nye retningene eller paradigmene som utfordret dem tidligere*” (Ryen 2010:26). Mangfoldet er et viktig verktøy og ressurs, både når det gjelder valg av forskningsopplegg og tolkning av tidligere undersøkelser og observasjoner.

3.4 Noen av samtidens paradigmer

I det følgende vil jeg presentere de fire paradigmer som Ryen, med utgangspunkt i Gubrium og Holsteins kategorisering mener er ”*nåtidens sentrale tilnærminger*” (Gubrium og Holstein 1997, Ryen 2010:61), nemlig naturalisme, etnometodologi, emosjonalisme og postmodernisme. Når jeg kaller dette underkapittelet for *samtidens paradigmer* er det fordi dette er paradigmer som alle er like aktive i dag, i samtiden, som de var da de først ble dominerende.

3.4.1 Naturalisme

I følge Denzin og Lincoln er en naturalistisk tilnæringsmåte til kvalitativ forskning *”to study things in their natural settings, attempting to make sense of, or to interpret, phenomena in terms of the meanings people bring to them”* (Denzin og Lincoln 2000:3). Mer konkret er, i følge Gloria Ladson-Billings *“natural science (...) employed [a] method to seek truth”* (Gloria Ladson-Billings 2000:259).

I å studere virkeligheten som den er, utgår naturalismen fra et utgangspunkt om distanse og avstand til den observerte virkelighet, hvor det, i følge Anne Ryen er *”den sosiale virkelighet [som] er virkelig”* (Ryen 2010:62). Den sosiale virkelighet kan imidlertid kun observeres så lenge forskeren gjør sine observasjoner utenfra og inn, og beholder en viss avstand til det som blir observert. Avstanden skal være nær nok til at det som blir observert er gjenkjennelig for respondenten, samtidig som man må passe seg for at man ikke kommer for nær og dermed setter sitt preg på det som skjer og, som Anne Ryen frykter *”bli innfødt”* (ibid.). Avstanden mellom observatør og respondent illustreres videre gjennom forskerens notater hvor respondentens egne beskrivelser og sitater blir uthevet med anførselstegn og med respondentens egne ord (Ryen 2010). Med dette prøver forskerne *”å få tilgang til verden slik den ser ut fra aktørenes eget perspektiv”* (Ryen 2010:62), respondentenes beskrivelser blir dermed også beskrivelser av *”den sosiale virkelighet som virkelig og foreliggende (...) [og] deres utsagn blir derfor avgjørende for å visualisere forskerens konklusjoner”* (ibid.).

3.4.2 Etnometodologi og emosjonalisme

Forskerens oppgave innenfor etnometodologien er å tolke forholdet mellom spørsmål og svar, *”virkelighet produseres i interaksjonen, ikke i de separate responsene”* (Ryen 2010:66). I følge Ryen mener etnometodologen at det ikke er noe virkelighet *”før virkeligheten har blitt konstruert eller produsert”* (Ryen 2010:64), og etnometodologen ønsker dermed å *”komme nær [de] handlinger”* (ibid.) som skaper virkelighet. Det er, i følge etnometodologien slik at *”sosiale fakta skapes gjennom offentlig interaksjons- og tolkningsarbeid”* (Ryen 2010:64). Dette forholdet, at etnometodologien legger opp til studier av handling og samhandling, går på tvers av mine metodevalg.

Emosjonalisme, som et tredje paradigme i Ryens, og Gubrium og Holsteins kategorisering kombinerer fornuft og følelser i søken etter virkeligheten, *”følelser og resonnement smelter sammen (...) det er ikke slik at erfaring segmenteres som henholdsvis tanke og følelse”* (Ryen 2010:67). Det

er ikke lenger tilstrekkelig bare å studere språk, man må ”komme på innsiden” (ibid.) av mennesket, og inn til dets følelser for å finne sannheten.

Emosjonalismen, som for etnometodologien, er en tilnærming som skiller seg negativt ut fra hvordan jeg har valgt å løse min problemstilling. Å komme på innsiden av et menneske fordrer et helt annet metodevalg enn hva jeg har gjort, og jeg mener derfor at en videre redegjørelse av disse to tilnærminger ikke har noe for seg.

3.4.3 Postmodernisme

Postmodernismens største forskjell i forhold til de tidligere vitenskapsteorier er, i følge Arthur J. Vidich og Stanford M. Lyman at ”*the qualitative researcher does more than observe history, he or she plays a part in it*” (Denzin og Lincoln 2000:12). I motsetning til naturalismen og etnometodologien som studerer språk, og emosjonalismen som studerer forholdet mellom fornuft og følelser, er hovedfokuset for postmodernistene det som blir skrevet av forskerne. Postmodernistene mener nemlig at ”*levd erfaring skapes i den sosiale konteksten*” (Ryen 2010:69), og hva som blir oppfattet som virkelighet er dermed å finne i det som blir skrevet. Erkjennelsen av at det finnes én sann virkelighet forkastes idet det finnes flere sannheter, like mange sannheter som det er mennesker på jorden. Postmodernistene dekonstruerer dermed tekstene, ”*ikke for å finne feil, siden det jo ikke finnes noen sannhet, men for å omdefinere dem og søke spenninger i dem*” (ibid.).

I følge Vidich og Lyman betyr et skritt over til postmodernismen at man

”*abandon all established and preconceived values, theories, perspectives, preferences, and prejudices as resources for ethnographic study (...) treating them as if they are arbitrary and contingent rather than hegemonic and guiding*”

(Rosenau 1992:25-76 i Denzin og Lincoln 2000:60)

Det handler ikke lenger om å observere, men å delta, på samme måte som at forskeren rapporterer fra hendelsene, er også forskeren en deltaker i de samme hendelsene. Postmodernistene ”*locate themselves in their texts*” (Denzin og Lincoln 2000:3) og det er av observasjon og erfaring at postmodernistiske tekster er ”*true tales of the field*” (Van Maanen 1988 i Denzin og Lincoln 2000:61).

3.5 Enduring issues

[Enduring issues:] “a profound concern with understanding what other human beings are doing and saying” (Schwandt 2000:200)

Et tilbakevendende spørsmål i det jeg har vært gjennom til nå, er spørsmålet om hva som er virkelighet, og om finnes én sann Sannhet. Min redegjørelse av *paradigmer* i kapittel 3.1.1 tydeliggjør de grunnleggende oppfatningene av hva som skal studeres, og hvordan. Formålet med dette avsnittet er å presentere ulike perspektiver med ”*the aim and practice of understanding human action, different stances on methodological and epistemological issues of representation, validity, objectivity, and so forth*” (Thomas A. Schwandt 2000:190). I følge Schwandt er ”*social inquiry a distinctive praxis [and] cannot be adequately defined as an atheoretical making that requires only methodological prowess*” (ibid.). Schwandt presenterer således tre epistemologiske perspektiver på forståelse, nemlig tolkningsteori, hermeneutikk og sosialkonstruktivisme, men før jeg i det hele tatt kommer inn på de tre perspektivene, vil jeg redegjøre for det som Schwandt mener må ligge til grunn for hver av disse innfallsvinkler.

3.5.1 Epistemologiske perspektivers ABC

Det Thomas A. Schwandt karakteriserer som ”*the most salient issues*” (Schwandt 2000:200), er hva jeg har valgt å kalle de epistemologiske perspektivers ABC, nettopp fordi de er så grunnleggende viktig for å forstå hva man videre skal greie ut om, og som må ligge til grunn før man begir seg ut på å presentere de epistemologiske perspektiver, og andre kvalitative metoder. Spørsmålene det gjelder er

”(a) *how to define what “understanding” actually means and how to justify claims “to understand”*; (b) *how to frame the interpretive project (...) and (c) how to envision and occupy the ethical space where researchers and researched (...) relate to one another (...)*”
(Schwandt 2000:200)

For å summere opp, handler derfor de epistemologiske perspektivers ABC i følge Schwandt, om å ha klart for seg hva det vil si å forstå andre, ha et forskingsprosjekt som på en eller annen måte vil tilføre noe til samfunnsdebatten og å ha en etisk- og politisk forankret fremgangsmåte.

3.5.2 Tolkningslære (interpretivism)

Både tolkningslære og hermeneutikk er perspektiver som, i følge Thomas Schwandt kom som et resultat av positivismens lære, som kan sammenlignes med Denzin og Lincolns første epoke, den tradisjonelle. Ut i fra tolkningslære er menneskelig handling ”*inherently meaningful*” (Schwandt 2000:191), men for å forstå handlingen må observatøren forstå ”*the meanings that constitute that action*” (ibid.). Schwandt illustrerer dette med hjelp av bildet med å løfte armen, noe som blant annet kan bety å stemme, praie en taxi, eller be om tillatelse til å snakke (Schwandt 2000). For å forstå hva handlingen betyr må man tolke handlingen ut fra hvordan og hvorfor objektet handler som han gjør, men prosessen med å forstå en handlings betydning består, i følge Schwandt av ”*four ways of defining the notion of interpretive understanding*” (Schwandt 2000:191). Tre av disse inngår i perspektivet for tolkningslære, og vil bli redegjort for nedenfor. Det fjerde gjelder derimot for hermeneutikken og vil bli redegjort for i kapittel 3.5.3.

Den første måten å forstå betydningen av en handling dreier seg om å identifisere seg med den som utfører handlingen. En av bidragsyterne i denne forbindelse er Wilhelm Dilthey og hans påstand om at man må ”*getting inside the head of an actor (...) entails a kind of empathic identification with the actor*” (Schwandt 2000:192). Kritikere har derimot satt spørsmålsteget om man virkelig kan bryte med ens egne forutsetninger, både historiske, geografiske og kulturelle, ”*in order to reproduce the meaning or intention of the actor*” (ibid.). En annen måte til å forstå handling og betydningen av en handling, er å ha en større forståelse av hvordan ”*social reality, everyday life, is constituted in conversation and interaction*” (Schwandt 2000:192). Formålet er å få en innsikt i hverdagen og det livet som omgir aktøren og de handlinger han utfører, vil på den måten gi oss en større forståelse av betydningen av handlingen(e) som utføres. Schwandt kaller denne måten for ”*phenomenological sociology*” (ibid.), og drar veksler til Alfred Schutz’ (1962, 1932/1967 i Schwandt 2000) og Outhwaites (1975 i Schwandt 2000) arbeider. Den siste måten å forstå betydningen av handling, i hvert fall ut fra tolkningslæren, er hva Schwandt kaller ”*language games*” (Schwandt 2000:192). Ved tonefall og uttrykksmåte endrer språket, og dermed også betydningen karakter, det er gjennom artikulasjon at man kan kommandere, være ydmyk, hilse på noen, avvise, kjærtegne eller hudflette. Språket er, på samme måte som handling like viktig å forstå, og det er i kombinasjon med dem begge at man får en bredere forståelse av hvorfor mennesket handler som det gjør. Felles for disse tre, og for tolkningslæren generelt er, som jeg har nevnt tidligere, at all handling er meningsfull, og tolkerens forståelse av en handling ”*is considered the original meaning of the action*” (Schwandt 2000:193). For å oppnå en objektiv forståelse av en

subjektiv handling fordrer det at den som tolker handlingen kan bryte med ens egne forutsetninger og *"remains unaffected by and external to the interpretive process"* (Schwandt 2000:194).

3.5.3 Hermeneutikk

Hermeneutikk representerer en viktig endring i hvordan handling og "forstand" oppfattes. Hermeneutikken mener, i motsetning til tolkningslæren, at det ikke finnes mening i handling uavhengig av tolkningen, en handlings mening *"is not an "object out there" independent of its interpretations"* (Schwandt 2000:195). Mening er ikke noe man oppdager, men noe man kommer frem til via forhandling og fortolkning, *"understanding is not an isolated activity of human beings but a basic structure of our experience of life (...)it is a very condition of being human"* (Schwandt 2000:194). På tross av dette, kan ikke forståelse gjennom tolkning distanseres fra den historiske og kulturelle bakgrunn et hvert menneske har. Hermeneutikk, og evnen til å forstå, er en iboende evne hos mennesker som farges av kultur, rase og kjønn. Tolkningslærens krav om at ens egne historiske og kulturelle forutsetninger ikke må komme i veien for å tolke betydningen av handlinger, er, i følge hermeneutikken umulig, fordi vår forutinntatthet, bakgrunn og tradisjon *"shape what we are and how we understand the world, the attempt to step outside of the process of tradition would be like trying to step outside of our own skins"* (Gallagher 1992:87 i Schwandt 2000:195).

Forståelse er i tillegg levende, det handler ikke hele tiden om å reprodusere de samme antakelser om virkeligheten, men også å skape nye i samspillet mellom gammel og ny lærdom. Ny kunnskap og viten skjer i forbindelse med dialog og aktiv deltakelse og *"understanding (...) is achieved only through a logic of question and answer"* (ibid.), og nettopp på grunn av dette, finnes det heller ikke noen "riktig" tolkning, alt er like riktig.

Konstruktivismen, som jeg skal komme nærmere inn på senere, er enig med hermeneutikken på dette punktet, men til forskjell fra konstruktivismen mener hermeneutikken at man forhandler seg frem til mening, i stedet for å konstruere mening.

3.5.4 Konstruktivisme

I følge konstruktivismen tillegger man seg kunnskap gjennom aktivt å arbeide med å konstruere viten og gjøre abstraksjoner av viten, *"knowing is not passive (...) but active; that is mind does something with these impressions, at the very least forming abstractions or concepts"* (Schwandt 2000:197). Å tilegne seg kunnskap handler derfor ikke om å finne eller oppdage den, men i større

grad om å ”*construct or make it*” (ibid.). På samme måte som med hermeneutikken er det ”*historical and sociocultural dimension to this construction*” (ibid.), oppfattelsen av hva som er virkelighet blir dermed konstruert på bakgrunn av den allerede eksisterende antakelsen man har om virkeligheten. Konstruktivisme handler om samspillet mellom mennesker, hvor språket, som strategi, gir handling mening, og på den måten deltakerne kunnskap. I denne forbindelse referer Thomas Schwandt til Gergen som stadfester nettopp dette, ”*it is human interchange that gives language its capacity to mean, and it must stand as the critical locus of concern*” (Gergen 1994a, Schwandt 2000:198), språket blir dermed vektlagt fordi det spiller en viktig rolle nettopp i hvordan vi mennesker ”*express and realize a certain way in being in the world*” (ibid.).

På samme måte som med tolkningslæren har man i konstruktivismen ”*language games*” (Schwandt 2000:199), i tolkningslæren var *language games* språkets ulike uttrykksformer, hvor artikulasjonens betydning kan endre betydningen av ord og setninger, jf. etnometodologi og konversasjonsanalyser. *Language games* innenfor konstruktivismen handler om de ulike sosiale praksiser og ”*forms of life*” (ibid.), *language games* henspeler tilbake til ulike sosiale grupper, eller subkulturers måte å uttrykke seg på. Språket er derfor på mange måter iboende de sosiale praksiser og levemåter. Giddens utdyper dette ved at ”*it is only within and with reference to a particular form of life that the meaning of an action can be described and deciphered*” (Giddens 1993 i Schwandt 2000:200).

Kapittel 4. Kjønn

I de følgende kapitler skal jeg komme nærmere inn på teorier om kjønn, entreprenørskap og kombinasjonen kjønn og entreprenørskap. Det teoretiske grunnlaget som blir lagt her, sammen med det som allerede er redegjort for ovenfor, danner fundamentet for den videre analysen og arbeidet med å finne svar på min overordnede problemstilling.

Først og fremst skal jeg presentere ulike kjønnsperspektiver. Feminismen har gitt grobunn til ulike teoretiske tilnærminger for å forklare kjønnsforskjeller (Giddens 2010). Jeg har tatt utgangspunkt i den historiske utviklingen av kjønnsperspektiver fra 60-tallet og frem til i dag, og med tanke på min problemstilling vil de kjønnsperspektiver jeg presenterer her være utgangspunkt for min senere redegjørelse av kjønn og entreprenørskap, og kjønnsforskjellene der.

4.1 Kort om teoretisk ramme for kjønn og entreprenørskap

Formålet med denne oppgaven er som sagt å finne ut hvordan kjønn konstitueres i forhold til entreprenørskap gjennom de offentlige tilbyderne av virkemidler. Når entreprenørskapsforskning møter kjønnsforskning får man det Nina Gunnerud Berg og Lene Foss (2002) kaller ”likestillingsperspektivet” (Gunnerud Berg og Foss 2002:15), hvor det er den statistiske fordelingen mellom kjønnene som er av interesse. Men på samme måte som Gunnerud Berg og Foss mener også jeg at det finnes flere perspektiver enn bare likestillingsperspektivet som er aktuelle for når man skal forklare alle sider ved kjønnsforskning og entreprenørskapsforskning. Gunnerud Berg og Foss etterlyser en ”teoretisk ramme”, de foreslår at

”man med flere kjønnsperspektiver fra kjønnsforskningen og kvalitative tilnærminger kan få frem dimensjoner ved entreprenørskap som likestillingsperspektivet i liten grad kan fange opp” (Gunnerud Berg og Foss (red.) 2002:19)

Gunnerud Berg og Foss mener at ”fraværet av et større teoretisk rammeverk for å belyse betydningen av kjønn for entreprenørskap” (ibid:15) kommer til syne ved at man ikke har andre perspektiver enn det kvantitative. Gunnerud Berg og Foss skriver at

”et ensidig fokus på statistiske forskjeller mellom menn og kvinner gir liten mulighet til å komme bak et mønster og forstå kvinners og menns beveggrunner og atferd i entreprenørskapsprosessen” (ibid.).

Gunnerud Berg og Foss introduserer dermed andre perspektiver med ønske om å synliggjøre ”prosesser som har med holdninger og tradisjoner å gjøre” (ibid:19), hvor man får et mer utførlig og kvalitativt svar på *hvorfor* det finnes kjønnsforskjeller. Det er ikke lenger nok å vite at

entreprenørskapsbegrepet er kjønnen, man må i tillegg finne svar på ”*hvorfor det er kjønnen, hvordan det er kjønnen og hvilke konsekvenser det kan ha for enkeltentreprenører – også menn*” (ibid.).

I boken ”Entreprenørskap – kjønn, livsløp og sted” av 2002 presenteres en antakelse om at ”*hvilke kjønnsperspektiver man har i analysene – er avgjørende for hvilken kunnskap som utvikles om entreprenørskap som fenomen*” (Gunnerud Berg og Foss 2002:21). Jeg har derfor tatt utgangspunkt i tre ulike bidragsytere av kjønnsperspektiver som kan ha betydning for kjønn og entreprenørskap. Disse perspektiver vil jeg presentere i en tabell, hvor jeg, på samme måte som med vitenskapsteoriene har laget en skjematisk fremstilling av de ulike bidragene i forhold til kjønnsteori. Disse har jeg således plassert i forhold til tidsperiode. Også her er det viktig å forstå at tabellen kun er ment å være et verktøy i å forstå utviklingen av teoriene. Kjønnsperspektivene overlapper hverandre, og skillelinjene mellom dem er ikke så linenære som dem fremstår i tabellen.

Tabell 4 Kjønnsperspektiver presentert i forhold til årstall

Ca. år	Gunnerud Berg	Giddens	Charles
60-tallet	Empirisk feminisme	Liberal feminisme	Second wave feminisme
70-tallet			Kjønnsrolleteori
80-tallet	Standpunkt-feminisme	Sosial feminisme	
		Marxistisk feminisme	
90-tallet og frem til i dag	Postmoderne feminisme		Cultural turn
	Black feminism		

I det følgende vil jeg ta utgangspunkt i hver av de tre perioden som de ulike kjønnsteoriene ”tilhører”, 60- og 70-tallet, 80-tallet og 90-tallet, og presentere de ulike kjønnsperspektivene i hver av disse periodene.

4.2 60- og 70-tallets kjønnsperspektiver

Mitt utgangspunkt, og begynnelsen på min kronologiske presentasjon av feminismen og kjønnsperspektivene er hva Gunnerud Berg (2002) kaller *den nye kvinneforskning*, mens Nickie Charles kaller det for ”*second wave of feminism*” (Charles 2002:1), nemlig 60- og 70-tallets kvinneforskning. Selv om kvinneforskningens historie, i følge Gunnerud Berg kan ”*spores tilbake til slutten av 1700-tallet*” (Gunnerud Berg 2002:27).

Perspektivene som gjelder i for perioden 60- og 70-tallet overlapper som nevnt hverandre og de ulike fasene faller ikke helt nøyaktig sammen i tid. I følge Gunnerud Berg domineres 70-tallet av empirisk feminisme, i tabellen min lar jeg empirisk feminisme gå over både 60- og 70-tallet. Dette har jeg gjort fordi jeg mener empirisk feminisme på mange måter kan kobles sammen med både Giddens’ liberal feminisme og Nickie Charles’ second wave feminism og kjønnsrolleteori, noe som jeg også vil komme nærmere inn på nedenfor. En forenklet tabell, som tabell 4 ovenfor, er derfor tilstrekkelig, og kanskje det eneste mulige i denne sammenhengen. Gunnerud Berg skriver at ”*noen land lå litt foran andre (...) nøyaktig tidfesting og antall faser er imidlertid ikke det vesentlige her*” (Gunnerud Berg 2002:27).

4.2.1 Empirisk feminisme

Empirisk feminisme er et resultat av kritikken mot ”*de samfunnsvitenskaplige fagenes kjønnsblindhet og usynliggjøring av kvinners liv*” (Gunnerud Berg 2002:28). Kritikerne forlanger empirisk kunnskap om kvinner, og empirisk feminisme handler om å synliggjøre kjønnsforskjellene på rent kvantitativt grunnlag. Det er de kjønnsforskjellene som kan tallfestes som ble presentert og da gjerne ”*ved hjelp av tabeller eller ulike typer grafiske fremstillinger*” (Gunnerud Berg 2002:29). Denne tilnærmingen til kjønn kan sammenlignes med perspektivet jeg nevnte ovenfor, nemlig likestillingsperspektivet. På samme måte er det de synlige forskjellene mellom kvinne og mann som vektlegges, de forskjeller som kan ”telles”, denne fasen kalles med rette også ”synliggjøringsfasen”. Det mangler bare en videre forklaring på *hvorfor* disse kjønnsforskjellene.

Kritikken av empirisk feminisme går dermed på hva empirisk feminisme er, nemlig at empirisk feminisme kun er tall. Tilnærmingen mangler en mer dyptgående, kvalitativ undersøkelse av hvorfor det er som det er, Gunnerud Berg og Foss antyder at tilnærmingen på sett og vis ”*kan kritiseres for å være overfladisk*” (Gunnerud Berg 2002:30) fordi den ikke sier noe om hvorfor det er forskjell mellom kvinner og menn. Et annet problem ved tilnærmingen er det faktum at kjønn i

denne fasen betraktes som en variabel og substantiv, nettopp at kjønn er noe man *er*. Som jeg i innledningen allerede har vært inne på stiller man seg spørsmålet om kjønn er noe man er eller noe man har. Dette er et spørsmål som fremdeles opptar forskere og som på mange måter skaper splid mellom kjønnsforskere og biologer. Gunnerud Berg problematiserer også empirisk feminisme i forhold til entreprenørskap, i tillegg til at tilnærmingen ikke sier noe om hvorfor det er forskjeller mellom kvinner og menn, gir den heller ikke noe svar på hvorfor det er forskjeller mellom mannlige og kvinnelige entreprenører og ”*hvordan kjønn har betydning for entreprenørskap*” (Gunnerud Berg 2002:30). Empirisk feminisme er derfor ”*klart utilstrekkelig for å belyse betydningen av kjønn for entreprenørskap*” (ibid.).

4.2.2 Liberalfeminisme

I motsetning til empirisk feminisme som bare kartlegger kjønnsforskjellene, retter liberalfeminismen fokuset mot de faktorer som bidrar til forskjellene mellom kjønnene, og setter dermed søkelyset på hva som kan gjøres for å unngå disse kjønnsforskjellene. Liberalfeminismen ser på de utallige faktorene som bidrar til forskjeller mellom kjønnene og leter, i følge Giddens, etter forklaringene til forskjellene i sosiale og kulturelle holdninger (Giddens 2010:616). Årsakene til kjønnsforskjellene ligger i de forskjellige delene som utgjør systemet, løsningen blir å endre de deler som ikke fungerer.

Ett av de tidligste bidragene til liberalfeminisme kom John Stuart Mill med i 1896, med ”The Subjection of Women”, hvor han etterlyser lovbestemt og politisk likhet for kjønnene, hvor retten til å stemme er den viktigste likheten Mill kjempet for, som igjen er forankret i politisk liberal teori. John Stuart Mill mente, i følge Helga M. Hernes at ”*både den enkelte kvinne og samfunnet i sin helhet ville øke sin velferd hvis kvinner fikk lik adgang til utdanning og til politiske rettigheter*” (Hernes 1982:19). Med dette representerte J. S. Mill ”*likhetsideenes høydepunkt*” (ibid.).

Liberalfeministene fokuserer, på samme måte som John Stuart Mill, på å etablere og kjempe for like muligheter for kvinner. Dette kan de oppnå, i følge Giddens, ”*gjennom lovgivning og andre demokratiske former*” (Giddens 2010:616). Liberalfeministene mener så at man ved å sikre likhet for loven kan eliminere diskrimineringen av kvinner. Liberalfeministene ser dermed ikke på undertrykkningen av kvinner som en del av et større system, men fokuserer på de forskjellige delene som bidrar til kjønnsforskjeller. Det er dermed ikke noe feil ved systemet, men det finnes områder i samfunnet hvor det er forskjeller mellom kjønnene, blant annet diskrimineringen av kvinner i arbeidsmarkedet, innenfor utdanningsinstitusjoner og i media. I følge Giddens, ble det i Storbritannia i 1970 opprettet en egen lov for likelønn, og i 1975 en lov mot kjønnsdiskriminering

(Giddens 2010:616). I Norge er det ingen egen lov om likelønn, men likelønnsprinsippet omhandles i Likestillingsloven av 1979. Egen lov mot diskriminering i Norge kom ikke før i 2005, men særbehandling på grunn av kjønn er, på samme måte som med likelønn, en egen paragraf i likestillingsloven (http://lovdata.no/cgi-wift/wiftloksok?base=QNL&sys=1&felt=titt&emne=likestilling*&button=S%F8k&PROS=02).

Liberalfeministene ønsker å opprettholde det eksisterende system, samtidig med at nye reformer blir introdusert, for, på den måten, å eliminere kjønnsforskjellene gradvis og for å gjøre systemet bedre (Giddens 2010:616). Nettopp på grunn av dette mener kritikerne av tilnærmingen at de mislykkes i å håndtere problemet. Ved at reformer for likhet mellom kjønnene skal skje gradvis må kvinnene godta kjønnsforskjellene så lenge reformene ikke er introdusert. Liberalfeministene kritiseres derfor for å være for moderate med det faktum at de ønsker en gradvis endring av det allerede eksisterende system. Liberalfeminismens grunnleggende trekk blir dermed best beskrevet av Helga Hernes og Brian Barry, ved at liberalismen er *"the vision of society made up of independent, autonomous units who cooperate only when the terms of cooperation are such as to make it further the ends of each of the parties"* (Barry 1973:66, i Hernes 1982:18).

4.2.3 Second wave feminism og kjønnsrolleteori

Nickie Charles' utgangspunkt for 60- og 70-tallets kjønnsforskning er 60-tallets feminisme og 70-tallets kjønnsrolleteori. Kjønnsforskningens mange endringer gjennom de siste årtier gjenspeiler, i følge Charles, teoretiske utviklinger innenfor faget og politiske utviklinger ellers i samfunnet (Charles 2002:1), og den viktigste politiske utvikling var feminismens oppblomstring sent på 1960-tallet.

60-tallet ble, i følge Charles, forbundet med *"inngående sosiale endringer"* (ibid. min oversettelse), og som et direkte resultat av dette ble 60-tallets kjønnsforskning sentral for sosiologien. Det Nickie Charles dermed kaller *"second wave feminism"* (2002:1) er endringen fra å se på kjønn til å se hvordan kjønnsteorier samvirker med sosiologi, og man får dermed kjønnsrolleteorien. Kjønnsrolleteori er avledet av strukturfunksjonalismen, hvor Charles mener at en rolle er assosiert med en bestemt posisjon innenfor den sosiale arbeidsdelingen (Charles 2002:2), sosiale roller er forbundet med en del forventninger og normer for hvordan man skal fylle rollen, og man blir lært og sosialisert inn i rollen. I kjønnsrolleteori er familien sosialiseringsarenaen hvor hvert individ i familien fyller en bestemt rolle, enten om det er som far, mor, kone eller ektefelle, og med denne måten å teoretisere kjønn på, definerer man i følge Charles, en norm for maskuline og

feminine roller. De maskuline og feminine rollene er dermed komplementære i det at de utfyller hverandre. Forut for feminismen er ikke kjønn, i følge Nickie Charles, en del av den sosiologiske forskningen, en del av prosjektet til feministiske sosiologer på 70-tallet ble dermed å endre dette ved å studere kvinner som arbeidere og politikere, og å problematisere kjønnsforskjellene som før ikke var blitt tatt med.

Kritikken mot sosialfunksjonalismen generelt, og kjønnsrolleteorien spesielt har vært rettet mot det faktum at de har sett kjønn som likestilt og komplimenterende, fremfor å se kjønnsrollene ut fra et maktperspektiv hvor det finnes en hierarkisk struktur. I tillegg kritiseres kjønnsrolleteorien for å se bort fra at sosialiseringprosessen kan bli utsatt for endring og inngripen utenfra. Nickie Charles mener at om man ser på kjønnsroller som et resultat av en kjønns-spesifikk sosialisering prosess antyder man samtidig at kjønn er noe man *har*, nettopp fordi grunnlaget for kjønns-sosialisering er biologisk kjønn. Kritikerne av kjønnsrolleteorien og det uttalte synspunktet på at kjønn er noe man har, argumenterer for det motsatte, nemlig at man på grunn av de mange ulike kjønnsroller som finnes innenfor et samfunn demonstrerer det faktum at kjønn er kulturelt bestemt. På engelsk snakker man da om [social] *gender* og [biological] *sex*, på norsk skiller man mellom sosialt og biologisk kjønn. Kjønnsroller faller under beskrivelsen sosialt kjønn, det er noe som er lært, ikke medfødt. Kjønnsforskningens og feminismens bevegelse mot sosiologien og letingen etter strukturelle forklaringer på kjønnsforskjellene og arbeidsfordelingen, markerte slutten på 60- og 70-tallets kjønnsperspektiv.

4.3 80-tallets kjønnsperspektiver

80-tallets kjønnsperspektiver preges av en *selvrefleksjonsfase*, hvor man stiller seg spørsmålet; *hva er kjønn?* Noe som er foranlediget av kritikken som ble rettet mot de foregående perspektiv, hvor de kvantitative redegjørelser fra 60- og 70-tallet, med kjønnenes representativitet, er ikke svar nok. 80-tallets kjønnsperspektiver representerer derfor en ”*dreining fra kvantitative til kvalitative tilnærminger*” (Gunnerud Berg 2002:33).

Med utgangspunkt i hva som fremkommer av tabell 4 kan man se at mens Gunnerud Berg og Foss mener at 80-tallet ”bare” preges av standpunkt-feminisme, er Giddens av den oppfatningen at 80-tallets ”deles” mellom sosialfeminismen og marxistisk feminisme. Charles, på sin side holder seg til marxistisk feminisme. Nedenfor følger derfor en redegjørelse av disse kjønnsteoriene.

4.3.1 Standpunktfeminisme

Standpunktfeminisme er, i følge Virginia Olesen ”*cognitive-emotional-political achievements, crafted out of located social-historical-bodily experience*” (Olesen 2000:222). Den kom som et resultat av kritikken av de foregående års kjønnsforskning, og det ble satt spørsmålstegn ved ideen om at kjønn kunne studeres ut fra kvalitativt undersøkelsesdesign. Standpunktfeminismen var ikke lenger interessert i ”*når og hvordan kjønn er meningsbærende, men at kjønn har betydning*” (Gunnerud Berg 2002:32), det vokste derfor frem en

”*forståelse av kjønn som noe som konstrueres av kvinner og menn ut fra hvordan de forstår og representerer seg selv i forhold til andre.* (ibid:31).

Det ble, i følge Gunnerud Berg viktig å ”*utvikle kjønn som en fundamental analytisk kategori. Det innebærer å se kjønn som en forskjell som går på tvers av andre forskjeller, altså som et grunnleggende organiserende prinsipp i sosialt liv*” (ibid). Dette innebar et skifte fra kvantitativ til kvalitativ tilnærming, hvor man brukte ustrukturerte intervju og observasjon som metode. Den informasjon man nå ville ha tak i verken ”*kan ikke eller bør tallfestes*” (ibid:33).

Virginia Olesen fokuserte på kvinnens ”usynlighet” og mente at ”*standpoint research took up the feminist criticism of the absence of women from or marginalized women in research accounts*” (Olesen 2000:222). Hovedfokus ble dermed flyttet til kvinners ståsted (eller standpunkt) og standpunktfeminismen ”*foregrounded women’s knowledge as emergent from women’s situated experiences*” (ibid.). *Situated experiences*, eller situert kunnskap vil dermed si den kunnskapen kvinner har ut ifra den erfaring kvinner har om å være nettopp kvinner. Problemet for standpunktfeminismens situerte kunnskap var det endimensjonale synet på kvinners standpunkt, Sandra Harding stiller seg spørsmålet om ”*can there be a feminist standpoint*” (Harding 1986:26). I følge 80-tallets kjønnsteori og standpunktfeminismens tankegang var det *ett* feministisk standpunkt, nemlig *kvinner*, som jeg vil komme tilbake til i min videre drøfting av de ulike kjønnsperspektivene kritiserer 90-tallets kjønnsteori og postmodernismen denne tankegangen. I de senere perspektiver blir det hevdet, som Harding også hevder, at ”*women’s (and feminists’) social experience is divided by class, race, and culture* (ibid.) og dermed forkastes ideen om en universell situert erfaring av kvinnelighet. Men, som sagt, dette og mer vil jeg komme tilbake til senere. Enn så lenge er kvinnelighet *ett* standpunkt – ”*a morally and scientifically preferable grounding for our interpretations and explanations of nature and social life*” (Harding 1986:26).

I forbindelse med kjønn og entreprenørskap tilbyr standpunktfeminismen en mulighet til å finne ut hvorfor kvinner og menn er så forskjellige med hensyn til etablering og drift av egen virksomhet. De antakelser om hva en entreprenør er, synes, i kjønnssymbolikk, ikke å passe til

kvinnelige entreprenører. Standpunktfeminismens entreprenørskapsforskning fremhever derfor kvinnelig entreprenørskap som noe annet enn mannlige entreprenørskap, og ”*et ønske om å gi kvinnelige entreprenører verdighet er klart til stede i denne forskningen*” (Gunnerud Berg 2002:34).

I følge Gunnerud Berg er det problematiske med dette perspektivet at kvinnelige og mannlige entreprenører kan studeres som grupper, hvor kjønn er den eneste forskjellen og det er dette som utgjør den eneste ”*likheten innad i gruppen og ulikheten mellom dem [kjønnene]*” (ibid.), men det finnes mange andre forskjeller og likheter mellom mannlige og kvinnelige entreprenører. Det kan i mange tilfeller være flere likheter mellom en mannlige og kvinnelig frisør enn hva det er mellom den mannlige frisøren og en mannlige gravemaskinfører, selv om de begge er mannlige entreprenører. Gunnerud Berg etterlyser ”*tilnærminger som bygger på at kjønn er en av flere forskjeller, samt at betydningen av kjønn varierer i tid og rom*” (Gunnerud Berg 2002:34). Med erkjennelsen av at kjønn ikke er den eneste forskjellen unngår man ”*forenklede generaliseringer*” (ibid.) mellom mannlige og kvinnelige entreprenører. Jeg vil komme tilbake til dette siden.

4.3.2 Sosialfeminismen og marxistisk feminisme (Radikalfeminisme)

Sosial- og marxistisk feminisme kan man på mange måter si er et ”biprodukt” av Marx’s konfliktteori, Karl Marx hadde ikke noe å si om kjønnsulikheter, men feminister mener liberalfeminismens oppfattede maktesløshet i å se at det finnes mektige interesser i samfunnet som er motvillige til likhet for kvinner, kaller frem en nødvendighet av å se til marxismen og kapitalismens undertrykking av kvinner. Helga Hernes skriver at marxistisk feminisme er

”mest opptatt av å kombinere en analyse av sosial reproduksjon som tar utgangspunktet i klassebegrepet, med en teori om patriarkatet som tar utgangspunkt i kvinners ideologiske og seksuelle undertrykking.” (Hernes 1982:30)

Engels argumenterte for at ”*capitalism, material and economic factors underlay women’s subservience to men, because patriarchy (like class oppression) has its roots in private property*” (Giddens 2010:616). Marxismen preger også 80-tallets kjønnsperspektiv med dens forsøk på å ”*develop structural explanations of gender divisions of labour*” (Charles 2002:1). Arbeidsfordelingen mellom kjønnene blir argumentert for å være kjønnset, så vel som strukturert ut fra klasses tilhørighet, og det er, i følge Charles, ikke mulig å forstå forskjeller mellom kjønnene uten å ta hensyn til dette (Charles 2002:5). Man får dermed et flerdimensjonalt perspektiv på kjønnsproblematikken og kvinner. Nickie Charles presenterer i den forbindelse Sylvia Walby og hennes seks ulike former for patriarkat, deriblant ”*patriarkalsk form for produksjon, patriarkalsk forhold til betalt arbeid, patriarkalsk forhold til samfunnet, mannlige voldsutøvelse, patriarkalsk*

forhold til seksualitet...” (Charles 2002:7) (min oversettelse). Disse patriarkalske formene for undertrykking av kvinner summerer opp hva jeg har vært inne på både hva gjelder marxistisk feminisme forhold til menns produksjon og kvinners reproduksjon, forholdet mellom betalt arbeid og arbeid i hjemmet og hva som er mer verdt.

Radikalfeminisme er et perspektiv presentert av Giddens, og ligner på sosialistisk- og marxistisk feminisme når det gjelder å forklare hvem som er skyld i kvinneundertrykkingen. Det er mennene som tjener på, og som er ansvarlige for utnyttelsen av kvinner, og det er familien som institusjon som er hovedkilden for kvinners undertrykkelse (Giddens 2010:617). Derimot er radikalfeministene av den oppfatning av at menn også er aktive sosialiseringstører når det gjelder å definere hva som er femininitet og kvinnelighet, ”*kunnskapen om av hva skjønnhet og seksualitet er, er blitt påtvunget kvinnen av mannen med hensikt i å skape femininitet*” (Giddens 2010:617) (min oversettelse). Giddens mener at denne *objektivering* av kvinnen på ingen måte kan frigi kvinnen fra seksuell undertrykkelse, ”*verken gjennom reformer eller gradvis endring (...) siden patriarkatet er et systematisk fenomen, kan likhet mellom kjønnene bare oppnås ved å forkaste den patriarkalske orden*” (ibid.) (min oversettelse).

Kritikken av radikalfeminisme, i tillegg til sosialistisk- og marxistiskfeminisme, går på bruken av patriarkatet som forklaring på kvinners undertrykkelse, med patriarkatet som hovedforklaring på menns dominans ignorerer man andre aspekter som kan være like viktige i denne sammenheng, nemlig rase, klasse eller etnisitet. Det er, i følge Gillis ikke mulig å se på patriarkatet som et universalt fenomen siden man da risikerer å marginalisere betydningen av de biologiske forskjellene mellom mann og kvinne, en variabel som er viktig når man skal forklare forskjeller mellom kjønnene.

4.4 90-tallets kjønnsperspektiver og frem til i dag

90-tallets kjønnsperspektiver bygger på det foregående kjønnsperspektiv, nemlig standpunkt-feminismen og antakelsen om at kjønn er en *relasjon*, at ”*kjønn er betingelser for hverandre og resultatet av sosiale handlinger*” (Gunnerud Berg 2002:34). Kritikken av 80-tallets kjønnsperspektiver var rettet mot kjønnsperspektivets generalisering av årsakene til kjønnsforskjellene mellom menn og kvinner, kritikerne ønsket ”*tilnærminger som bygger på at kjønn er en av flere forskjeller, samt at betydningen av kjønn varierer i tid og rom*” (ibid.). 90-tallets kjønnsperspektiver er derfor hva som fremkommer i tabell 4, Gunnerud Berg (2002) og Giddens (2010) deler oppfatningen av at postmoderne feminisme er det perspektivet som preger 90-

tallet. Samtidig har Giddens, i tråd med postmodernismen lagt til black feminism som en egen retning innenfor perioden. Jeg vil i det følgende komme inn på disse, i tillegg til Nickie Charles' cultural turn.

4.4.1 Postmoderne feminisme

Når det gjelder de foregående kjønnsperspektivene har det ene vært et resultat av kritikken mot det andre, dette gjelder også for postmodernismen, men til forskjell for de andre perspektivene utgjør postmodernismen like mye likhetene til standpunktfeminismen, som ulikhetene. Fra standpunktfeminisme til postmoderne feminisme er det ikke snakk om endring av metode eller undersøkelsesdesign, det er mer snakk om en videreutvikling av teorien enn en kritikk av den. Postmodernistene legger til et endringsperspektiv som sier at *"kjønn varierer i tid og rom"* (Gunnerud Berg 2002:35), og med standpunktfeminismens forståelse av at kjønn er sosialt konstruert, og postmodernismens endringsperspektiv sitter man igjen med at kjønn er en *"kulturell kode eller meningsramme som kontinuerlig forhandles og reforhandles"* (ibid.). En konsekvens av dette blir videre at det, i følge Gunnerud Berg blir satt *"spørsmålsteget ved kjønn som analytisk kategori"*. Postmodernistenes tvil bunner ut i om det virkelig finnes så store forskjeller mellom kjønnene som tidligere perspektiv vil ha det til, om Gunnerud Berg har rett, og at ikke er *"så store forskjeller mellom kvinner og mellom menn"* (Gunnerud Berg 2002:35). Resultatet av dette blir da også at det ikke finnes en universell kategori av "kvinne". Gunnerud Berg kan derimot vise til at frykten for at postmodernismen vil bety slutten for *"det feministiske prosjekt"* (Gunnerud Berg 2002:35) er ubegrunnet, men postmodernismens tankegang om flere forskjelligheter bringer med seg tankegangen om *"dekonstruksjon av etablerte kategorier"* (Gunnerud Berg 2002:35) hvor man snakker om en *"forståelse av at det er flere kategorier enn kjønn som gjør mennesker forskjellig"* (ibid.). Det er på dette området postmodernismen skiller seg fra de foregående kjønnsperspektiver, det er *"the recognition of difference"* (Giddens 2010:621) som utgjør hovedtemaet i postmoderne feminisme, erkjennelsen av at det, på grunn av mangfold, ulikheter og forskjeller, finnes *"many truths, roles and constructions of reality"* (ibid.). I følge Giddens handler derfor postmoderne feminisme like mye om å anerkjenne forskjellene mellom grupper og individer, som dekonstruksjon av etablerte kategorier. Postmodernistene ønsker, i følge Giddens, å dekonstruere den maskuline innflytelsen som finnes i språket og synet på verden. Følgen av et maskulint syn på verden er at alt annet enn det maskuline blir sett på som "det andre", og kvinnen og det feminine avviker dermed fra normalen. Gjennom dekonstruksjon ønsker postmodernistene å *"attack binary concepts and recasting their opposites in a new and positive manner"* (Giddens 2010:621).

Kjønn er derfor en *”social construction, which we all contribute to and that is under constant change”* (Hauge og Havnes 2005:63), kjønn som en sosial konstruksjon blir av Kari Nyheim Solbrække og Helene Aarseth, og Candance West og Don H. Zimmerman (i Jørgen Lorentzen og Wencke Mühleisen (2006)) sett på *”som et sett av foreliggende kulturelle påbud som individet kontinuerlig må følge for å bli anerkjent som en tilregnelig person”* (Solbrække og Aarseth 2006:70). Kjønn blir videre begrepsbestemt *”som den sosiale tvangen til å handle på en måte som omgivelsene kan forstå som entydig feminin eller maskulin”* (ibid.). Solbrække og Aarseth presenterer også Judith Butler og hennes syn på feminitet og maskulinitet som *”kulturelle normer som hver enkelt samfunnsborger må fremføre for sine omgivelser på en konsistent måte for å få bekreftelse som et gjenkjennelig subjekt”* (Solbrække og Aarseth 2006:74). Butlers perspektiv er derimot, i følge Elin Kvande (2003) *”primært konnotasjoner til tekstbaserte analyser av hvordan forestillinger om kjønn opptrer i språket”* (Solbrække og Aarseth 2006:74).

Med utgangspunkt i min problemstilling, og tema, vil min videre teoretiske redegjørelse innebære en gjennomgang av perspektiver til kjønn og entreprenørskap.

4.4.2 Black feminism

Black feminism utgjør en undergruppe til 90-tallets kjønnsperspektiver, det handler nemlig om å tydeliggjøre alle forskjeller som er viktig for å forstå kvinners posisjon i forhold til mannen, og for black feminism handler det om å forstå svarte og ikke-vestlig kvinners posisjon i forhold til vestlige kvinner og vestlig feministisk teori.

De allerede nevnte versjonene av feminisme og kjønnsperspektiver ikke kan anvendes på samme måte for svarte kvinner eller kvinner fra ikke-vestlige land. Det blir argumentert for at de tidligere nevnte kjønnsperspektivene ikke tar hensyn til etniske forskjeller og er derfor *”oriented to the dilemmas of white, predominantly middle-class women living in industrialized societies”* (Giddens 2010:619). Siden man tar utgangspunkt i bare en spesifikk gruppe kvinner kan man derfor ikke gjøre en gyldig og holdbar generalisering om kvinners undertrykkelse og forskjeller mellom kjønnene. I følge Giddens skjer undertrykkelsen av svarte kvinner på andre områder enn hva det gjør for hvite kvinner, og kjønnsteorier som ikke tar hensyn til rasisme *”cannot be expected to explain black women’s oppression adequately”* (Giddens 2010:620). Når for eksempel familien blir fremholdt som en av de institusjoner som opprettholder patriarkatet og dermed også kjønnsforskjellene for vestlige kvinner, representerer familien for ikke-vestlige kvinner *”a main point of solidarity against racism”* (Giddens 2010:619).

4.4.3 Cultural turn

Cultural turn, eller den kulturelle dreining blir av Nickie Charles karakterisert i skiftet fra å studere ting til å studere ord, med *"its focus on subjectivity and identity"* (Charles 2002:1). Skiftet går fra å studere den kjønnede arbeidsfordelingen, til å studere kjønnsymbolisme og kjønnsidentiteter. Faren med å studere "ting", med utgangspunkt i sosiale strukturer, som den kjønnede arbeidsfordelingen, er, i følge Charles, at disse fokuserer på det materielle aspektet og dermed toner ned kjønnsymbolismen og kjønnsidentitetene. Cultural turn studerer kjønn og kvinneundertrykkelse ut i fra *"a concern with gender identities based on difference"* (Charles 2002:9), man får et skifte fra en tilnærming som ser på strukturer og systemer til å fokusere på *"the instability of female identity and the active creation and recreation of women's needs and concerns"* (ibid.).

Charles mener at søken etter en universell tilnærming allerede i forsøket feiler nettopp fordi dens søken ikke foregår i kjønnsnøytrale termer, men er *"associated with men and masculinity within western cultures"* (Charles 2002:8). Den vestlige symbolske orden er i tillegg kjønn og hierarkisk strukturert, samtidig som hver kategori står i et dikotomt motsetningsforhold til hverandre. I følge Charles er det snakk om dikotomier som rasjonalitet – emosjonalitet, produksjon – reproduksjon, aktiv – passiv, dominant – underlegen, i tillegg til dikotomien maskulin – feminin (ibid.).

Kritikken mot en universell og enhetlig tilnærming er at det ikke kan forventes at enhver kvinne har samme oppfatning og felles forståelsen av hva det vil si å være kvinne. På samme måte mener Charles at det ikke finnes en universell "kvinneundertrykkelse" og dominans over kvinner. Problemene, og dermed også løsningene er forskjellige.

4.5 Konklusjon på kjønnsperspektiver

Jeg nevnte innledningsvis i kapittelet at man er interessert i mer enn bare den statistiske fordelingen mellom kjønnene. Fra før har kjønnsforskningen avdekket det man har å avdekke når det gjelder kvantitative og tallfestbare data, det er på tide å synliggjøre de *"prosesser som har med holdninger og tradisjoner å gjøre"* (Gunnerud Berg og Foss 2002:19). Når man i tillegg tar til etterretning Gunnerud Berg og Foss' etterlysning av et teoretisk rammeverk for å få frem de kvalitative dimensjoner rundt kjønns- og entreprenørskapsforskning, har det for min del resultert i de kjønnsperspektiver jeg har presentert i dette kapittelet.

Gjennom kapittelet har jeg aktivt brukt en tabell som hjelpemiddel til å forklare hvor de ulike kjønnsperspektiver plasseres i forhold til årstall, forfatter og til hverandre. Den skjematisk

oppstillingen kan gi inntrykk av at disse perspektivene henger sammen og at de er like, slik linjene i tabellen uttrykker, men det finnes ingen klar og enkel sammenheng mellom dem, forskjellene og likhetene er ikke ”clear cut”, de kan både i periode og perspektiv overlappe hverandre, og de ulike fasene er ikke så skjematisk inndelt som tabellen forutsetter. På tross av dette, gir tabellen oss en god oversikt og bidrar på en enkel måte å introdusere de ulike kjønnsperspektivene i forhold til periode og historisk utvikling.

De kjønnsteoretiske perspektivene jeg har presentert er alle preget av hva Nina Gunnerud Berg og Lene Foss kaller for den nye kvinneforskningen, hvor forskningen synliggjør kvinner. Forskjellene mellom dem er hvorvidt kjønnsforskjellene kan synliggjøres på et rent empirisk og kvantitativt grunnlag, eller ved hjelp av kvalitative undersøkelser. Kjønnforskningen innebærer også et fokus på de faktorer som bidrar til forskjellene mellom kjønnene og hva som kan gjøres for å unngå disse kjønnsforskjellene.

Nedenfor følger nå ”ny” redegjørelse av kjønn, men denne gang i kombinasjon med entreprenørskap, det vitenskapsteoretiske perspektiv som utgjør kjernen i oppgaven min.

Kapittel 5. Entreprenørskap og kjønn

Entreprenørskap og kjønn er det vitenskapsteoretiske perspektiv som danner grunnlaget for hele min oppgave, om jeg på ny vender tilbake til bildet av trakt, jf innledningsvis i kap. 3, er vitenskapsteori øverst og danner således det generelle grunnlaget, kjønnsteori utgjør midten, og entreprenørskap og kjønn utgjør så den smale delen, og dermed den analytiske basisen for oppaven.

Jeg kunne lett ha kalt dette kapittelet *entreprenørskapsteori*, men med fare for å grave meg ned i en altoppslukende utgreiing om alle tiders økonomers syn på entreprenørskap i en likevektskontekst, har mitt tema og min problemstilling vært avgjørende i å la *teorien* i *entreprenørskapsteori* være. Entreprenørskapsteori handler i bunn og grunn om økonomisk rasjonalitet hvor entreprenøren ”*acts to maximize selfinterest*” (Elisabeth S. Hauge og Per-Anders Havnes 2005:64). Ren entreprenørskapsteori vil således bli for økonomirelatert i forhold til mitt tema og min problemstilling (men en liten bekjennelse før jeg går videre, jeg kommer til å utdype hva jeg mener med likevektskontekst og dens betydning for entreprenørskap senere i kapittelet). I denne oppgaven er det nødvendigvis ikke de økonomiske begrunnelser for *hvorfor* entreprenørskap, men heller *hvordan* kvinnelig entreprenørskap skiller seg fra entreprenørskap.

Utgangspunktet mitt for dette kapittelet blir således å se på forholdet mellom kjønn og entreprenørskap, hvor jeg som innledning vil se på de ulike sidene av entreprenørskap og redegjøre for forståelsene av entreprenørskap, uten å gå for mye inn på de økonomiske teorier som ligger til grunn. Videre vil jeg se på kjønnsteoriens bidrag til temaet entreprenørskap og kjønn.

5.1 Kort om entreprenørskap

Jeg har tidligere kort vært inne på *entreprenørskap med mannlig fortegn*, jeg skrev i kapittel 1.3.2 om Due Billings *könstämplade* karrieremuligheter og Michelle Fines *hyphenated phenomena* som begge peker på det faktum at en (stillings)tittel i seg selv kan konstituere kjønn. For eksempel er entreprenørskap et slikt bindestreksfenomen, hvor man med *kvinnelig* foran tydeliggjør for tilhørerne at det er en kvinnelig entreprenør man snakker om. På samme måte gjelder dette for studier av entreprenørskap, forskning viser at de studier som er blitt gjort om entreprenørskap handler om menn og deres utfordringer, lite er blitt gjort for kvinners del (Gunnerud Berg og Foss 2002). Dette bildet endres heldigvis, forskere, og andre har fått øynene opp for at

entreprenørskapsforskningen behøver en annen innfallsvinkel og teoretisk utgangspunkt. Allikevel ønsker jeg nå i begynnelsen å redegjøre for entreprenørskap på et mer generelt grunnlag, mens jeg senere i oppgaven vil komme utførlig inn på kvinnelig entreprenørskap.

Entreprenører, og entreprenørskap er i følge Gunnerud Berg og Foss *”de aktører som har størst betydning for økonomisk utvikling”* (Gunnerud Berg og Foss 2002:16), og med entreprenørskap mener man *”etablering og drift av mer eller mindre ny forretningsmessig virksomhet”* (Gunnerud Berg og Foss 2002:18). Joseph A. Schumpeter, som jeg tidligere har presentert som en av *økonomiens konger*, og som i følge Esben Sloth Andersen er en viktig bidragsyter i etableringen av *”den hovedpart af den moderne økonomiske teori”* (Sloth Andersen 2004:ix), har også hatt stor innvirkning på utviklingen av entreprenørskapsteori. Schumpeter tok utgangspunktet i *”samspillet mellem innovatøren og det økonomiske system”* (Sloth Andersen 2004:29). Han ser behovet for *”en teori om den økonomiske forandringsproces”* (Sloth Andersen 2004:4) og karakteriserer entreprenøren som en indre energikilde *”der indfører et nyt produkt, en ny produktionsprocess, eller andre nyheder”* (Sloth Andersen 2004:31-32). Ved innføringen av et nytt produkt, eller en ny produksjonsprosess kan man da se på entreprenøren som en som *”introduces changes, innovations, and a new order”* (Hisrich 2010:6). Den innovative entreprenør er den som *”ved hjælp af bankkredit gennemtvinger en ændring af det rutinesystem, som økonomien bygger på”* (Sloth Andersen 2004:29), og som *”brings resources, labor, materials, and other assets into combinations that make their value greater than before”* (Hisrich 2010:6). Man må bare være villig til å ta sjansen og *”to bear the risk and/or uncertainty to act”* (ibid).

5.1.1 Overskridelse av rammene

Schumpeter har, som nevnt bidratt mye til utviklingen av den moderne entreprenørskapsteori, og hans syn på entreprenøren har videre hatt stor betydning for utvikling av kjønn og entreprenørskap. Schumpeters søken etter teori om de økonomiske forandringsprosesser, og forklaringen på hvordan den økonomiske og samfunnsmessige forandringsprosess foregår, bringer ham inn på teorien om at *”alle sider af samfundslivet er præget af to modsatrettede kræfter”* (Sloth Andersen 2004:5), hvor man på den ene side finner menneskene som føyer seg til de rutiner som finnes, og som på den måten *”bidrager (...) til at få samfundet til at fungere med en betydelig grad af forudsigelighed”* (ibid.). I følge Schumpeter er det disse mennesker som *”er grunlaget for eksistensen af både de enkelte samfundsområder og hele samfundet”* (ibid.). Mens man på den andre siden finner mennesker som ikke hengir seg til rutinene, men som *”har evner og energi til at forny rutinerne”* (Sloth Andersen 2004:5). Disse menneskene som *”ikke bryder sig om faste rutiner”* (ibid.) er de,

som med sin energi, skaper noe nytt, enten som ”*innovative firmaer, nye kunstretninger, eller fornyende politiske partier*” (ibid.).

Schumpeters entreprenørskapsteori handler om samspillet mellom økonomiske evolusjon og strukturforandringene i det økonomiske system. Schumpeter mener derfor at ”*utvidelsen og forandringen af samfundslivet foregår i bølger*” (ibid.). Økonomisk evolusjon er, i følge Schumpeter et resultat av ”*en serie rutiniserte likevægte og innovative oprør mod konventionerne*” (Sloth Andersen 2004:6.) hvor det skjer en ”*langsigtet forandring af rutinesystemet*” (ibid.). Entreprenørskap og entreprenøriell adferd, ut fra Schumpeters tankegang, handler derfor om å bryte med de rutiner som preger det økonomiske system og å sette i gang med noe nytt. Schumpeter-entreprenørens handlinger karakteriseres gjennom en ”*overskridelse af rammerne*” (Sloth Andersen 2004:37), og å skape innovasjon og evolusjon. Disse mennesker utviser, i følge Schumpeter ”*ærgerrighed, entreprenørånd, og kraft og liv*” (ibid.). Entreprenørskap handler derfor om en aktiv prosess, hvor mennesker tar et aktivt valg om å bryte med rutiner, og likevekten. Til forskjell fra dette, karakteriserer Schumpeter den menneskelige adferd som å ”*tilpasse sig til de givne rammer*” (ibid.).

5.1.2 Tilpasning til omstendighetene

Léon Walras (i Sloth Andersen 2004) har, på samme måte som Schumpeter, tanker om hvordan entreprenøren passer inn i samfunnet og i det økonomiske system.

Schumpeter brukte, som vist ovenfor, en utradisjonell form av den tradisjonelle økonomiske likevekt, nemlig hans teori om den bølgeformede evolusjon og om entreprenørens *overskridelse av rammerne* og entreprenørens brudd med de rutiner som preger det økonomiske og samfunnsmessige system. Léon Walras er, i følge Sloth Andersen, derimot den økonomen som klarest uttrykker den tradisjonelle, og generelle økonomiske likevekt. Walras’ teori om den generelle økonomiske likevekt er mulig når ”*det for all markeder gælder, at efterspørgselen er lig med tilbuddet*” (Sloth Andersen 2004:30). Den økonomiske situasjon er i likevekt hvor ”*alle de økonomiske aktører er tilfredse med tingenes tilstand*” (Sloth Andersen 2004:32), og en entreprenør er en som ”*passivt tilpasser sig til de givne betingelser i det økonomiske system*” (Sloth Andersen 2004:34). En karakteristik som blir kritisert av Schumpeter,

”*hvilken ynkelig figur der fremvises af vores økonomiske subjekt der ængsteligt søger likevægten – uden ærgerrighed, uden entreprenørånd, kort sagt uden kraft og liv!*” (Sloth Andersen 2004:37)

Entreprenørens posisjon i Walras' økonomiske likevektssystem er, på tross av dens passive tilpasningsevne, ”hovedrolle i det økonomiske system ” (Sloth Andersen 2004:34), denne hovedrollen er derimot avhengig av de andre rollene i systemet, og kan ”kun forstås på basis af de andre roller, der spilles i hans [Walras'] modeløkonomi” (ibid.). I følge Walras betegnes *entreprenøren*:

”hvis rolle det er at leje jord fra jordejeren, ansatte arbejderens personlige evner og låne kapitalgoder fra kapitalisten med henblikk på at kombinere disse tre produktive ydelser i landbrug, industri og handel” (Sloth Andersen 2004:35)

Walras' *entreprenør* er ”bare en simpel automat, der tilpasser sin adfærd til de givne rammer” (Sloth Andersen 2004:36), og favner derfor ikke på samme måte som Schumpeter, det innovative og fornyende.

5.2 Kvinnelig *entreprenørskap*

Jeg har gjennom hele denne oppgaven lagt opp til en forventning for meg selv at jeg skal presentere teorier om kjønn og *entreprenørskap*, og helst kvinnelig *entreprenørskap*. Kvinnelige *entreprenørers* aktivitet og synlighet i samfunnet har bidratt til en eksplosiv økning i forskningen på forskjellene mellom mannlig og kvinnelige *entreprenører*, men på samme måte som med de tidlige tiders kjønnsforskning, fokuseres det fremdeles for mye på de kvantitative forskjellene, de synlige og tallfestede forskjellene. Den teoretiske tilnærmingen til kvinnelig *entreprenørskap* mangler, og i følge Fischer, Reuber og Dyke (2006) er disse ”*findings and speculations (...) atheoretical*” (Fischer et. al 2006:43). Noe som, i følge Fischer et. al betyr at;

”*the lack of integrative frameworks for understanding the nature and implications of issues related to sex, gender, and entrepreneurship has been a major obstacle*”

(Fischer et al. 2006:43)

Fischer, Reuber og Dyke mener derfor at man ved hjelp av kjønnsteori kan ”*organize and interpret past research, and highlight avenues for future research*” (ibid.) Kjønnsteoretiske perspektiv tilfører på den måten den teoretiske tilnærming, eller rammeverk som *entreprenørskapsteorien* har manglet i forskningen av kjønn og *entreprenørskap*. Min videre redegjørelse for kvinnelig *entreprenørskap* baserer seg nettopp på kjønnsteorier, som har ”*useful applications in this field of study*” i følge redaktørene av boken ”*Women and Entrepreneurship, Contemporary Classics*”, (Brush et al. 2006:xvii).

Flere forfatter har bidratt med ulike utgangspunkt og kjønnteoretiske perspektiv til den videre forskningen på kjønn og entreprenørskap, ”Fischer, Reuber and Dyke used liberal and social feminist theory (...) Greer and Greene expanded the discussion to included three perspectives of feminist theory (...) Liberal, Marxist and Radical” (ibid.) På tilsvarende måte har Elisabeth S. Hauge og Per-Anders Havnes, i boken ”Women Entrepreneurs, Theory, Research and Policy Implications” (2005), presentert tre ulike kjønnteoretiske perspektiver til å studere kjønn og entreprenørskap på, og boken har som utgangspunkt hvordan ”theoretical understandings of gender (...) might influence the understanding and approaches to entrepreneurship” (Hauge og Havnes 2005:60). Hauge og Havnes’ teoretiske utgangspunkt er

”1) Gender-as-variable (empirical feminism), 2) Gender-as-social-construction (also called feminist view) and 3) Post-modern-understanding of gender, which is called gender-as-process” (Hauge og Havnes 2005:61)

Hver av de ulike kjønnteoretiske tilnærminger til entreprenørskap som nå er presentert, er de jeg tar som utgangspunkt for min videre redegjørelse av entreprenørskap og kjønn. Disse kjønnteoretiske perspektiver er helt tilsvarende de perspektiver jeg redegjorde for i kapittel 4 ovenfor, men i dette kapittelet gjelder de som utgangspunkt for min gjennomgang av entreprenørskap og kjønn.

For å systematisere de ulike, men for så vidt like innfallsvinklene til kvinnelig entreprenørskap gjør jeg som jeg har gjort i de foregående kapitlene, forfatterens utgangspunkt og ”point of departure” (Hauge og Havnes 2005:59) blir presentert i et skjema. Skjemaet bygger på kjønnsteori-skjemaet mitt, tabell 4 fra kapittel 4, men kjønnsteoriene i dette skjemaet er ment som teoretisk utgangspunkt for å forstå kvinnelig entreprenørskap.

Tabell 5 Kjønnteoretiske utgangspunkt for kvinnelig entreprenørskap

Ca. år	Fischer et. al	Greer og Greene	Ljunggren
60-tallet	Liberal feminism	Liberal feminisme	Empirical feminism (gender-as-variable)
70-tallet			
80-tallet	Social feminism	Marxist	
		Radical	
90-tallet og frem til i dag			Feminist view (gender-as-social-construction)

Skjemaet, og den kronologi som fremkommer av det, er først og fremst tatt ut i fra den kronologi som legges opp til i skjemaet for kjønnteorier, tabell 4. I tillegg presenterer Hauge og Havnes de teoretiske tilnærminger med nummerering fra én til tre som de mener ”give an indication on the development of the field” (Hauge og Havnes 2005:61-62).

Jeg vil nedenfor komme nærmere inn på de presenterte kjønnteoretiske tilnærminger til kvinnelig entreprenørskap, og jeg tar utgangspunkt i kronologien som følger, slik at et hvert teoretisk utgangspunkt blir redegjort for før jeg går videre til neste epoke og perspektiv.

5.3 Teoretisk forankret entreprenørskapsforskning

Eileen M. Fischer, A. Rebecca Reuber og Lorraine S. Dyke, samt Low og MacMillian (i Brush et al. 2006), etterlyser, som nevnt en mer teoretisk forankret entreprenørskapsforskning, hvor ”articulating and testing theories, rather than merely accumulating empirical findings, allows for a more systematic development of knowledge” (Fischer et al. 2006:45). Margaret Greer og Patricia Greene (2006) mener at ”this relatively new field of study often lacks a specific theoretical framework either of feminism or of entrepreneurship” (Greer og Greene 2006:87), og som jeg allerede har vært inne på flere ganger vil tilførselen av kjønnteori til entreprenørskapsteori bidra med det teoretiske rammeverket som mangler. I følge Elisabeth Ljunggren (2005) har den tidligere kjønns- og entreprenørskapsforskningen

”discovered both differences and similarities between men and women regarding entrepreneurship (...) however, these studies do not account for the theoretical understanding of gender which they apply” (Ljunggren 2005:61)

De empiriske funn er interessante, men de mangler ”teoretisk slagkraft” og dette er noe blant annet Fischer et. al ønsker å gjøre noe med. Kjønnsforskjeller innenfor entreprenørskap behøver, i følge Fischer et. al

”a theoretical overview if future studies are to be reconciled with previous ones, and if progress is to be made in understanding the extent to which relevant differences exist and what, if anything, should be done to address them” (Fischer et al. 2006:45)

Nedenfor følger, med utgangspunkt i tabell 5, en redegjørelse av de kjønnteoretiske perspektivene og deres betydning for kvinneligentreprenørskapsteori.

5.3.1 Liberal- og empiristiskfeminisme og kvinnelig entreprenørskap

I kapittel 5 er formålet å redegjøre for de teoretiske rammeverk de ulike kjønnsperspektiver tilfører entreprenørskap og kjønn. En mer utfyllende redegjørelse for de rent kjønnsteoretiske perspektiver som preger 60- og 70-tallet er derfor å finne i kapittel 4.

Kjønnsforskjeller og ulike muligheter for kvinner og kvinnelige entreprenører i forhold til menn, ut i fra et liberalfeministisk perspektiv, er å finne i samfunnet, i følge Fischer et. al finnes det ”*factors that deprive them of vital resources like business education and experience*” (Fischer et al. 2006:43). Fischer et. al mener derfor at

”the tendency for women to be encouraged to take less “practical” types of education and to enter jobs that require fewer technical skills is seen to diminish their opportunities for acquiring experience conducive to founding and running larger, financially more lucrative firms” (Fischer et al. 2006:46)

De fysiske forskjellene mellom kvinner og menn er derfor ikke av relevans i forhold til forskjeller mellom kjønn og entreprenøriell adferd, Greer og Greene mener liberalfeminismen “*regards men and women as equal, autonomous individuals*” (Greer og Greene 2006:88). Det er derimot forskjellene som oppstår i forhold til kjønn og entreprenørskap. Hvis kvinner oppnår “*access to equal opportunities, women and men will actualize their potential rationally more equally*” (Fischer et al. 2006:46) og på den måten mener også Fischer et. al at “*observed psychological differences will diminish or disappear (...) because the basis for any extant difference is taken to be women’s relative deprivation*” (Brush et al. 2006:46). Greer og Greene mener at “*biological sex should not preclude the equal rights afforded to individuals in a democratic society*” (Greer og Greene 2006:88), kvinner og men burde derfor ha like rettigheter, og på ingen måte forskjellsbehandles på grunn av kjønn.

Løsningen som Fischer et al. foreslår i arbeidet med å tilby kvinner og menn like muligheter, blir som også liberalfeminismen rent kjønnsteoretisk foreslår, nemlig “*that both legal discrimination and the more insidious forms rooted in tradition must be identified and eradicated*” (ibid.). Ved å fjerne det Greer og Greene kaller *legal barriers*, vil kvinner og menn “*be free as individuals, moving ahead based on their talents, skills, and willingness to work*” (Greer og Greene 2006:88).

Greer og Greene skriver om institusjonelle og sosiale hindre som “*continue to constrain entrepreneurial behavior*” (Greer og Greene 2006:89). Disse hindre er “*related to gender*

differences in education, workexperiences, networks and access to capital” (ibid.). Liberalfeminismens forsøk på å tydeliggjøre diskriminering og forskjellsbehandling mellom kjønnene har, i følge Greer og Greene vært *”very successful*” (Greer og Greene 2006:92), men de forhold som gjenstår er tilgjengjeld *”more subtle, more difficult to identify, and more complex, but no less effective*” (ibid.). Liberalfeministisk kjønnsperspektiv som tilnærming til entreprenørskapsteori bidrar allikevel med å *”pointing out the persistence of legal and institutional barriers to gender equality*” (Greer og Greene 2006:92).

Ljunggrens kjønn-som-variabel og empirisk feminisme bidrag til entreprenørskapsteori rendyrker liberalismens synliggjøring av forskjeller mellom kvinner og menn. Empirisk feminisme som tilnærming til entreprenørskapsteori vil være med å gjøre Kvinnen synlig i forhold til entreprenørskap, *”women are studied or men and women are compared and thereby the gender differences are exposed*” (Hauge og Havnes 2005:62). Kjønn er derfor en variabel, *”a demographic variable as any other*” (ibid.). En slik kartlegging *”have been important, but the need to go further in understanding gender and entrepreneurship ”relationships” raised a demand for other understandings of gender*” (Hauge og Havnes 2005:63).

5.3.2 Sosial-, marxistisk- og radikalfeminisme og kvinnelig entreprenørskap

Siden marxistiskfeminisme og radikalfeminisme begge er bidrag til kjønnsteorien som stammer fra sosialfeminismen velger jeg å redegjøre for dem alle tre i samme kapittel. Jeg har gjort det tilsvarende i avsnittet mitt om sosialfeminisme og marxistisk feminisme i kapittelet om kjønnsteorier. Likeledes gjør jeg som ved kapittel 5.3.1, jeg avstår fra å gå noe mer nærmere inn på de rent kjønnsteoretiske perspektivene i dette kapittelet siden jeg allerede har redegjort for dem i kapittel 4.

Marxistiskfeministisk tilnærming til kjønn og entreprenørskap ser på det å være selvstendig næringsdrivende som en måte å opprettholde en kvinnes plass i arbeidsmarkedet, samtidig som hun tar seg av hus og barn. Jo større behov kvinner har for å *”balance work and family commitments may make entrepreneurship more appealing than wage and salary work to some people*”(Greer og Greene 2006:94). Muligheten til å være fleksibel i forhold til arbeidstid og –sted kan være avgjørende i valg av en karriere som selvstendig næringsdrivende, og selv om en slik karrierevei fort kan bety mye jobbing, vil anledningen til å strukturere ens egen arbeidsdag veie tyngre. I følge Greer og Greene er det *” the scheduling of work hours rather than the total number of hours worked that causes the most stress for people combining work life and family life*” (ibid.). Når Greer og Greene i tillegg avdekker at *”women who report themselves as self-employed are more likely to be*

married and have children than the average woman who works for a wage or salary” (Greer og Greene 2006:95) styrker dette det faktum at kvinnelige entreprenører kombinerer jobb med familieliv.

Sosialfeminismen mener videre at *”due to differences in early and ongoing socialization, women and men do differ inherently*” (Fischer et al. 2006:44). Det finnes derfor, i følge sosialfeminismen, forskjeller mellom *”males’ and females’ experiences of life that result in fundamentally different ways of viewing the world*” (Fisher et al. 2006:46). I følge Calas og Smircich (i Fischer et al. 2006) er *”female experiences an equally valid basis for developing knowledge and organizing society*” (Fisher et al. 2006:46), kvinner og menn utvikler, i følge Fischer et al. *”different but equally effective traits (...) and those differences that do exist may have little impact on business performance*” (Fischer et al. 2006:44). Sosialfeministisk teori forkaster derfor liberalfeministenes erkjennelse av at menn og kvinner er like, og utarbeider heller en idé om at menn og kvinners *”shared experiences are assumed to help define a group-based rationality or mode of knowing*” (Fischer et al. 2006:46), hvor verken den ene eller andre formen for *”mode of knowing is regarded as innately superior or more functional for society*” (ibid.). Forskjellene mellom kvinner og menn er derfor også årsaken til at Bird og Dreyfus (i Greer og Greene 2006) utvikler en modell hvor de *”emphasizing the need for more ”feminine” metaphors (...) to describe entrepreneurial activities*” (Greer og Greene. 2006:96). En konsekvens av sosialfeminismen og dens fokus på forskjeller kjønne i mellom er

”a distinction between sex and gender (...) a person’s sex is regarded to be based strictly on those physiological differences (...) a person’s gender is based on differences in social experience.” (Greer og Greene 2006:46)

Sosialfeminisme i forhold til kvinnelig entreprenørskap handler derfor om samfunnets ulike muligheter til de ulike kjønne, hvor kvinner og menn har samme utgangspunkt til entreprenørskap i forhold til samfunnet som tilbydes, men på grunn av at menn og kvinner er så forskjellige når det gjelder biologisk- og sosialt kjønn bør de ulike programmene og tilbudene skreddersys de ulike kjønn.

Radikalfeminismen er også at den oppfatning at *”the common theme [is] that women and men are essentially different*” (Greer og Greene 2006:96), men disse forskjellene blir i radikalfeminismen mer “radikalisert” ved at menns egenskaper rangeres over kvinnenens, *”men have more power (socially, economically, politically, occupationally, symbolically) and women have less*” (Greer og Greene 2006:96). Radikalfeminismen etterspør en mer feminin tilnærming til det som tidligere har vært preget av det maskuline, radikalfeminismen etterspør derfor *”gender separatist entrepreneurial activities (...) programs strictly for women*” (Greer og Greene 2006:97).

Intensjonen med dette er å favne kvinnelige entreprenører på en annen, og kanskje mer velfungerende måte enn *”the already existing masculine derived models”* (Greer og Greene 2006:97).

5.3.3 Feminist view – Kjønn som sosial konstruksjon

Konstruktivisme innenfor vitenskapsteorien handler om hvordan man tillegger seg viten, at man aktivt behandler, tolker og fortolker situasjoner og handling til meningsfull viten, en mer utførlig redegjørelse av vitenskapsteoretisk konstruktivisme er derimot å finne i kapittelet 3.6.4. De tilnærminger jeg har redegjort for ovenfor, og nå, kjønn som sosial konstruksjon, presenteres med tanke på hvordan de *”might influence the understanding and approaches to entrepreneurship”* (Hauge og Havnes 2005:60).

Kjønn som sosial konstruksjon bidrar med en tilnærming til entreprenørskap og kjønn hvor kvinner er annerledes, og har andre erfaringer enn menn, som igjen betyr at kvinner *”can contribute to society”* (Hauge og Havnes 2005:63). Sosialkonstruktivismens bidrag til entreprenørskap blir derfor å synliggjøre kvinners

”needs and experiences and thereby give them a value, saying that women’s way of thinking and doing things in business life also is necessary to develop industries and markets” (ibid.)

Kvinner og menn skal derfor ikke sammenlignes opp mot hverandre, det blir heller hevdet at kvinner og menn *”are both the same and different”* (Hauge og Havnes 2005:63). Konsekvensen av å anerkjenne *forskjellighetene* entreprenørene imellom, uavhengig av kjønn, blir at man må skreddersy et hvert program eller virkemiddel for å fremme entreprenører og entreprenørskap. Universelle løsninger virker mot sin vilje, i det ingen entreprenører er like. Som redegjort for i kapittel 3.6.4 bidrar konstruktivistisk kjønnsteori med erkjennelsen om at det ikke finnes noen universell Kvinne, på tilsvarende måte bidrar konstruktivistisk *”entreprenørskapsteori”* med erkjennelsen om at det ikke finnes noen universell Kvinnelig Entreprenør, alle kvinnelige entreprenører er like riktige, og ikke minst Viktige.

Generell entreprenørskapsteori handler om å *”be able to create more entrepreneurs/ship (...)* *gender-as-social-construction has as its aim to explain and understand”* (Hauge og Havnes 2005:70). Det konstruktivistiske kjønnsperspektiv skal derfor bidra med en bredere forståelse av forholdet mellom kjønn og entreprenørskap, det handler om å forklare og forstå.

Kapittel 6. Metode

Så langt i oppgaven har jeg bare kort nevnt mitt valg av metode, i dette kapitlet vil jeg komme nærmere inn på mine valg, og tilsvarende også bortvalg når det gjelder metode. Jeg vil også legge opp til en gjennomgang av de ulike punktene tilsvarende hva jeg vil gjøre i analysekapitlet. Min gjennomgang av metoden, både slik den fremkommer når det gjelder selve innholdsanalysen og videre den praktiske gjennomføringen vil derfor på mange måter kjennes igjen når jeg senere vil gå over i å analysere de ulike programtilbud og virkemidler. Hovedargumentet for å gjøre det slik er at leseren, og meg selv, lettere skal kunne forstå det teoretiske aspektet ved emnet når den praktiske gjennomføringen av analysen lett kan kobles sammen med teorien.

Mitt metodevalg, og bortvalg, dens styrker og svakheter, og referanser til aktuelle forskningsprosjekter tilsvarende det jeg ønsker å gjennomføre vil bli presentert i det følgende.

6.1 Kvalitativ eller kvantitativ metode

Selve metodevalget skal tas med utgangspunkt i problemstillingen, og i følge Alan Bryman er metoden *”closely tied to different visions of how social reality should be studied (...) and how it should be examined”* (Bryman 2004:4). Metode, og metodelære er det *”som gir forskeren konkrete råd om hvordan han eller hun bør samle inn, bearbeide og analysere data”* (Ryen 2010:10-11) (se min redegjørelse for sammenhengen mellom ontologi, epistemologi og metodologi i kap 3.1.2).

Problemstillingen utgjør derfor grunnlaget for hvorvidt en går for kvalitativ eller kvantitativ metode, og dermed også valg av *”research design and research method”* (Bryman 2004:27). *”Research method”* er *”simply a technique for collecting data”* (ibid.), mens undersøkelsesdesignet derimot, handler om valg av de strukturer som styrer *”the execution of a research method and the analysis of the subsequent data”* (Bryman 2004:27).

Jeg har en eksplorerende problemstilling, hvor *”qualitative research may serve the researcher’s need better, since it is typically associated with the generation rather than the testing of theory”* (Bryman 2004:23), det er en metode som får frem mange nyanser og derfor krever konsentrasjon om noen få enheter. Min tilnærming til teorien er videre induktiv, hvor data og analysen av empirien genererer teori. Resultatet av oppgaven er ikke målbar i kvantitativ forstand, men med induksjon genererer jeg hypoteser *”på grunnlag av empiriske undersøkelser”* (Ryen 2010:29). Med utgangspunkt i min problemstilling er kvalitativ metode den metoden som er riktig

for meg. Jeg har, som nevnt en eksplorerende problemstilling som fordrer et induktivt forhold til teori, samtidig som de epistemologiske og ontologiske perspektiv angir sosiologisk tolkningslære og konstruktivisme.

Min problemstilling legger derfor føringer for et kvalitativt undersøkelsesdesign, men Lindsay Prior (2003) understreker i boken "Using Documents in Social Research" at

"almost any study of documentation will serve to contradict the notion that there is a hard and fast line to be drawn between qualitative and quantitative research" (Prior 2003:X)

I arbeidet med å studere dokumenter fordrer det at forskeren bruker *"a variety of strategies in both the planning and the execution of the research"* (ibid.), og ikke minst en kjennskap til ulike *"social scientific strategies"* (ibid.). Skillelinjene mellom det som er strategier innenfor kvalitativ og kvantitativ forskning viskes bort, og man gjenstår med en forskningsstrategi som er vanskelig å plassere rent praktisk. Derimot er innholdsanalysens praktiske gjennomføring og tilgjengelig metode for å gjøre selve analysen *"more or less, absent"* (Prior 2003:X). Et forhold som igjen påvirker studenters valg og gjennomføring av en oppgave på den måten at de velger bort kvalitativ innholdsanalyse, nettopp fordi det ikke finnes noen "dokumentanalytisk" metode. Et annet, og mer faglig anerkjent begrep på kvalitativ innholdsanalyse er *diskursanalyse*, en mer utførlig begrepsforklaring vil komme, enn så lenge forholder jeg meg bare til selve ordet. Med utgangspunkt i Lindsays Priors bok "Using Documents in Social Research" (2003) vil jeg allikevel forsøke å redegjøre for dokumentanalyse, og diskursanalyse spesielt.

6.2 Dokumentanalyse

Så langt i oppgaven har jeg ved flere anledninger presentert min intensjon med denne masteroppgaven, nemlig at jeg skal gjøre en *kvalitativ* innholdsanalyse, en diskursanalyse av utvalgte offentlige virkemidlers programplaner, enten det er informasjonsbrosjyrer eller informasjonssider på Internett. Beklageligvis for min egen del peker Prior (2003, 2004) på det faktum at det finnes lite materiale som handler om diskursanalyse av dokumenter og gjennomføringen av den. Derimot finnes derfor mange metodiske tilnærminger til diskursanalyse av tale, men

"the written trace continues to be neglected. There are few studies concerned directly, rather than merely tangentially, with the use of documentation in contemporary life" (Prior 2004:375).

Prior trekker frem den franske filosofen Jacques Derrida som argumenterer for at den vestlige verden, hvertfall i forhold til klassisk antropologi, rangerer ”*speech (...) over writing*” (Prior 2003:IX). Dette til tross for at vi omgir oss med dokumenter hvor enn vi snur og vender oss, selv en liten flatpakket eske fra Ikea er vedlagt et fire siders instruksjonshefte med instruksjoner om hvordan man skal sette den sammen. Prior mener derfor at ”*writing plays a major role in the social life of modern societies*” (Prior 2003:IX-X), Prior mener videre at “*without documents there are no traces. Things remain invisible and events remain unrecorded*” (Prior 2004:375). Konsekvensen av at man ikke tar hensyn til det skrevne ord eller ignorerer betydningen av dokumenter kan være at man går glipp av en ”*verdifulle kilde til informasjon*” (Hammersley og Atkinson 1998:201). Diskursanalyse, eller sosiosemiotisk diskursanalyse i følge Martin Engebretsen, forutsetter et ”*fokus på tekstuelle detaljer*” (Engebretsen 2010a:22). Sosiosemiotikkens ”far” er den australske lingvisten M.A.K. Halliday, han utviklet ”*teorier og modeller for hvordan mening skapes gjennom språk i konkrete sosiale relasjoner*” (Engebretsen 2010b:22). Dokumentene og det tekstuelle aspektet som fremkommer av materialet er kilder til meningsskapning. Meningsskapningen, eller –dannelsen skjer i følge Engebretsen ”*innenfor rammene av en bestemt sosial situasjon*” (Engebretsen 2010b:23) og ”*omfatter alle former for betydning som kan oppstå når et tekstuttrykk (eller en gjenstand, en bevegelse eller liknende) blir utsatt for fortolkning*” (ibid.). Hva som kan fortolkes og danne mening fra er i følge Engebretsen ”*alle anvendte tegnsystemer som er meningsbærende i en bestemt diskurs*” (Engebretsen 2010a:17), det kan være alt fra illustrasjoner, bilder, og farger i tillegg til selve teksten. Engebretsen definerer de meningsbærende enheter for modaliteter, og karakteriserer de dokumenter som er sammensatt av flere modaliteter som ”*multimodale tekster*” (ibid.). David Silverman, i boken ”*Interpreting Qualitative Data*” (2006), er i tillegg inne på tilgjengeligheten til data, han mener at dokumenter representerer en mulig ”*goldmine for sociological investigation*” (Silverman 2006:176), i det dokumenter bidrar med ”*rich, naturally occurring, accessible data, which have real effects in the world*” (Silverman 2006:195). I det som følger nedenfor vil jeg drøfte meningsdannelsen i forhold til konstitueringen av kjønn, og i den forbindelse lete etter struktureringseffektene i dokumentene. I følge Engebretsen (2010b) kan ”*multimodale tekster studeres med fokus på meningsdannelsen*” (Engebretsen 2010b:25).

6.2.1 Innholdsanalyse

Dokumentanalyse, som en samlebetegnelse for innholdsanalyse og diskursanalyse kan, i følge Lindsay Prior (2003) ”*take many forms – in its simplest empirical sense it can involve little more than enumerating the frequency with which certain words, items or categories appear in a text*”

(Prior 2003:21). Den formen for innholdsanalyse er hva en kan kalle den *klassiske* innholdsanalysen, hvor man er opptatt av hyppigheten av ord. Analysen har en kvantitativ karakter og det, sammenholdt med andre egenskaper, gjør at den klassiske innholdsanalysen ikke er aktuell for min oppgave. Min oppgave baserer seg på bruk av en kvalitativ metode, og jeg er interessert i hvordan empirien konstituerer kjønn.

Foruten analysens kvantitative egenart peker Prior på andre forhold som er avgjørende for mitt bortvalg av den klassiske innholdsanalysen. Ordtelling har sine begrensninger ved at man nettopp går glipp av den store sammenhengen eller konteksten disse ordene fremkommer i, Prior mener at *”it is not clear how these referenced items connect one to the other and how they are combined into a coherent account”* (Prior 2003:118-119). Som et rent statistisk mål for hvor mange ganger et ord fremkommer i media i en viss periode er ordtelling, som den klassiske formen for innholdsanalysen, et viktig redskap. Man kan gjennom ordtelling sette søkelyset på viktige aspekter ved valg av ord og bruken, og ikke minst hyppigheten av dem. For videre å forstå sammenhengen i bruken og hyppigheten av ordene må man gå videre. I min oppgave er det ikke nok å vise til frekvesen av et ord, det er på tide å *”move beyond the mere words on the page and into some form of discourse analysis”* (Prior 2003:116).

6.2.2 Diskursanalyse

For å vanskeliggjøre et allerede innviklet metodekapittel skiller Lindsay Priors engelske begrepsapparat mellom to ulike former for innholdsanalyse; nemlig *content analysis* og *discourse analysis*. Content analysis [*innholdsanalyse*] er det begrepet som i følge Prior angir den kvantitative formen for innholdsanalyse, og som jeg refererer til som den klassiske formen for innholdsanalyse (se kapittel 6.2.1).

Diskursanalyse er derimot mitt valg av metode, og utgjør også derfor grunnlaget for den videre analysen av dataene. Diskursanalyse muliggjør en kvalitativ analyse av dokumenter samtidig som at jeg, med utgangspunkt i et slikt metodevalg, kan finne svar på min problemstilling. Mitt ønske for oppgaven er å se på hvordan språket i dokumentene jeg har valgt konstituerer kvinnelig entreprenørskap. Den engelske lingvist og diskursanalytiker Norman Fairclough mener at bruken av begrepet *diskurs* skaper en forventning om *”sprogbrug for at være en form for social praksis”* (Fairclough 2010:17). Fairclough antyder flere eksempler som illustrerer hans uttalelse, blant annet at *”diskurs er sosialt konstituerende”* (ibid.). I forlengelsen av det mener han at *”diskurs er en praksis, som ikke bare representerer verden, men også giver verden betydning, konstituerer den og konstruerer den i mening”* (Fairclough 2010:18). Fortolkningen av dokumentene, og

meningsdannelsen er, i følge Engebretsen (2010b) formet av de ”konvensjoner og tradisjoner” (Engebretsen 2010b:23) samt den ”sosiale situasjonen teksten brukes i” (Engebretsen 2010a:22).

Lindsay Prior, i tillegg til forfattere som M. Callon (1989), B. Latour (1983) og J. Law (1994) fremmer antakelsen om at ”documents are never inert, but enter into projects as independent agents” (Prior 2003:91). Dokumentene er, om enn flåsete, levende og aktive agenter som former og konstruerer virkeligheten, et faktum som best blir illustrert i følgende sitat “texts do not simply and transparently report on an independent order of reality. Rather, the texts themselves are implicated in the work of reality construction” (Atkinson 1990:7 i Prior 2003:138). I forhold til å presentere “virkeligheten” mener David Silverman (2006) at kvalitative forskere ikke er ”specifically interested in working out what “really” happened (...) we are interested in texts as topics, not as resources” (Silverman 2006:154). Erkjennelsen av at man har forskjellige oppfattelser av virkeligheten (se kapittel 3) har ført til at diskursanalytikere er ”concerned with the construction or social organization of documents, irrespective of whether they are accurate or inaccurate, true or biased” (ibid.:170). Virkeligheten, på samme måte som med meningen med dokumentet “does not reside in a text, but in the writing and reading of it” (Ian Hodder 1998:111), med det menes at tekst, og oppfattelsen av virkeligheten, blir gitt ny mening ”as the text is reread in different contexts” (ibid.). Teksten blir kontekstualisert, som i følge Engebretsen handler dels om å ”relatere teksten til egne erfaringer og kunnskaper, dels å relatere den til andre tekster, til kulturelle normer og verdier, ideologier, historiske forelegg etc” (Engebretsen 2010b:27). Ian Hodder redegjør i ”The interpretation of documents” (1998) for forholdet mellom tekst og kontekst, hvor de begge er i ”a continual state of tension, each defining and redefining the other, saying and doing things differently through time” (Hodder 1998:112). Med erkjennelsen om at beskrivelsen av den situasjonelle konteksten ”alltid vil være ufullstendig – fordi den er under stadig endring” (Engebretsen 2010a:22) følger det en naturlig konsekvens av at sosialsemiotisk diskursanalyse aldri gir ”et fullstendig og allmenngyldig bilde av en bestemt kommuniaktiv praksis” (ibid.)

Med utgangspunkt i diskursanalysen ser man derfor på tekst som en aktiv aktør, som i følge Hodder er ”capable of transmission, manipulation, and alteration, used and discarded, reused and recycled, “doing” different things contextually through time” (ibid.). I følge Prior utgjør dette en side av dokumentenes tosidige egenskap, nettopp at de “in the first place, enter as receptacles of content, and in the second they enter as functioning agents in their own right” (Prior 2004:376). Dette skiftet i oppfattelsen av hva et dokument er, utgjør alene argumentet for å gjøre en diskursanalyse av dokumenter. Tilsvarende utgjør også dette grunnlaget for å finne svar på min problemstilling, Prior, Hodder og Atkinsons idé om at dokumenter er aktive agenter i konstruksjonen av virkeligheten gir meg et fundament til å finne svar på hvordan kjønn konstitueres

i forhold til offentlige virkemidlers program for kvinnelig entreprenører. Prior tilbyr også, som forsvar for en slik tankegang, et argument om at ”*documents can have effects and in so far as they have effects then they can be researched as part of a field – as dynamic rather than inert phenomena*” (Prior 2003:92).

6.3 Diskursanalyse i praksis

Jeg har til nå redegjort for en teoretisk gjennomgang av hva dokumentanalyse og diskursanalyse er, og til tross for at jeg i kapittel 6.1 er inne på at diskursanalyse mangler den ”dokumentanalytiske” metoden for hvordan man gjennomfører selve analysen gir Lindsay Prior en god pekepinn på hva man kan se etter gjennom bruk av diverse eksempler.

Nedenfor følger derfor en mer utdypende gjennomgang av diskursanalysens metode og hvordan man skal forholde seg til dokumenter som aktive agenter i en meningsutveksling. I følge Paul Drew i boken ”*Talk and Interaction in Social Research Methods*” (2006), er hovedmålet med diskursanalysen, i motsetning til den klassiske innholdsanalysen, at

”*interpretative analysis of documentary texts aims to examine how the texts are written, how people and events are described, and how, through the use of language, accounts, are constructed which produce meanings*” (Drew 2006:66).

I følge Prior er det tre sentrale elementer som må være tilstede for å studere hva han kaller ”*documentation in use*” (Prior 2003:172). Disse tre elementene danner utgangspunktet for min videre drøfting av diskursanalyse og utgjør ved senere analysekapitler de analytiske verktøy for min analyse av mine data. De tre elementene er *produksjon*, *anvendelse* og *sirkulasjon*. Med utgangspunkt i Drews formål med diskursanalysen kan man si at Priors analysetemaer utfyller hverandre. Hva Prior har brutt de tre elementene ned til, blir av Hammersley og Atkinson presenterer som et ”*rikt spekter av analytiske emner*” (Hammersley og Atkinson 1998:200), disse emnene er spørsmål som:

”*hvordan blir dokumenter skrevet? Hvordan blir de lest? Hvem skriver dem? Hvem leser dem? Hvorfor, i hvilken hensikt? I hvilken sammenheng? Med hvilket utfall? Hva blir nedtegnet? Hva blir utelatt? Hva synes forfatteren å ta for gitt hos leseren(e)? Hva trenger leserne å vite for å kunne forstå dem?*” (ibid.)

I følge Hammersley og Atkinson kan denne listen ”*utvides i det uendelige*” (ibid.), men for å gjøre metodekapittelet, og senere analysekapittelet har jeg valgt å fokusere på Priors tre emner. Derimot vil Hammersley og Atkinsons spørsmål være et fint supplement til å forstå hva produksjon,

anvendelse og sirkulasjon dreier seg om, gjennom faktisk å være de analyse spørsmål jeg stiller ved hvert av Priors analytiske temaer. Før jeg bruker disse begrepene i analysen av mine data vil jeg presentere dem i et mer teoretisk utgangspunkt hvor jeg konkretiserer dem i lys av ulike eksempler fra diskursanalyse i praksis samtidig som jeg, litt kort, redegjør for hva de ulike begrepene betyr i praksis for min oppgave.

6.3.1 Produksjon

En viktig faktor i redegjørelsen for produksjonen av dokumenter er erkjennelsen av at de prosesser som ligger til grunn for et hvert dokument sjelden er ”*made visible or accountable*” (Prior 2003:31), man ser bare det ferdige produktet. Samtidig er anvendelsen av dokumentet, eller *consumption* nært knyttet til produksjonen, disse to blir i følge Prior (2003, 2004) “*entwined, and it is not always easy to distinguish clearly between the one process and the other*” (Prior 2004:376). Uansett vil en analyse av dokumenter med utgangspunkt i Priors analyseverktøy være nyttig,

”*because every document is packed tight with assumptions and concepts and ideas that reflect on the agents who produced the document, and its intended recipients, as much as upon the people and events reported upon*”(Prior 2003:48)

Når vi da allikevel skal gå i gang med å redegjøre for produksjonen av dokumenter må man ha klart for seg ”*a complex system of rules, conventions, organizational strategies and conceptual schemes*” (Prior 2003:31). En analyse av dokumenter og dets produksjon kan derfor resultere i mer enn bare kjennskap til hva som faktisk står i dokumentet, man kan blant annet få en innsikt i forfatterens intensjon for dokumentet og forfatterens forventede lesere. I tillegg til Hammersley og Atkinsons spørsmål jeg refererte til i begynnelsen av dette kapittelet, stiller Prior, i forbindelse med *produksjonen* av et dokument spørsmål som ”*how exactly, and by whom was this document assembled? Who was intended to read it, and for what purpose?*” (Prior 2004:380)

Produksjonen av dokumenter avhenger av mange faktorer som kommer i tillegg til de som blir nevnt i sitatet ovenfor. Dokumenter som analyseobjekt inneholder, i følge Prior, også begrepsmessige og tekniske særpreg ved produksjonen, hva som er innholdet i dokumentet, hva forfatteren har utelatt og hva han tar for gitt, og dermed ikke trenger å skrive om, i tillegg til hva leserne trenger å vite for å forstå dokumentene og forfatterens intensjon med det hele. Ved diskursanalyse er det disse kjennetegn man i analysen er interessert i å finne.

Med stor sannsynlighet er det forfatteren(e) som har størst betydning når det gjelder produksjon av dokumenter, men Lindsay Prior peker på at forfatterens betydning er avhengig av hva slags

dokument man skal analysere. Om det gjelder en bok, et dikt eller et bursdagskort har man å gjøre med en tilstedeværende forfatter, skal man derimot analysere et lovforslag eller ”*committee reports, theatre tickets, tax forms, modern maps, train tickets and so on*” (Prior 2003:12) er det ikke like nødvendig med en identifiserbar forfatter. I tillegg til at forfatterens betydning varierer i forhold til hva slags dokumenter man studerer, kan et dokument ha flere ”opphavsmenn” uten at dette kommer frem av dokumentets refererte forfatter. Prior mener dette er for å skape en form for ”*unity and order to a document*” (ibid.). Et eksempel i så henseende er Homers Odessey, et kjent dikt som er funnet ut å være 2 700 år gammelt, men hvor det eldste skriftlige eksemplaret av diktet er datert til år 1488. Et tilsvarende eksempel når det gjelder forholdet mellom forfatter og opphavsmann er når dokumenter blir oversatt fra et språk til et annet. I tillegg til at det umulig lar seg gjøre å oversette helt ordrett, vil historisk og kulturell bakgrunn gjøre seg gjeldende i hva man vektlegger i oversettelsen. En oversettelse kan skille seg ut fra en annen alt etter hvem som oversetter og når oversettelsen blir gjort. Bibelen er et godt eksempel når det gjelder dette, man finner små forskjeller i ulike oversettelser av Bibelen, alt etter om det er ”*King James Bible (1611), an American Revised Standard Version (1952), a Modern English Version (1966), a New International Version (1972)*” (Prior 2003:13) eller den nye oversettelsen av bibelen anno 2011.

En erkjennelse man kan gjøre seg angående et dokumentets opphavsmann eller forfatter er hva Foucault foreslår, nemlig å betegne forfatteren ”*in terms of an authorfunction rather than an author as subject*” (Foucault 1979 i Prior 2003:11). Dokumenter blir skrevet av en eller flere synlige eller ”usynlige” forfattere og oversatt av andre, man kan derfor si at dokumenter blir skapt i ”*the context of socially organized projects [and] the birth and life of documents rests on the foundation of a collective rather than an individual action*” (Prior 2003:10-11).

I redegjørelsen for produksjonen av dokumenter må man også ta hensyn til at dokumenter er et produkt av flere sosiale betingelser. Jeg har allerede nevnt forhold som forfatterens intensjon med dokumentet og hensyn til forventede lesere, Prior skriver at dokumenter er

”*constructed in accordance with rules, they express a structure, they are nestled within a specific discourse, and their presence in the world depends on collective, organized action*” (Prior 2003:12-13)

I produksjonen av dokumenter må derfor forfatteren trekke fra eller legge til forhold som skal belyses og ”*abbreviation, abstraction, scaling, grouping, pattern identification*” (Prior 2003:167) er alle aktiviteter som er nødvendige i å produsere et dokument. Konsekvensen av dette blir da også at ”*most of the things that we commonly consider to be “facts of nature”, or facts about society, can be said to exist only in documents*” (ibid.). Det man leser i diverse dokumenter må derfor ikke tas

som en beskrivelse av verden slik den virkelig er, muligheten er til stede for at den virkelighet som blir presentert bare eksisterer ”*in and through documentation*” (Prior 2003:167). Prior viser til stjernebildene og det faktum at disse ikke ville eksistert hadde det vært for dokumenter.

Et dokumentets produksjon handler derfor om forfatterens tilstedeværelse, intenderte lesere og brukere av dokumentet, forventet hensikt og konstruert virkelighet. I forlengelsen av dette, og som en direkte kobling opp mot min empiri og senere analyse av innsamlede data, vil produksjonen av dokumentene konkretiseres i spørsmål som for eksempel hvem har produsert dem, hvordan er de produsert og for hvem er de produsert. Jeg vil komme tilbake til svarene på disse, og andre spørsmål i analysekapittelet som følger senere.

Nedenfor følger en redegjørelse av de to neste elementene av en diskursanalyse i praksis, nemlig anvendelse av - og dokumentenes sirkulasjon.

6.3.2 Anvendelse

“documents are not just manufactured, they are consumed”
(Prior 2003:4)

Det andre forholdet som inngår i analysen av dokumenter er, i følge Lindsay Prior *consumption*, et ord som en kan oversette med konsum eller forbruk. Ingen av disse oversettelsene gir en god forklaring på hva det engelske begrepet forklarer når det gjelder diskursanalyse, noen av dem er ikke engang i nærheten, jeg har derfor valgt å oversette det med *anvendelse*. Begrepet skal nemlig forklare det forhold som ligger i dokumenter i bruk, ”*of the three dimensions, the most fundamental is undoubtedly that which relates to matters of function or use*” (Prior 2003:4). Diskursanalyse handler, som nevnt om mer enn bare å registrere ord,

“by asking how things function we can move away from a strategy that views documents solely as resources to be scoured for evidence and data, and into the high plains of social scientific research” (ibid.)

Anvendelsen, eller bruken av dokumentene utgjør derfor essensen av analysen, det er her man går et skritt videre fra hva som står i selve dokumentet. Innholdet i et dokument er ikke lenger det som er viktig, det man konsentrerer seg om nå er hvordan man bruker dokumentet og innholdet i det. Prior mener i så tilfelle at ”*a focus on content to the exclusion of the manner in which a document is used could easily lead the social scientific researcher astray*” (Prior 2003:67). Det er derfor viktig å huske at dette dreier seg om kvalitativ metode, og ikke kvantitativ.

I kapittel 6.3.1 er jeg inne på det faktum at *production* og *consumption* er vanskelig å skille fra hverandre (på visse områder), de Certeau argumenterer for at ”*the act of reading has all the*

characteristics of a silent production” (de Certeau 1984:xxi i Prior 2003:16). Anvendelsen av dokumenter er like viktig som selve produksjonen, men det er viktig å forstå hva de Certeau mener med en *silent production*, nemlig at

”*those who use and consume documents are not merely passive actor in the communication process, but also active in the production process itself*” (Prior 2003:16)

Man kan derfor si at det finnes en dynamikk mellom de to elementene produksjon og anvendelse, men noen ganger er det vanskelig å skille de ulike prosessene fra hverandre. Lindsay Prior viser til flere eksempler hvor det dette er tilfellet, hvor leseren hopper over sider og kapitler, og på den måten ”misbruker” dokumentet, eller hvor forfatteren av dokumentet er under innflytelse av forventede lesere og derfor skriver det han eller hun tror leserne er interessert i. Det siste eksempelet illustrer Prior med utvandrerne i Amerika som skrev brev hjem til de som ble igjen, brevene ble forfattet ut i fra hva man regnet med de som var hjemme ville høre om. Andre eksempler på at produksjon og bruk av dokumentene er tett knyttet sammen er de elektroniske dokumenters tilgang til redigering. Med hjelpemidler som ”cut and paste” har man fått enda et tilfelle av produksjon og anvendelse i en og samme operasjon.

Eksempler på hvor man klarer å skille produksjon og anvendelse fra hverandre er derimot få, og Lindsay Prior skriver at “*the producer/consumer distinction is of heuristic use only*” (Prior 2003:16). Anvendelsen av et dokument og det faktum at ”*documents represent and make things visible*” (Prior 2003:168), i tillegg til at ”*they also construct*” (ibid.) antyder på det sterkeste at man må prøve å skille de to fra hverandre. Som jeg nevnte innledningsvis i dette avsnittet er bruken, eller anvendelsen av et dokument av stor betydning for selve analysen av dokumentene. Det handler derfor ikke lenger om innhold, selv om ”*the way in which a document functions is often affected by its content*” (Prior 2003:4). Med erkjennelsen av at innholdet i et dokument “*is never fixed and static*” (ibid.) følger det som et direkte resultat at man har å gjøre med ”*documents (...) as situated products*” (Prior 2003:26). Jeg kan vise til de eksemplene ovenfor hvor dokumentets innhold kan endres gjennom redigering, hvordan man leser dokumentet og leserens ”indirekte” påvirkning av forfatterne. Et paradoks når det gjelder anvendelse av dokumenter er derimot at lesing er den primære bruk av dokumenter. I tillegg til hva jeg allerede har nevnt som ”en stille produksjon”, er også lesing av dokumenter den fremste formen for anvendelse. Prior nevner i den forbindelse Roland Barthes og hans argument for at ”*a text’s unity lies not in its origin but in its destination*” (Roland Barthes 1977 i Prior 2003:18), med *destinasjon* mener Barthes leseren. Med leseren kan dokumentene bli leste, tolket og muligens brukt ”*in ways undreamed of by its creators*” (Prior 2003:87), av den grunn alene bør man derfor fokusere på brukerne av dokumentet, og ikke på

skaperne/forfatterne. Hvordan man bruker dokumentene ”*to create and sustain identities in concert, rather than with how documents contain Ids, is the central issue for social research*” (Prior 2003:104).

At dokumenter *construct og create* åpner opp for et helt nytt syn på dokumenter, de ”*become actors in the social process. Documents can enter into systems of action in their own right, and are not just passive items operated upon human agents*” (Prior 2003:20). Dokumentene fremstår dermed som aktive aktører i samfunnet, og kan derfor også studeres som nettopp det. Lindsay Prior viser også til et par eksempler hvor dokumenter er mer avgjørende for handling enn hva levende personer er. Prior illustrer det med passet, et dokument som i seg selv er eneste gyldige dokument som kan gi en person innreisetillatelse til et annet land. På samme måte har man fødselsattesten som er det dokumentet som bekrefter et menneskets identitet og eksistens.

Dokument som en aktiv agent for handling gjelder også i forhold til M. Bergs ”*action at a distance*” (Berg 1996 i Prior 2003:20), hvor handlingen skjer på grunn av noe som ble skrevet et annet sted, eller på en annen tid. Prior viser i dette tilfellet til testamentet, et dokument som ble opprettet av en person som sin siste vilje og som ”dikterer” de pårørendes deling av innbo. Tilsvarende har man også for kontrakter.

Dokumenter og tekst har derfor hva Smith (1984) refererer til som ”*structuring effects*” (Smith 1984 i Prior 2003:67), og er med sin strukturering med på å forme og organisere en hver aktivitet. I tillegg kan dokumenter strukturere identiteter, gjennom å strukturere leserne og brukerne av dokumentene. Disse effektene av anvendelsen av dokumenter muliggjør en forskning av dokumentene ”*as a part of a field – as dynamic rather than inert phenomena*” (Prior 2003:92).

En kvalitativ analyse av dokumenter er mulig om man analyserer på riktig måte, man må bevege seg forbi innholdet og heller fokuserer på dokumentets produksjon og anvendelse. Dokumentets anvendelse handler om å se hvordan dokumentet former omgivelsene i kraft av hva som står i dokumentet, som ”*do things by the very condition of their existence*” (Prior 2003:67). I forlengelsen av det, og i forhold til min problemstilling er fokuset på hvordan dokumenter kan ”*function so as to structure identities, circumstances, and ”facts about society”*” (Prior 2004:388).

På en tilsvarende måte som ved produksjon, har jeg også ved dette analyseelementet utarbeidet konkrete analyse spørsmål som man på mange måter kan si utgjør selve grunnlaget for min diskursanalyse av mine innsamlede data. Det er ikke å legge skjul på at det er selve anvendelsen av dokumentene som har mest å si for min oppgave, og videre i min søken etter svar på problemstillingen. Det er med spørsmål som ”hvem leser dokumentene”, ”hvordan blir de lest”, ”i hvilken hensikt” og ”hvilke struktureringseffekter finnes i dokumentene” som kan gi svar på

hvordan dokumenter kan strukturere identiteter, og i mitt tilfelle, kvinnelige entreprenører. Hvor enn interessant dette er, vil jeg derimot vente med svarene til mitt analysekapittel, og videre til et senere kapittel hvor jeg drøfter mine empiriske funn mot det teoretiske grunnlaget jeg har lagt i kapittel 3 til 5.

Nedenfor følger en redegjørelse av det siste elementet innenfor kvalitativ analyse av dokumenter, nemlig sirkulasjonen.

6.3.3 Sirkulasjon

Som det tredje og siste elementet i redegjørelsen for diskursanalyse i praksis, er jeg nå kommet til dokumentenes sirkulasjon og utveksling, i følge Prior kalt ”*exchange*”.

I Priors bok, ”Using Documents in Social Research” (2003), nevnes det både former for, og konsekvenser av om dokumenter blir sirkulert eller ikke. Først ønsker jeg å redegjøre for hva man kan oppnå ved sirkulasjon og hva man går glipp av. Prior illustrerer konsekvensene av sirkulasjon med eksempelet hvor en person er blitt dømt for seksuelle overgrep på barn. Den straffedømte, Armstrong, har flere ”rulleblad”, både hos politi, sosialetaten, helsevesenet og innenfor psykiatrien, og ”*whilst there were many notes, files and dossiers on the man, none of them were linked*” (Prior 2003:62). Hver for seg danner ikke disse et godt nok bilde av Armstrong, og på den måten utpeker han seg heller ikke som en mistenkt i saken, mistanken mot Armstrong led derfor av at ”*no agency ever “looked at the totality of the case”*” (Freeman et. al. 1996:88 i Prior 2003:62). På tilsvarende måte kan man tenke seg sirkulasjon som en del av de to foregående elementene, nemlig produksjon og anvendelse. Jeg har som nevnt vært inne på det faktum at dokumenter skaper identiteter, og at man gjennom dokumenter kan bekrefte hvem man er, og hva man er. Denne ”produksjonen” av identiteter avhenger av sirkulasjon, et menneske er mer enn bare en fødselsattest eller pass, man har en CV over utdanning og arbeidserfaring, man har kanskje en ekteskapsattest, førerkort, og noen har også en legejournal. Også Lindsay Prior bekrefter dette, nemlig at ”*individual human beings provide only instances (with peculiar variations) of the pathology*” (Prior 2003:100). Prior gjør også oppmerksom på at det finnes et skille mellom *subjekter* og *individer*. Subjektet ”*are manufactured in documents, in text – as cases*” (ibid.), mens individene, eller menneskene, er ”*subsequently recruited to fit the templates in situ*” (ibid.).

Sirkulasjon, som det faktiske omløp av dokumenter, sett bort fra de ”offisielle” registrene nevnt i eksempelet ovenfor, er derimot med på å ”*mark out the boundaries of social groupings and social relationships*” (Prior 2003:171). Selv om eksempelet med Armstrong kunne ha vært løst om alle offentlige etater hadde tilgang til hverandres dokumentarkiv vil man få et problem med blant

annet personvernet og overholdelse av taushetsplikten. De dokumenter Prior viser til når det gjelder omløp av dokumenter er derimot utvekslingen av kort, gaver eller e-postkontakter, en sirkulasjon, eller utveksling av slike dokumenter, og lignende, ”*also marks out channels and boundaries of social influence*” (Prior 2003:170). En analyse av slike utvekslingsmønstre kan utvikle ”*insights about social life*” (Prior 2003:169), og prosessen med slik utveksling og dokumentsirkulasjon styrker de sosiale forhold ”*rather than economic relations*” (ibid.). Dokumentutveksling på dette nivået handler derfor om å skape, eller opprettholde sosiale relasjoner, best illustrert ved for eksempel utveksling av gaver eller kort ved små og store anledninger.

Sirkulasjon som et element innenfor diskursanalyse handler dermed i korte trekk om å oppspore sosiale relasjoner. Avsløringen av slike mønstre vil videre danne grunnlag for å forstå ”*social life in general*” (Prior 2003:169), med de grenser og ”*social networks that lay behind them*” (ibid.).

6.4 Forberedelse til analysen

Metodekapittelet slik det er organisert ovenfor legger føringer for hvordan analysekapittelet som følger vil bli seende ut, jeg nevnte innledningsvis i dette kapittelet at en slik ”kopiering” av oppsett vil gjøre det lettere å forstå koblingen mellom teori og praksis når det gjelder metoden og diskursanalyse.

Nedenfor følger derfor mitt analysekapittel hvor jeg vil gjøre en diskursanalyse, som skissert i dette kapittelet, av mine innsamlede data, som jeg har presentert i kapittel 2.

Kapittel 7. Diskursanalyse av offentlige virkemidler

I dette kapittelet er jeg kommet til selve analysen, jeg har gjennom hele oppgaven presentert mine empiriske data (jf kap. 2). I kapittel 6 redegjør jeg for hvordan jeg praktisk har tenkt å tilnærme meg disse dataene og hvordan jeg vil gjennomføre en diskursanalyse. I følge Lindsay Prior (2003), er dokumentenes produksjon, anvendelse og sirkulasjon som er de tre viktigste elementene. Derimot er det viktig å ta med seg at fortolkningsprosessen av de tre analytiske elementene produksjon, anvendelse og sirkulasjon betinges i følge Fairclough (2010) ”af den spesifikke karakter af den sociale praksis, som de er en del af – og det afgør, hvilke elementer af medlemmenes ressourcer der trækkes på, og hvordan det sker” (Fairclough 2010:38). I følge Engebretsen (2010b) er derfor sosiosemiotisk diskursanalyse velegnet til ”å avdekke det meningsskapende samspillet mellom de tekstlige strukturerne og den sosiale situasjonen som teksten inngår i” (Engebretsen 2010b:27-28).

Nedenfor vil jeg gjøre en diskursanalyse med utgangspunkt i de tilnærminger jeg har presentert i denne oppgaven. Det analytiske grunnlaget er derfor å finne i arbeidene til Prior, Fairclough og Engebretsen. Jeg vil gjøre en diskursanalyse av de offentlige virkemidler som jeg har presentert i kapittel 2, og jeg velger å bruke det samme oppsettet som med metodekapitlet, nemlig å ta utgangspunkt i Priors tre analysetemaer og Hammersley og Atkinsons analyse spørsmål. I den forbindelse har jeg utarbeidet et ”analyteskjema” i tabell-form, denne tabellen ble først og fremst utarbeidet for min egen del, nettopp for å lette arbeidet med selve analysen, derimot ønsker jeg å presentere tabellen for leserne da den også kan være til hjelp for andre og til å forstå min tankegang.

Tabell 6 Analyteskjema

Offentlige virkemidler		
Analyssetema	Analysespørsmål	Svar
Produksjon	Hvem produserer dokumentene?	
	Hvordan produseres dokumentene?	
	Forventede lesere	
	Dokumentenes innhold, både på og mellom linjene	
Anvendelse	Hvem leser dokumentene?	
	I hvilken hensikt blir dokumentene lest?	
	Den intelligente leser	
	Struktureringseffekter	
Sirkulasjon	Sirkulasjon av dokumentene	

Slik tabellen fremstår, er den tom, men gjennom min analyse har den blitt fylt opp av svar ved at jeg har skrevet inn sitater og funn fra de offentlige virkemidlers dokumenter, og jeg har brukt et analyseskjema for hvert dokument jeg har analysert. Konsekvensen av å bruke Hammersley og Atkinsons analyse spørsmål er dermed at dokumentenes innhold stykkes opp i forhold til hvor sitatene hører ”hjemme”. Derimot vil jeg systematisere drøftingen i kapittel 8 i forhold til de ulike dokumentene.

7.1 Produksjon

Som en kort oppsummering av kapittel 6.3.1 handler et dokumentets produksjon om blant annet å stille seg spørsmålene; hvem er forfatteren(e) og hvordan og for hvem ble det produsert, hva blir skrevet, hva blir *ikke* skrevet og hva det er som, i følge Hammersley og Atkinson ” *is taken for granted*” (Silverman 2006:169) Nedenfor vil jeg analysere de offentlige virkemidlene ut fra de nevnte spørsmål, og jeg begynner først med spørsmålet om forfatteren(e).

7.1.1 Hvem produserer dokumentene?

I min redegjørelse av diskursanalyse som metode, og hva man legger i et dokumentets produksjon drøftet jeg spørsmålet om forfatteren av et dokument. Selv om det bak et hvert dokument finnes en eller flere forfattere er det ikke slik at det må fremgå av dokumentet hvem som har skrevet/produsert det. Jeg nevner i den forbindelse prinsippet om en tilstedeværende eller identifiserbar forfatter, og bruker eksempler som bøker eller et personlig brev hvor man kjenner identiteten på forfatteren. Har man derimot å gjøre med dokumenter som lovforslag, offentlige dokumenter, søknadsskjemaer eller instruksjonshefter for bilen er ikke disse signert en eller flere identifiserbare personer. Offentlige dokumenter stiller seg ofte bak de organisasjoner de tilhører, og er derfor også et produkt av fraværende og ikke-identifiserbare aktører, noe Prior illustrerer med offentlig dokumenter hvor forfatteren kan være ”*coding clerks [or] an "office"*” (Prior 2003:142). Når man har å gjøre med uidentifiserbare forfattere introduserer Prior tanken om å se på forfatteren som en ”forfatter-funksjon” snarere enn en forfatter som et subjekt. I stedet for å prøve å finne ut hvem han eller hun er, mener Prior at man bør se ”*how the author functions*” (Prior 2003:104).

Norman Fairclough skriver også om forfatterfunksjonen i boken ”Kritisk diskursanalyse” (2010), han viser til produksjonen av en avisartikkel, hvor produksjonen innebærer ” *komplekse*

kollektive rutiner, af et team, hvis medlemmer i varierende grad er involverede i de forskellige stadier af produktionen” (Fairclough 2010:35). Priors forfatter-funksjon videreføres av Fairclough til å bli tekstprodusent, et begrep han dekonstruerer til en rekke ”funksjoner”. Fairclough viser i den forbindelse til Goffman (1981) som skiller mellom ”*animator, den person, som rent faktisk laver lydene eller skriften på papiret, forfatter, som er en den, der sætter ordene sammen og er ansvarlig for ordlyen, og principal, som er den, hvis position repræsenterer af ordene*” (Goffman 1981:44 i Fairclough 2010:35-36).

Denne tankegangen gjør seg gjeldende for mine dokumenter, mine dokumenter er offentlige dokumenter hvor det ikke fremkommer noen identifiserbar forfatter, men hvor noen har produsert dokumentene. Det gjelder da å stille spørsmål om hvem som ”*authorized the document, and how were they positioned in the production process*” (Prior 2003:142). På samme måte kan man bruke Goffmans inndeling, nemlig å analysere hvem som er animatoren, forfatteren og principalen.

Hvert eneste dokument som inngår i mitt empiriske materiale er forfattet av organisasjonen de tilhører, i Goffmans inndeling er organisasjonen, og virkemidlet på den måten principalen. Hvert eneste virkemiddel, og ordlyden i dem representerer de respektive organisasjoner de tilhører, enten det er Innovasjon Norge, SIVA, Forskningsrådet eller Innovasjonsdivisjonens styre, men jeg kan ikke redegjøre for en eller flere eksplisitte, eller navngitte forfattere. Goffmans ”forfatter” er ikke synelig i mine dokumenter, det kan også like gjerne være, som Fairclough også mener, et team av forfattere, eller for eksempel kommunikasjonsrådgivere i en organisasjon. Goffmans animator i forhold til mine dokumenter kan like gjerne være en sekretær ved organisasjonen, som det er en av forfatterne, skillelinjene mellom de ulike funksjonene er nemlig flytende og langt nær så lineære som presentasjonen av dem skulle tilsi. På spørsmålet om hvem som har produsert tekstene får man derfor mange svar. Det eneste jeg kan konkludere med er at dokumentes principal er organisasjonene og virkemiddelet dokumentet representerer. Forfatterens funksjon blir dermed mer en organisasjon som har eierskap til de ulike virkemidlene, hvor man kobler virkemiddel mot tilbyder, enn en forfatter som har produsert en tekst.

Et annet forhold som Prior peker på er bruken av andre forfattere og kilder i nye dokumenter, han mener det er viktig å se hvorvidt og i så fall, hvordan andre kilder blir presentert. I følge Prior kan det nemlig gjennom dokumenter kanaliseres andre dokumenters ”*scientific data and information*” (Prior 2003:142). Prior er av den oppfatning at slik innsikt vil være ”*useful entrées into the analysis of the resources that social scientists use*” (ibid.). Bruken av andre kilder er vanskelig å oppdage om ikke det fremkommer eksplisitt i dokumentet, i tillegg problematiserer Fairclough (2010) og Goffman (1981) forholdet mellom principal og kilde. Det problematiske i dette forholdet er at en

kilde kan utgi seg for å være en principal, ved å bruke eksempelet med en avisartikkel: en artikkel kan utelukkende være basert på en kilde, men så lenge det ikke oppgis vil artikkelen slik den fremstår angi avisen som principal.

I å analysere dokumentene ut fra å finne bruk av kilder vil jeg bare fokusere på de eksempler hvor det tydelig fremkommer kildebruk. Et eksempel på dette er hentet fra dokumentet Policy for Likestilling:

”se blant annet ETAN-rapporten Science policies in the European Union promotin excellence through mainstreaming gender equality (1999), Waste of talents; Turning private struggles into a public issue (2004)” (Policy for Likestilling)

I det samme dokumentet finner jeg eksempler på hvor det er referert til kilder som er med for å stadfeste formålet med dokumentet, og policyen:

”rapporten Kvinner i forskning – fra kvotering til integrering, utgitt av Forskningsrådet i 2003, konkluderer med at utfordringene framover ligger i å forflytte tyngdepunktet... (...) Forskningsmeldingen Vilje til forskning St.meld nr. 20 (2004-2005) gir Forskningsrådet en klar integreringsoppgave...” (Policy for Likestilling)

Formålet med å avdekke forfatteren eller produsenten med de dokumenter jeg har valgt er at det inngår som et analyse spørsmål i en av Priors tre analytiske temaer. I forhold til min oppgave bekrefter jeg i tillegg Priors påstand om at offentlige dokumenter ikke nødvendigvis har en tilstedeværende og identifiserbar forfatter, alle mine dokumenter viser seg å være et produkt av en eller flere uidentifiserbare forfattere. Dette foranlediger også til at man bør se bort fra forfatteren som et subjekt og heller se på produsenten av dokumenter som en forfatterfunksjon, konstruert av ulike ”produsent-identiteter”.

7.1.2 Hvordan produseres dokumentene?

En analyse av dokumentets produksjon innebærer å se på hva jeg i kapittel 6.3.1 referer til som de *begrepsmessige og tekniske særpreg ved produksjonen*. Et dokumentets produksjon handler også om å tolke tekstene ut fra den kontekst og sosiale sammenheng de er produsert og eksisterer i, og hvordan de, gjennom teksten, presenterer virkeligheten. Lindsay Prior (2003) skriver at ethvert dokument *”stands in a dual relation to fields of action; (...) [both] as a receptacle (...) [and] as an agent in its own right”* (Prior 2003:3). Med det mener Prior at dokumenter både er meningsbærere og meningsyttere. Et dokument inneholder for det meste tekst, og man kan da finne mening i tekst,

samtidig som at dokumenter i seg selv er aktører for ytringer og konstruksjonen av disse. Hver for seg er disse egenskapene, dokumentene som meningsbærere og som meningsytrere egenskaper man finner igjen i dokumentenes produksjon og anvendelse. Det vil si at et dokument som meningsbærer inngår i produksjonen, mens et dokument som meningsytrer handler om selve anvendelsen av dokumentene. Som jeg er inne på i kapittel 6 kan det i analysen være vanskelig å skille produksjon og anvendelse, allikevel vil jeg forsøke å redegjøre for produksjonen av dokumentene uten å måtte blande inn anvendelsen av dem. Anvendelsen av dokumentene utgjør nemlig et eget analytisk tema som jeg vil komme tilbake til i et senere avsnitt. Å analysere dokumentene mine ut fra at de er ”*a receptacle [of content]*” (Prior 2003:3) mener jeg er å holde meg innenfor selve produksjonen av dokumentene.

Dokumentene jeg analyserer presenterer de programtilbud hvert enkelt dokument representerer, enten det er et virkemiddel for å fremme innovasjon, likestilling eller kvinnelig entreprenørskap, eller en generell likestillings- og innovasjonspolitik. Derimot er mitt hovedfokus dokumenter som meningsytrere og jeg vil senere komme inn på anvendelsen av dokumentene og de struktureringseffekter som finnes i dem.

7.1.3 Forventede lesere

Jeg har i kapittel 6 redegjort for at et dokument ”*structure and pattern their readers*” (Prior 2003:168), og det første ”forsøket” på å strukturere leserne er avdekkingen av forfatterens forventede lesere. En forventning om hvem som skal lese det man skriver kan i mange tilfeller påvirke forfatteren og prosessen med å skrive dokumentet, på lik linje som det kan påvirke leseren og hans eller hennes anvendelse av innholdet. Prior illustrerer dette med europeerne som utvandret til Amerika. Når man leser slike ”amerikabrev” får man en oppfatning av at brevene er skrevet ut fra en antatt forventning om hva man var interessert i å høre fra mulighetenes land. Et mer aktuelt eksempel kan være de mange blogger på Internett, en bloggs eksistens er mer eller mindre avhengig av at innholdet fenger leserne. Det er derfor et mangfold av ”rosa-blogger” hvor innholdet strekker seg fra mote og skjønnhet til helse og innredning. En bloggs innhold kan derfor i mange tilfeller begrenses av hva som fanger lesernes oppmerksomhet, og forfatteren av dem må innordne seg dette ”kravet” så lenge han eller hun ønsker mange ”followers”.

Dokumentene som utgjør mitt empiriske utvalg er en samling til dels ulike dokumenter, men hvor temaet er det samme, nemlig innovasjon og likestilling. Forventede lesere er derfor også forskjellig alt etter hvilket dokument man leser. Jeg velger derfor å sortere de ulike dokumentene ut fra hvem som er forventede lesere, dette gjør jeg med utgangspunkt i hva som fremkom i tabell 2 i

kapittel 2.4. I kolonne 3 i tabellen har jeg registrert hvem de ulike virkemidlene er for, og kom frem til et skille mellom programmer kun for kvinner, eller for begge kjønn.

På helt generelt grunnlag legger jeg opp til at de forventede lesere er de samme som virkemiddelet er ment for, jeg vil nedenfor vise til eksempler som stadfester min oppfatning. De virkemidler som kan sies å være ”kjønnsnøytrale”, og som er for begge kjønn er Gründergrupper, Etablererstipend, Policy for Likestilling og Divisjon for Innovasjon. Først ønsker jeg å redegjøre for de to siste, da de to skiller seg noe ut fra de to første virkemidlene. Årsaken til at jeg gjør det på denne måten er fordi Policy for likestilling og Divisjon for innovasjon er virkemidler på en annen måte. Disse programmene er ment å være en politikk som gjennomsyrrer hele organisasjonen og som dermed fremstår mer som et mål enn et virkemiddel. Forklaringen til hvorfor jeg har tatt med disse, er å kaste lys over en annen måte å tilnærme seg nettopp likestilling og innovasjon, at det ikke nødvendigvis må lages egne programmer og virkemidler. Policy for likestilling og Divisjon for innovasjon utgjør dermed en aktiv strategi og intensjon for organisasjonen. Forventede lesere kan derfor sies å være alle, selv om ikke jeg kan vise til noen eksplisitte eksempler som viser dette.

Innovasjon Norges Gründergrupper er dermed et eksempel på et virkemiddel som henvender seg til entreprenører generelt, uten noen begrensning på kjønn er, her er den intenderte leser ”*gründere som har en ambisjon om å selge sine produkter i et lokalt eller regionalt marked*” og hvor virkemiddelet er ”*et tilbud for deg som har ambisjoner om å lykkes sammen med andre*” (Gründergrupper).

Tilsvarende har man Innovasjon Norges Etablererstipend, dette er også ”kjønnsnøytralt” og henvender seg til de som har en ”*vekstkraftig, innovativ idé og ambisjoner om å etablere egen bedrift*” (Etablererstipend). Programmet utdyper selv dette videre med at ”*målgruppen er etablerere av små bedrifter med potensial for lønnsomhet*”, og ideer som er ”*nyskapende og så god at den også har vekstpotensial*” hvor ”*etableringer som representerer noe nytt enten i nasjon eller internasjonal sammenheng blir generelt sett høyt prioritert*”, noe som også gjelder for ”*gode prosjekter som er kvinnebasert*” (Etablererstipend). Det siste sitatet viser at kjønnsnøytrale virkemidler ikke nødvendigvis er like ”kjønnsnøytrale”, noe jeg også vil komme inn på når jeg senere redegjør for anvendelsen av dokumentene, deres meningsytringer og struktureringseffekter.

Programmer som er kun for kvinner, og et tydelig eksempel på at kvinner er forventede lesere finner jeg igjen i Kvinnoinnovasjon, hvor dokumentet henvender seg til ”*kvinner som deg*” (Kvinnoinnovasjon). Her har man en direkte henvendelse i selve teksten, og man legger dermed ikke skjul på hvem man forventer leser dette.

Fyrtårn er derimot et ”*leder- og bedriftsutviklingsprogram for kvinnelige etablerere*” (Fyrtårn). Man er ikke like direkte som med Kvinnovasjon, men samtidig er Fyrtårn ”*for deg som vil videre*” (Fyrtårn), hvor det stilles visse krav, nemlig at kvinnen er ”*bedriftseier og/eller bedriftsleder, bedriften har passert etableringsfasen og er inne i en utviklingsfase, bedriften har minst fem ansatte, bedriften omsetter for minst fem millioner kroner i året, bedriften har positive tall*” (Fyrtårn).

Et annet program som på mange måter er tilsvarende Fyrtårn er Innovasjon Norges Ledermentor, hvor den intenderte leser er kvinner ”*som ønsker å utvikle seg som leder, samt har ambisjoner om karriereutvikling*” (Ledermentor).

Hva gjennomgangen av intenderte lesere vil si for min oppgave begrenses av det faktum at jeg har valgt å skille produksjon fra anvendelse, de sitater jeg har gjengitt fremstår bare som meningsbærere. Det er ikke før jeg kommer til redegjørelsen av anvendelse, og dokumentene som aktive aktører og meningsyttere med struktureringseffekter at jeg utnytter hele potensialet i sitatene ovenfor, og av dokumentene generelt. Før jeg kommer så langt vil jeg finne svar på hva som er nedskrevet, hva som er utelatt og hva som er tatt gitt.

7.1.4 Dokumentets innhold, både på og mellom linjene

Hammersley og Atkinson presenterer i *Feltmetodikk* (2001) ulike analysespørsmål som er ment å være til hjelp ved diskursanalyse. Jeg har, som nevnt flere ganger, valgt å kombinere Hammersley og Atkinsons spørsmål med Priors analytiske temaer, hvor analysespørsmålene på en måte realiserer de tre analytiske temaer. Når det gjelder temaet som omhandler produksjon har jeg i tillegg til de allerede tre nevnte spørsmålene også valgt å ta med de forhold som stiller spørsmålstegn ved hva som blir nedskrevet i dokumentene, hva som blir utelatt samt spørsmålet om hva som blir tatt for gitt (les mer om dette i kap. 6.3).

Hva som blir nedskrevet handler om forfatterens valg av innhold, men som jeg allerede har vært inne på skjer produksjonen i et kollektivt samspill mellom forfatter på den ene side, og forventede lesere på den andre. En antakelse om forventede lesere gir også forfatteren frihet, eller begrensning til å velge hva som skal være med i dokumentet, og hva han/hun kan unnlate å ta med. En forventning til leserne skaper også en forventning til hva de allerede kan og hva slags kunnskaper de innehar. Innholdet blir derfor ”tilrettelagt” forfatterens egne antakelser om hvem som skal lese dem. Dette er forhold rundt selve produksjonen som jeg allerede har vært inne på, i kapittel 7.1.3 ovenfor, og som jeg dermed ikke vil gå noe mer inn på. Jeg vil derimot presentere de funn som

svarer til spørsmålene: *”what is recorded, what is omitted, and what is taken for granted”* (Silverman 2006:169). I avsnittet ovenfor, kap. 7.1.3 sorterte jeg virkemidlene ut i fra hvilke begrensninger det finnes i forhold til kjønn og deltagelse. Her ønsker jeg imidlertid å sortere analysen på hver organisasjon som tilbyder. Det har ingen spesiell hensikt annet enn å gjøre det oversiktlig for leseren.

I forhold til hva som er nedskrevet, eller *”recorded”*, er det for det meste informasjon om programmene, om de ulike virkemidlene for innovasjon, entreprenørskap og kvinnelig entreprenørskap.

Når det gjelder Innovasjon Norges ulike virkemidler (bortsett fra Gründergrupper) blir både programmet samt Innovasjon Norge som organisasjon nevnt, først og fremst med kontaktinformasjon til både hovedkontor og distriktskontor. For at jeg ikke skal gjengi alle distriktskontorer og deres telefon- og faksnummer vil jeg bare poengtere at det er nevnt 18 forskjellige distriktskontor, ett til hver av landets fylker, her kan man finne telefon- og faksnummere til samtlige kontorer, samt e-postadresser. Tilsvarende finner man også postadresse, e-postadresse, telefon- og faksnummer samt internettadresse til hovedkontoret. Samtidig er det i dokumentet for *”Fyrtårn”* og *”Ledermentor”* tatt med en liten presentasjon av intensjon og formål med Innovasjon Norge;

”Innovasjon Norge tilbyr produkter og tjenester som skal bidra til å øke innovasjonen i næringslivet over hele landet, utvikle distriktene og profilere norsk næringsliv og Norge som reisemål. Med kontorer i alle fylker og i mer enn 30 land over hele verden er det lett å komme i kontakt med oss. Våre medarbeidere har kunnskap om lokale og internasjonale forhold som skal bidra til at kundenes ideer blir forretnings-suksesser.” (Fyrtårn, Ledermentor)

”Etablererstipend” inneholder informasjon om programmet, og kontaktinformasjon til Innovasjon Norge, men ikke i samme utstrekning som i dokumentene for *”Fyrtårn”* og *”Ledermentor”*. I dokumentet for Etablererstipend er det bare tatt med telefonnummer og e-postadresse til hovedkontoret. Det blir tilgjengelig nevnt at man bør spør etter distriktskontoret i fylket man hører til:

”Kontakt oss gjerne for ytterligere informasjon.

Innovasjon Norge

Tlf: 22 00 25 00 – spør etter distriktskontoret i ditt fylke

Eller send e-post til:

post@innovasjonnorge.no (oppgi fylke)” (Etablererstipend).

Dokumentet for ”Gründergrupper” inneholder på sin side bare informasjon om selve programmet.

Norges Forskningsråds programmer gjelder ”Policy for Likestilling” og ”Divisjon for Innovasjon”, dokumentene for disse inneholder begge informasjon om politikken forskningsrådet ønsker å føre, ”Policy for Likestilling” handler derimot også om Norges forskningsråd, hva forskningsrådet jobber for og mot, hvilke utfordringer som Norge ”så vel som i resten av Europa” (Policy for Likestilling) står ovenfor og kontaktinformasjon. Den største forskjellen mellom ”Policy for Likestilling” og de andre jeg har til nå har nevnt er videre at ”Policy for Likestilling” inneholder andre kilder som støtter opp under og poengterer det som blir nevnt i dokumentet. I blant annet fotnoter blir det henvisning til annen litteratur som bekrefter det som allerede er nevnt i dokumentet, og det vises også i teksten til rapporter og annen forskning på feltet;

”rapporten Kvinner i forskning – fra kvotering til integrering, (...)konkluderer med at utfordringene framover ligger i å forflytte tyngdepunktet fra særordninger knyttet til kvinnerekruttering til faktisk integrering av kjønns- og likestillingshensyn i ordinær virksomhet. (...) Forskningsmeldingen Vilje til forskning St. meld. Nr. 20 (2004-2005) gir Forskningsrådet en klar integreringsoppgave” (Policy for Likestilling).

”Kvinnovasjon” er et av Selskapet for Industriveksts (SIVA) satsning på kvinner og innovasjon, dette programmet kan sammenlignes med Innovasjon Norges kvinnerettede entreprenørprogrammer. I dette dokumentet får man informasjon om selve programmet, hvem som står bak, samtidig som at Norges situasjon i forhold til kvinnelige entreprenører, og mangelen på dem er tatt med. Denne informasjonen er tatt med for å stadfeste viktigheten av programmet og samfunnsnyttene det representerer. Dette dokumentet er hentet fra Internettet, fra siden til Kvinnovasjon, og selv om det ikke blir presentert noen kontaktinformasjon i selve dokumentet, er det gjengitt en direkte link som leder deg til slik informasjon, illustrert som følger; ”*Finn ditt nærmeste Kvinnovasjonsmiljø [her](#)”*

Når det gjelder å finne ut hva som blir unnlatt i dokumenter er det viktig å forstå at de forhold som enten blir nedskrevet eller utelatt er en naturlig konsekvens av hverandre, det som ikke blir nedskrevet kan derfor sies å være unnlatt. Tilsvarende gjelder dette min søken etter hvilke forhold som måtte være tatt for gitt i produksjonen av dokumentene. Forfatterens forventning til hva de antatte leserne vet fra før levner rom til å unnlate ulike forhold nettopp fordi ”de vet det fra før”. Det som måtte være tatt for gitt vil jeg behandle sammen med de forhold som er unnlatt, nettopp

fordi jeg har vanskeligheter med å skille dem da en forklaring på forfatterens unnlattelse kan være forventninger til lesergruppen og deres ”forkunnskaper”.

For Innovasjon Norges programmer ”Fyrtårn”, ”Ledermentor” og ”Gründergrupper” er de norske forholdene rundt innovasjon, likestilling og entreprenøriell adferd utelatt fra dokumentene. Dokumentene inneholder ingen referanser til regjeringens plan verken for innovasjon, likestilling eller kvinnelig entreprenørskap. Det er ingenting i selve dokumentene som tilsier at de områder virkemidlene representerer er nasjonale satsningsområder, og dette til tross for at disse programmene er et direkte resultat av regjeringens planer for innovasjon og kvinnelig entreprenørskap.

Når det gjelder innholdet i dokumentet til ”Gründergrupper” skiller dette seg noe ut i forhold til de andre virkemidlene fra Innovasjon Norge. Jeg gav en liten antydning til dette ovenfor hvor jeg redegjorde for hva som er tatt *med*, nå handler det derimot om hva som *ikke* er tatt med. For i dokumentet til Gründergrupper er det ikke noen telefonnummer eller internettadresser, sett bort i fra logoen til Innovasjon Norge er den eneste ”kontaktinformasjonen” ”*Kontakt Innovasjon Norges distriktskontor i ditt fylke*” (Gründergrupper). Denne forskjellen kan man, i følge Martin Engebretsen forklare med Internett. Engebretsen bruker selv eksempelet med nettaviser, hvor han mener at ”*den typiske nettavisleseren forventer å kunne være en aktiv diskursdeltaker*” (Engebretsen 2010a:18). En aktiv diskursdeltakelse ”*kan bety at man selv tar styringen over interaksjonens progresjon gjennom valg og linkeklikking*” (ibid.). Dokumentet for Gründergrupper er funnet på Internett hvor det er linker som leder leseren til sider med kontaktinformasjon og annet, men dette fremkommer ikke av den teksten jeg sitter med.

I dokumentet som omhandler ”Divisjon for Innovasjon” blir det nevnt at ”*Divisjon for Innovasjon er en sentral strategisk og operativ aktør for å realisere Regjeringens plan for innovasjonspolitik*” (Divisjon for Innovasjon). Derimot blir det ikke nevnt *hva* regjeringens plan er, og hva det vil si for Divisjon for Innovasjon. Når jeg så legger til hva jeg antydet ovenfor, at det forhold som blir tatt for gitt er de samme forhold som blir unnlatt, kan man si at det er leserens oppgave å vite hva som ligger til grunn for disse programmene. Hvorvidt et program er et resultat av en regjerings satsningsområde eller ikke er dermed forhold som leseren bør vite.

Produksjon som et analytisk tema i en diskursanalyse innebærer å finne svar på prosessen med å produsere et dokument, det handler om å forstå forfatterens intensjon med dokumentet, samt å avdekke forventede lesere. I tillegg er det viktig å analysere både det innhold som ble nedskrevet,

men også det som ble unnlatt og tatt for gitt. Videre i diskursanalysen følger nå en gjennomgang av dokumentenes anvendelse.

7.2 Anvendelse

Anvendelse, eller ”*consumption*” i forhold til diskursanalyse handler om hvordan man bruker dokumentene, det vil si hvem som leser dem, hvordan de blir lest, i hvilken hensikt og med hvilket resultat. Lindsay Prior (2003) skriver at dette kun er et analyseverktøy i at det vanskelig lar seg gjøre å skille anvendelse fra produksjon, Prior poengterer derfor at skille mellom ”*production*” og ”*consumption*” kun er et heuristisk skille, men likevel et viktig element i diskursanalysen. Det er i analysen av anvendelsen av dokumentene at man går ut over selve innholdet og fokuserer på hvordan dokumentene, som aktører, former og organiserer aktiviteter, handlinger, sannheter og ikke minst identiteter. Norman Fairclough (2010) mener derimot at ”*tekster konsumeres forskjellig i forskjellige sociale kontekster*” (Fairclough 2010:35). Dette vil jeg utdype i de neste avsnittene som følger.

I forhold til anvendelsen av dokumentene er jeg nå kommet til redegjørelsen av dokumenter som meningsyttere, som jeg nevnte i kapittel 7.1.2 handler det nå om hvilke struktureringseffekter som finnes i dokumentene. Dokumentene blir aktive aktører og som aktører kan dokumentene, i følge Prior ”*restrict and facilitate, serve as allies or foes, become involved in systems of domination and subjection, make and unmake the nature of the material world*” (Prior 2003:91-92). Som aktører kan dokumenter få ulike konsekvenser, i følge Fairclough kan ”*nogle tekster fører til krige (...) at folk mister eller får job; andre igjen ændrer folks holdninger, opfattelse eller praksisser*” (Fairclough 2010:36). I forhold til mine dokumenter handler det derimot at tekstene ønsker å fremme entreprenørskap, kvinnelig entreprenørskap, likestilling og innovasjon.

Nedenfor følger en analyse av anvendelsen av mitt empiriske datamateriale, hvor jeg stiller ulike spørsmål, for eksempel hvem leser dokumentene, hvordan blir de lest, da med tanke på i hvilken hensikt og sammenheng, er det forhold som forfatteren tar for gitt ved leserne, hva bør leserne vite på forhånd, og til slutt; hvilke struktureringseffekter finnes det i dokumentene.

7.2.1 Hvem leser dokumentene?

I forhold til spørsmålet om hvem som leser dokumentene, bør man også spør hvordan de leses, Fairclough mener at det finnes ulike måter å lese en tekst på, ”*såsom tætt, grundig analyse eller*

semi-fokuseret oppmerksomhet, mens man gjør andre ting” (Fairclough 2010:36). I tillegg kan dokumenter ha en bestemt type anvendelse knyttet til det aktuelle dokumentet, Fairclough illustrerer dette med oppskrifter og akademiske artikler;

”oppskrifter læses for eksempel som regel ikke som æstetiske tekster, ligesom akademiske artikler oftest ikke læses som retoriske tekster, selv om begge læsninger er mulige” (ibid.).

Som en konsument av dokumenter handler det ikke bare om å lese innholdet, men også å tolke det som står. En tolkning blir foretatt med utgangspunkt i leserens sosiale, historiske og geografiske bakgrunn. Dette stemmer også godt med Lindsay Priors definisjon av lesere, nettopp at de er både *”reader and interpreter”* (Prior 2003:109). Tolkerollen befester dermed leserens aktørrolle, i det leseren aktivt tolker og legger til mening i innholdet i dokumentet. Med dette forstår man også hva jeg i kapittel 6.3.2 nevnte som *”the silent production”* (de Certeau 1984:xxi i Prior 2003:16), nemlig at å lese handler om å produsere mening. For som de Certeau selv skriver: *”the text has a meaning only through its readers, it changes along with them”* (de Certeau 1984:170 i Prior 2003:109-110). Ian Hodder skriver i sin artikkel *“The Interpretation of Documents”* (1998) at *”meaning does not reside in a text but in the writing and reading of it”* (Hodder 1998:111). de Certeaus *”silent production”* skjer derfor i et komplekst samspill av ulike forhold, i følge Hodder vil derfor en gjenlesning av tekster gi *”new meanings, often contradictory and always socially embedded”* (ibid.).

Når det gjelder hvem som leser dokumentene kan jeg bare anta at alle har tilgang på, og leser de dokumenter jeg har valgt å fokusere på, selv om jeg har vært inne på, i kapittel 7.1.3, at de ulike dokumentene til dels har en forventet lesergruppe. Det vil av flere grunner være vanskelig å nekte visse grupper å lese de ulike dokumentene, og jeg antar at det heller ikke er meningen. Når man i tillegg er klar over at en del av mine dokumenter er hentet fra Internett, hvor alle med Internett-tilgang, har tilgang på dem, er det vanskelig å regulere bruken og brukerne (leserne) av dokumentene. Dokumentene for *”Ledermentor”* og *”Fyrtårn”* har jeg derimot hentet på et av Innovasjon Norges distriktskontor, men disse er også tilgjengelig på Internett og jeg vil derfor anse dem som like tilgjengelig som de andre.

Et viktig aspekt ved hvem som leser dokumentene er hvorvidt leserne har nytte av dem eller ikke, for selv om tilgangen ikke er begrenset er det ikke alle som har like stor nytte av å lese dem. Når det gjelder *”Divisjon for Innovasjon”* og *”Policy for Likestilling”* vil alle i teorien ha like stor nytte av å lese dem, dokumentene er ment å være til opplysning for alle om hva slags mål og intensjoner Norges Forskningsråd har i forhold til innovasjon og likestilling. I praksis er nok ikke

alle like interessert i akkurat dette, og det må nok sies at man skal være spesielt interessert for å ha nytte av dette.

I forhold til Innovasjon Norges ”Etablererstipend” og ”Gründergrupper” holder det ikke med å være spesielt interessert for å dra nytte av å lese disse dokumentene. Her bør man helst være en gründer eller ha en idé om å etablere egen virksomhet. For ”Fyrtårn”, ”Ledermentor” og ”Kvinnovasjon” bør man i tillegg være kvinne, det er dem dokumentene henvender seg til og i forhold til tildelingskrav og kriterier for deltakelse er kjønn en viktig faktor. Det som videre er interessant i denne sammenheng er hvem disse gründerne eller kvinnene er. Det kan være interessant å finne ut om det er kvinner som satser lite, eller stort, om de ønsker å gjøre forretning på en hobby de har, om foretaket er ment å være på siden av annet arbeid eller om det er en idé som kan få store konsekvenser for egen karriere og for samfunnet generelt.

På spørsmålet om hvordan dokumentene blir lest knytter jeg svaret mitt opp til at dette er offentlige dokumenter, som inneholder en presentasjon av et virkemiddel eller en politikk som angår entreprenørskap, likestilling og innovasjon. I tillegg handler anvendelsen av dokumentene mye om hvem som har nytte av dem, man kan derfor lese dokumentene grundig og analytisk om man har tenkt å søke om for eksempel Etablererstipend. Derimot kan man også lese dem med hva Fairclough karakteriserer som semifokusert oppmerksomhet.

Hvem som leser dokumentene handler derfor ikke bare om hvem som har tilgang til dem, men også hvem som har (antatt) nytte av å lese dem.

7.2.2 I hvilken hensikt blir dokumentene lest?

I hvilken hensikt, og i hvilken sammenheng dokumentene blir lest har å gjøre med hvordan leserne anvender dokumentene. Hovedfokus i diskuranalyse er ”*documents in use*” (les mer i kapittel 6.3.2), og et aspekt ved bruken av dokumentene er hvor de blir brukt, og i hvilken sammenheng. Hensikten for hvordan et dokument blir brukt handler i stor grad om leserens nyttiggjøring av dokumentet og dets innhold. Dokumentene som utgjør mitt datagrunnlag bør først og fremst leses av personer som vil få nytte av hva dokumentene representerer, nemlig ulike virkemidler for å fremme likestilling, innovasjon og kvinnelig entreprenørskap og lederskap. I den forbindelse har man blant andre ”Etablererstipend”, ”Ledermentor”, ”Gründergrupper”, ”Fyrtårn” og ”Kvinnovasjon”. Alle disse er dokumenter som kan bety en forskjell for de av leserne som oppfyller de krav og betingelser som kreves for enten å delta i et program eller å få tilskudd ved for eksempel etablering av egen virksomhet.

”Policy for Likestilling” og ”Divisjon for Innovasjon” er derimot annerledes, dette er dokumenter som presenterer en intensjon og politikk for forskningsrådet og som har en tydeligere uttalt hensikt for samfunnet som helhet, enn for den enkelte leser. Hensikten med forskningsrådets ”Divisjon for Innovasjon” er at det skal være ”*en sentral strategisk og operativ aktør for å realisere Regjeringens plan for innovasjonspolitik*” (Divisjon for Innovasjon). Hovedmålet for ”Policy for Likestilling” er å ”*fremstå som en sentral aktør for å fremme likestilling i norsk forskning*” (Policy for Likestilling). Hensikten med det er nettopp å;

”utvikle gode mekanismer for å ivareta både de overordnede forskningspolitiske føringene og samtidig utvikle en sensitivitet for å integrere et kjønns- og likestillingsperspektiv i egne prioriteringer” (ibid.)

For min oppgave handler dette om å klarlegge dokumentenes aktualitet i forhold til handlingsplan for mer kvinnelig entreprenørskap og 40 % kvinnelige entreprenører innen 2013 og regjeringens planer for innovasjon og likestilling.

7.2.3 Den intelligente leser

Jeg har allerede vært inne på det faktum at leseren, eller forfatterens forventede lesere er til stede tidlig i prosessen med å produsere et dokument. I prosessen med å skape et dokument må forfatteren gjøre en del avveininger om hva som skal tas med og hva som bør eller kan unnlates. Det som er avgjørende i slike avveininger er derfor hva forfatteren tar for gitt er kjent hos leserne, hva leserne helst bør vite på forhånd for å kunne forstå det som står. Et eksempel i denne forbindelse er skolebøker, på for eksempel barneskolenivå vil bøkene være mer generelle enn hva de vil være når man kommer til ungdomsskolenivå eller videregående. De generelle kunnskapene er ment å ligge til grunn, slik oppnår man også en utvikling og progresjon, ikke bare i dokumenters innhold, men også personlig, man lærer.

”Mine” dokumenter er alle produsert av en eller flere forfattere, og som jeg redegjorde for i kapittel 7.1.1 har man å gjøre med tilstedeværende, men uidentifiserbar forfatter(e) som har tatt flere valg og bortvalg i prosessen med å produsere dem. Dokumentene kan ikke sies å være uttømmende når det gjelder informasjon, noen inneholder kun det nødvendige i forhold til det program eller virkemiddel det skal presentere. Det er derfor åpenbart at leserne bør ha kjennskap til flere forhold for å forstå dokumentene, og forfatteren(e) tar derfor ulike ting for gitt når det gjelder dem som skal lese dokumentene.

Et åpenbart forhold som blir tatt for gitt når det gjelder ”Kvinnovasjon” er at det leseren er en kvinne, dokumentet henvender seg nemlig til ”*kvinner som deg*”. I dokumentet for

”Gründergrupper” henvender dokumentet seg til gründere; ”føler du deg alene som gründer/etablerer?” (Gründergrupper). Derimot er det opp til leserne å vite hva en gründer er, og det blir også tatt for gitt at man har kjennskap til andre gründere i nærområdet. Det står nemlig i teksten at ”for å danne ei gruppe må dere være minimum fem gründere” (Gründergrupper). Tilsvarende har man ”Fyrtårn” hvor oppskriften for hvordan man lykkes som bedriftseier ikke er nevnt, kriteriet for deltakelse er nettopp at man ”allerede har lyktes som bedriftseiere eller bedriftsleder” (Fyrtårn). Hvordan man lykkes, står det ingenting om.

Forfatterne bak ”Divisjon for Innovasjon” tar for gitt lesernes kjennskap til regjeringens innovasjonspolitik, ordet er nevnt, men hva det vil si og hva regjeringens standpunkt er, står det ingenting om. Derimot er det viktig å se om det står noe ”mellom linjene”, hvilke diskurser forfatterne kobler innholdet opp mot og hvordan det har betydning for forståelsen av innholdet.

Betydningen dette har for min oppgave handler om en tydeliggjøring av de ulike sidene man bør belyse ved en diskursanalyse, i tillegg er det viktig å forstå hvordan dokumentene blir brukt og i hvilken hensikt. Dette for å få kjennskap til alle sider ved produksjon og anvendelse.

7.2.4 Struktureringseffekter

Struktureringseffekter er en direkte oversettelse av hva Smith (1984) mener dokumenter er, nettopp ”structuring effects” (Smith 1984 i Prior 2003:67) (les mer i kapittel 6.3.2). Det blir hevdet at dokumenter strukturerer, former og organiserer en hver aktivitet. Dette skriver jeg også om både i kapittel 7.1.2 og 7.2, dokumenter innehar blant annet egenskaper som meningsyttere og struktureringseffekter. Dette bidrar til at dokumenter kan ses på som aktive aktører som konstituerer, strukturerer, former og organiserer. Roland Barthes (1977) snakker i tillegg om lesing av dokumenter som en stille produksjon hvor det også blir produsert mening, innhold, situasjoner og identiteter. Martin Engebretsen gjør oss derimot oppmerksom på at det finnes andre, og kanskje sterkere modaliteter som kan ”formidle identitet, følelser og holdninger” (Engebretsen 2010a:17). Selv om ”ord og stemmebruk er de mest nyanserike” (ibid.), formidler blant annet også kroppsspråk og klesdrakt struktureringseffekter. Derimot har teknologiske endringer endret ”premissene for hva man kan uttrykke og hvordan det kan uttrykkes” (ibid.). Mens man med muntlig tale ikke bare kommuniserer ”gjennom ordene som blir uttrykt, men også gjennom tonefall og stemmebruk” (Engebretsen 2010b:17), blir det i forhold til dokumenter lagt større vekt på de ”statiske modaliteter (skrift og bilde)” (Engebretsen 2010a:19) i tillegg til ”sammensetningen av former og farger i

sidenes layout og typografi, og på komposisjonen av sidenes ulike enheter til en større enhet” (Engebretsen 2010a:21).

I forhold til min oppgave ønsker jeg å finne ut hvordan dokumenter konstituerer kjønn, og selv om et par av dokumentene er illustrert, velger jeg å fokusere på struktureringseffektene i forhold til hva Engebretsen (2010a) refererer til som en av de statiske modaliteter, nemlig i forhold til språket og ordbruken. En leting etter slike struktureringseffekter er hovedessensen i diskursanalyse, nettopp fordi man beveger seg forbi innholdet og mot dokumenter som aktive aktører som skaper mening.

I mitt datamateriale finnes ulike eksempler på konstituerte identiteter, hendelser og “sosiale fakta”. Jeg har valgt å sortere eksemplene ut fra om det er identiteter eller hendelser og sosiale fakta som konstrueres, her vil jeg dermed blande de ulike programmene. Siden det er konstitueringen av identiteter, og da identiteten som kvinnelig entreprenør, som er ”viktigst” for min oppgave, velger jeg å redegjøre for dem sist.

Mine dokumenter begrenses til å gjelde spesifikke emner, temaet for dem er enten likestilling, eller innovasjon. Eksempler på konstituerte hendelser og sosiale fakta dreier seg derfor om disse temaene. Et eksempel hvor dokumentet skaper en sosial fakta er Divisjon for Innovasjons syn på innovasjon og en videre satsning på nettopp det, for i følge Divisjon for Innovasjon er en slik satsning *”en forutsetning for at Norge skal nå sine forskningspolitiske og innovasjonspolitiske mål”*. På tilsvarende måte konstruerer Policy for Likestilling en sosial fakta om likestilling og at konsekvensen med ikke å integrere en kjønnsdimensjon *”kan bli en utilsiktet forsterkning av uønsket seleksjon og ressursallokering knyttet til kjønn.”* Policy for Likestilling mener derfor at

”vi lever i en kjønnert verden – kjønn er et sentralt organiserende prinsipp i samfunnet, det eksisterer biologiske og sosiale forskjeller, og god forskning må ta hensyn til dette”

Derfor er det viktig å forstå at *”likestillingsproblematikken dreier seg om behovet for mer kjønnsbalansert rekruttering til og innen forskning”* (Policy for Likestilling). Norges Forskningsråd og Policy for Likestilling ønsker derfor at *”kjønn må inngå som ett sentralt element i analyser og vurderinger av slike konsekvenser”*. For

”forskningsrådets samfunnsansvar er å bidra til å styrke kvaliteten i norsk forskning (...) dagens skjeve rekrutteringsmønstre representerer en omfattende sløsing med intellektuelle ressurser og tap av forskertalenter”

Skal vi konkludere med noe i dette avsnittet, må det være at styrkingen av kvaliteten i norsk forskning skjer når kjønnsdimensjonen er integrert og tatt hensyn til på alle områder.

Kjønn som en dimensjon i forhold til temaet for oppgaven, nemlig entreprenørskap, vil bli drøftet med en kobling av de teoretiske perspektiver jeg presenterte i kapitlene 3, 4 og 5 i kapittelet som følger nedenfor. I første omgang vil jeg presentere eksempler på hvordan det empiriske grunnlaget konstituere kjønn og entreprenørskap.

I følge Policy for Likestilling hevdes det at;

”det er ikke blitt tatt hensyn til at kvinner og menn har ulike karriereløp relatert til alder – stadiet for når en forsker er ”ung” kan være noe ulikt for kvinner og menn ut fra livsløpsforskjeller”

Det er ikke bare ”livsløpsforskjeller” som skaper forskjeller mellom kjønnene, hver og en av de dokumenter jeg har analysert strukturerer kvinner, menn og kjønn. For kvinner er programmet ”Fyrtårn” for ”deg som vil videre”, i motsetning til de kvinner som ikke vil videre, og programmet er til for ”kvinner som allerede har lyktes”. Programmet ønsker å legge vekt på å

”synliggjøre de som allerede har lyktes, skape rollemodeller – fyrtårn for andre kvinnelige etablerere, skape nye nettverk, videreutvikle den enkelte deltakers forretningsidé og ikke minst synliggjøre betydningen av egen lederrolle” (Fyrtårn)

Kvinnovasjon henvender seg direkte til leseren, som er forventet å være kvinne hvor oppfordringen er klar; ”tar du utfordringen”, dokumentet etterlyser ”kvinner som tør å satse” fordi ”kvinner starter sjeldnere bedrift”. Ikke nok med at kvinner, i følge Kvinnovasjon starter sjeldnere bedrift, men de ”starter andre typer bedrifter enn menn” og ”ofte dreier det seg om enkelpersonforetak med lav risiko, små vekstambisjoner, rettet mot et lokalt marked”. Forklaringen på dette er, i følge Kvinnovasjon at ”kvinner har en langt høyere terskel for å starte egne bedrifter sammenlignet med menn”.

Ledermentor er nok et program som er utelukkende for kvinner og som har som mål å ”få flere kvinner inn i høyere lederposisjoner og styrer ved å støtte dem i deres karriereutvikling”, slik støtte skal være ”utviklingsseminar, oppfølging fra en mentor og nettverksbygging” som skal gi ”deg (kvinnen) en unik mulighet til å bygge opp kompetanse og utvikle deg som leder”. Programmet er, i følge Ledermentor ”for den som ønsker mer kunnskap og vil utvikle seg som leder gjennom å bli veiledet av en med erfaring på samme område”.

De to virkemiddelprogrammene som gjenstår er Gründergrupper og Etablererstipend, dette er de to, foruten Policy for Likestilling og Divisjon for Innovasjon, som ikke har noen begrensninger på kjønn. Disse programmene er ment å være til hjelp for personer som ønsker å starte, eller som har startet for seg selv (les mer i kapittel 2).

Gründergrupper henvender seg til leserne med følgende spørsmål: *”føler du deg alene som gründer/etablerer? Trenger du noen å drøfte din egen etablering med, fellesskap med andre gründer/etablerere i oppstartsfasen, mulighet til å lære av andres praksis og erfaringer, å utvide og utvikle ditt eget nettverk?”*. Er svaret ja på noen av disse spørsmålene kan man søke Innovasjon Norge og Gründergrupper om tilskudd til å danne en Gründergruppe, programmet vil også bidra med en bedriftsrådgiver som kan veiled gruppen og deltakerne. Etablererstipend etterspør dem som har *”en vekstkraftig, innovativ idé og ambisjoner om å etablere egen bedrift”*. I følge Etablererstipend skal ideen være *”både nyskapende og så god at den også har vekstpotensial”*, det skal være ideer som *”representerer noe nytt”* og *”ideen skal være nyskapende og ha lønnsomhetspotensial”*. Har man en slik idé kan Innovasjon Norge og Etablererstipend bidra med et stipend, men det *”forutsettes at gründeren selv kan bidra med 50 % egenandel i form av både egeninnsats og kapital, slik at støtten fra Innovasjon Norge er et supplement til, og ikke en erstatning for egenfinansieringen”*.

Hvorvidt disse ”kjønnsnøytrale” virkemidlene virkelig er kjønnsnøytrale hvor begge kjønn stiller likt i forhold til tildelinger og støtte ønsker jeg å kommentere i kapittelet som følger nedenfor. Struktureringseffektene konstitueringssevne vil derfor bli drøftet i kapittel 8 som følger nedenfor, hvor jeg kombinerer empiri med teori. De eksempler jeg har redegjort for ovenfor vil danne grunnlaget for konklusjonen.

Nedenfor følger det siste analytiske temaet som Prior mener er viktig i diskuralsanalysen, nemlig sirkulasjonen av dokumentene.

7.3 Sirkulasjon

Med sirkulasjon av dokumenter mener jeg de forhold som har å gjøre med hvorvidt dokumenter er tilgjengelige eller ikke og hvorvidt dette skaper sosiale nettverk eller ikke. Jeg redegjorde for sirkulasjon og eksempler på det i kapittel 6.3.3, hvordan dette angår mine dokumenter vil jeg redegjøre for i avsnittet som følger.

7.3.1 Sirkulasjon av dokumenter

Jeg har vært inne på at sirkulasjon kan skape sosiale nettverk og at konsekvensen av ikke å sirkulere dokumenter kan få både negative og positive innvirkninger, alt etter hvilke type dokumenter vi

snakker om. Samtidig handler også sirkulasjon om dokumentenes distribusjon og dens omfang. Fairclough skiller mellom det faktum at

”nogle tekster har en simpel distribution – en tilfældig samtale ophører kun til i den umiddelbare situasjonelle kontekst, hvori den optræder – hvorimod andre har en kompleks distribution” (Fairclough 2010:36)

Mitt empiriske datagrunnlag kan sies å være i god sirkulasjon, alle dokumentene finnes på Internett og jeg antar at alle også finnes i papirform. Dokumentene vil jeg anta er å finne i de fora hvor forventede lesere er å finne, og hvor dokumentene vil gjøre mest mulig nytte. Ved at dokumentene blir distribuert til andre enn de organisasjoner dokumentene tilhører utvides distribusjonen, i følge Fairclough har *” hver af dem har sit eget forbrugsmønster og sine egne rutiner til at reproducere eller transformere tekster”* (Fairclough 2010:37).

Skulle man snakke om konsekvenser ved at dokumentene ikke var i sirkulasjon måtte det være at kvinner og menn går glipp av muligheter for rådgivning, stipendordninger og opplysninger om innovasjon, likestilling og entreprenørskap. Derimot er de tilbydere jeg har valgt de største i forhold til offentlige tilbydere av nettopp virkemidler for etablerere og gründere, det skal være vanskelig å unngå disse om man noen gang kommer i en situasjon hvor man har bruk for slike virkemidler.

7.4 Forberedelse til drøfting og konklusjon

I kapitlene som følger videre vil jeg som allerede nevnt drøfte funnene fra analysen med de teoretiske perspektiver jeg redegjorde for i kapitlene 3, 4 og 5. Jeg vil også forsøke å svare på den problemstilling som ligger til grunn for oppgaven min.

Kapittel 8. Drøfting

I dette kapitlet ønsker jeg å drøfte de funn jeg redegjorde for i kapittel 7 i lys av de teoretiske perspektiver jeg presenterte i kapittel 3 til 5, i tillegg til at funnene mine skal drøftes ut i fra min problemstilling. Formålet vil være å se hvordan de nevnte perspektiver kan kaste lys over mine funn, og hvordan de kan brukes som analytiske verktøy i forhold til min problemstilling, nemlig konstitueringen av kjønn.

Siden mitt hovedfokus er konstitueringen av identiteter, først og fremst kvinnelige entreprenører, vil jeg i drøftingen bare fokusere på mine funn av struktureringseffekter (les kapittel 7.2.4). Anvendelsen av dokumentene og spørsmålet om struktureringseffekter, som det ene av Priors tre analytiske temaer, stiller spørsmålstegn ved blant annet hvordan dokumenter strukturerer, former og organiserer hendelser, sosiale fakta og identiteter. Konstrueringen av blant annet identiteter må også ses i sammenheng med den sosiale situasjonen tekstene inngår i, dette i er i samsvar med Engebretsens sosialsemiotisk diskursanalyse.

Innledningsvis vil jeg gi en liten gjennomgang av de funn jeg skal drøfte og videre lede an til drøftingen, jeg vil samtidig gjøre oppmerksom på at jeg i den analytiske tilnærmingen til empirien deler emnet om konstituerte identiteter i to, et avsnitt for entreprenørskap og ett for kvinnelig entreprenørskap. I den teoretiske drøftingen vil jeg derimot drøfte dem sammen.

8.1 Analytisk tilnærming

I analysekapittelet mitt valgte jeg å sortere struktureringseffektene ut i fra hva de konstituerer, i følge Smith (1984 i Prior 2003) kan det være alt fra sosiale fakta til identiteter. Med utgangspunkt i at konstitueringen av identiteter er hovedfokus for min oppgave har jeg valgt å spare det helt til sist, både når det gjelder analysekapittelet, men også når det gjelder den forestående drøftingen. Slik oppnår jeg å ordne mine funn i momenter, hvor jeg lager en systematisk gjennomgang av de mest sentrale poengene fra analysen og hvor jeg drøfter de mer systematisk i forhold til teori og problemstilling. De eksempler og funn jeg gjorde rede for i det foregående kapittelet utgjør hele grunnlaget for min drøfting.

8.1.1 Konstituering av sosiale fakta

Når det gjelder konstituering av sosiale fakta i forhold til mitt datamateriale skaper blant annet Norges forskningsråd og Policy for Likestilling et bilde av et land som må ta inn over seg konsekvensene av ikke å satse på invasjon. I tillegg til konsekvensen av ikke å integrere kjønn som en dimensjon i forhold til forskning og innovasjon. Summen av disse konsekvenser kan være en *”utilsiktete forsterkning av uønsket seleksjon og ressursallokering”* (Policy for Likestilling), og *”sløsing med intellektuelle ressurser og tap av forskertalent”* (ibid.). I motsatt tilfelle, en satsing på disse områder, er derimot en forutsetning for at *”Norge skal nå sine forskningspolitiske og innovasjonspolitiske mål”* (ibid.). Policy for Likestilling mener nemlig at *”vi lever i en kjønnnet verden”* (Policy for Likestilling), hvor *”kjønn må inngå som et sentralt element i analyser og vurderinger”* (ibid.) for å unngå en hver negativ konsekvens.

Disse eksemplene og deres aktualitet i forhold til problemstilling og teori vil jeg komme tilbake til, først vil jeg redegjøre for de andre struktureringseffektene jeg avdekket i analysen.

8.1.2 Konstituering av entreprenørskap

En annen struktureringseffekt var konstitueringen av entreprenørskap. Gründergrupper og Etablererstipend er to forskjellige virkemidler for å fremme entreprenørskap, den første bidrar med å danne en gruppe for gründere hvor de kan møtes og hvor Innovasjon Norge i tillegg bidrar med midler til å leie inn en bedriftsrådgiver. Gruppen er ment å være til hjelp for den enkelte gründer, hvor man kan lære av hverandre og av rådgiveren, samt at den bidrar med et fellesskap av mennesker som er i samme situasjon. Gründergruppen og struktureringseffektens konstituering handler derfor om å karakterisere et potensielt medlem. Et slikt medlem er den som føler seg *”alene som gründer/etablerer”* (Gründergrupper) som *”trenger noen å drøfte (...) egen etablering med”* (ibid.), *”fellesskap med andre gründere/etablerere”*, og *”mulighet til å lære av andres praksis og erfaringer, å utvide og utvikle ditt eget nettverk”* (ibid.).

Etablererstipend tilbyr stipend og midler til gründere, men det stilles diverse krav i forhold til tildeling av stipend eller ikke. I dette dokumentet blir gründeren karakterisert ut i fra hvilke kriterier tilbyderer har til selve ideen og gründerens ambisjoner. Det må være en *”vekstkraftig, innovativ idé”* (Etablererstipend), den må *”representere noe nytt”* (ibid.) og ha et *”lønnsomhetspotensial”* (ibid.). Gründeren må ha *”ambisjoner om å etablere egen bedrift”*

(Etablererstipend), samtidig som at gründeren må kunne ”bidra med 50 % egenandel i form av både egeninnsats og kapital” (ibid.).

Hva disse karakteristika av entreprenører betyr vil jeg komme tilbake til, samtidig ønsker jeg å lede oppmerksomheten til hvorvidt disse karakteristika ekskluderer det ene eller annet kjønn. En diskusjon jeg vil komme tilbake til.

8.1.3 Konstituering av kvinnelig entreprenørskap

Konstitueringen av kvinnelige entreprenører gjøres på ulike plan, først og fremst har man konstituering i form av generell karakteristika av kvinnelige entreprenører, men man har også konstituering i form av sammenligning mellom mannlig og kvinnelige entreprenører, hvor man bruker menn som sammenligningsgrunnlag. Dette kan kobles direkte opp mot Michelle Fine og hennes ”bindestreksfenomen” jeg redegjorde for i kapittel 1.3.2, en diskusjon jeg kommer tilbake til senere i dette kapitlet.

Eksempler på konstituering av kvinnelig entreprenører kan illustreres med Innovasjon Norges program Fyrtårn som er for ”*deg som vil videre*” (Fyrtårn) (programmet er kun for kvinner, jeg antar derfor med stor sikkerhet at *deg* er en direkte henvendelse til kvinnen), og for ”*kvinner som allerede har lykket*” (ibid.) SIVAs Kvinnovasjon etterlyser ”*kvinner som tør å satse*” (Kvinnovasjon), og kvinner som ”*tar utfordringen*” (ibid.).

En annen måte å konstituere kvinnelige entreprenører er å sammenligne dem med mannlige entreprenører, kvinnen blir derfor mannens motsetning. I følge Kvinnovasjon starter kvinner ”*andre typer bedrifter enn menn*” (Kvinnovasjon), det dreier seg ”*ofte om enkeltpersonforetak med lav risiko, små vekstambisjoner og rettet mot et lokalt marked*” (ibid.). I følge Kvinnovasjon har også kvinner ”*en langt høyere terskel for å starte egne bedrifter sammenlignet med menn*” (ibid.). Policy for Likestilling kommer også med bidrag i denne sammenheng, da det i følge Policy for Likestilling hevdes at ”*kvinner og menn har ulike karriereløp (...) ut fra livsløpsforskjeller*” (Policy for Likestilling). Diskusjonen rundt disse livsløpsforskjeller og de andre eksemplene nevnt ovenfor kommer jeg også tilbake til.

8.1.4 Drøfting i praksis

Jeg nevnte innledningsvis i kapittel 8.1 strukturen for drøftingen, hvor man med en systematisering av de sentrale poengene fra analysen drøfter disse i forhold til teori og problemstilling. Videre vil jeg gjøre en slik drøfting, hvor jeg i første omgang vil knytte funnene jeg har presentert ovenfor i lys av de teoretiske perspektivene.

8.2 Drøfting i lys av teoretiske perspektiver

En drøfting av mine funn i forhold til de teoretiske perspektiver innebærer at jeg knytter mine funn opp mot de teoretiske perspektivene jeg presenterer i forhold til vitenskapsteori, kjønnsteori og kjønn og entreprenørskapsteori. På den måten kan man også si at jeg plasserer funnene i forhold til hvor de måtte høre hjemme i de ulike perspektivene.

Nedenfor følger min drøfting, og jeg tar utgangspunkt i de momenter jeg presenterte i kapittel 8.1.1 til 8.1.3, dette for å gjøre drøftingen så systematisk som mulig.

8.2.1 Sosiale fakta

I kapittel 8.1.1 redegjorde jeg for funnene av konstituerte sosiale fakta, i dette avsnittet ønsker jeg å ta opp diskusjonen om funnenes aktualitet for oppgaven og hvordan de passer inn i forhold til de teoretiske perspektiver jeg har presentert.

Fra analysen kan jeg trekke frem eksempler som peker på hva konsekvensen kan være om ikke kjønn inntas som en dimensjon i forhold til blant annet forskning og innovasjon. Den mest alvorlige konsekvensen kan bli kjønnsdiskriminering. Ut i fra et liberalfeministisk synspunkt, både kjønnsteoretisk og entreprenørskapsteoretisk er derfor løsningen å fjerne, eller å endre de forhold i samfunnet som genererer kjønnsdiskriminering. Med tanke på at intensjonen til de offentlige tilbydere nettopp er å bidra til at kjønn blir en del av virkemiddelapparatet har man så langt imøtekommet liberalfeminismen. utfordringene, og den praktiske gjennomføringen blir å:

”utvikle gode mekanismer for å ivareta både de overordnede forskningspolitiske føringene og samtidig utvikle en sensitivitet for å integrere et kjønns- og likestillingsperspektiv (...) behovet for økt kjønns-sensitivisering innebærer at betydningen av kjønn ”ses””
(Forskningsrådet – Policy for likestilling)

Det samme virkemiddelet, Policy for likestilling, tilbyr også en løsning på problemet, også denne med et liberalfeministisk utgangspunkt, nemlig å ”flytte tyngdepunktet fra særordninger knyttet til kvinnerekruttering til faktisk integrering av kjønns- og likestillingshensyn i ordinær virksomhet” (ibid.). Integreringen av kjønn som et sentralt element i forhold til forskning, innovasjon og entreprenørskap blir derfor, med utgangspunkt i liberalfeminismen et samfunnsansvar. Med utgangspunkt i at jeg redegjorde for de offentlige virkemidlers samfunnsansvar i kapittel 1, hvor man antar at de offentlige virkemidler skal fremme innovasjon og entreprenørskap, har virkelig virkemiddelapparatet en stor betydning for den norske økonomi og næringsutvikling. Av den grunn bør man også anerkjenne virkemiddelapparatets (samfunns)ansvar, i tillegg til ønsket om å unngå diskriminering på grunn av kjønn.

De offentlige virkemidler har også ansvaret for å legge til rette for at kvinner velger å starte for seg selv. Siden kvinner er svært lite representert i forhold til å starte egen bedrift, er dette et mål for regjeringen uttrykt i Handlingsplan for mer kvinnelig entreprenørskap av 2008. For å nå målet om 40 % kvinneandel i 2013 setter regjeringen sin lit til virkemiddelapparatet, og deres samfunnsansvar strekker seg derfor langt utover å tilby virkemidler. De offentlige virkemidler skal også fremme kvinnelig entreprenørskap. Et sitat hentet fra dokumentanalysen som nettopp illustrerer dette er;

”Forskningsrådet må planmessig og bevisst tilse at virkemidler er utformet slik at de understøtter og forsterker seleksjonsprosesser som bidrar til å fremme økt kjønnsbalanse” (Policy for likestilling)

Løsningen ut fra et liberalfeministisk synspunkt blir derfor å etablere like muligheter for kvinner. Sett i lys av dokumentanalysen, og de offentlige virkemidlers samfunnsansvar, har virkemiddelapparatet en oppgave i forhold til å sikre likhet når det gjelder tilbud og tildelinger av virkemidler. John Stuart Mills bidrag til liberalfeminismen er en erkjennelse av at om kvinner sikres lik tilgang til blant annet politiske rettigheter vil samfunnet ”øke sin velferd” (Hernes 1982:19).

Når man videre tillegger et liberalfeministisk entreprenørskapsperspektiv til de offentlige virkemidlers samfunnsansvar forsterkes argumentet om at det finnes krefter i samfunnet som frarøver kvinners rett til å etablere og styre bedrifter. Liberalfeministisk entreprenørskapsteori er ikke opptatt av de fysiske forskjellene mellom kvinnelige og mannlige entreprenører, det biologiske kjønn er ikke av betydning, derimot er det ens sosiale kjønn som bidrar til forskjeller. Det kjønn man tillegges gjennom læring, utvikling og sosialisering. Det er nettopp de kjønnsforskjeller som finnes innenfor utdanning, arbeidserfaring, tilgang på nettverk og kapital som bidrar til det Brush et. al (2006) kaller institusjonelle og sosiale hindre som står i veien for entreprenøriell adferd. Liberalfeministisk entreprenørskapsteori tar dette på alvor gjennom å bidra med like muligheter for

kvinner og menn slik at begge kjønn kan utvikle det potensial som finnes i hver enkelt. Et utilsiktet problem som kan oppstå om ikke menn og kvinner oppnår like muligheter er en: ”forsterkning av uønsket seleksjon og ressursallokering” (Policy for likestilling).

8.2.2 Konstituerte identiteter

Å drøfte struktureringseffekter, og dermed konstitueringen av entreprenørskap og kjønn er essensen i diskursanalyse (jf. 6.3.2), det handler nemlig om å se bort i fra dokumenter som meningsbærere og heller se på dokumentene som aktive aktører i den sosiale prosessen. Dokumentene konstituerer entreprenørskap og kjønn ved å strukturere leserne gjennom å skape en illusjon eller et bilde av hvordan identitetene skal være. Mitt fokus i dette avsnittet vil være hvordan disse illusjonene passer inn i forhold til de teoretiske perspektivene.

Med utgangspunkt i de perspektiver jeg har presentert vil jeg ta utgangspunkt i kjønn- og entreprenørskapsperspektivet kjønn-som-sosial-konstruksjon, også kalt ”feminist view”, jeg vil senere koble inn andre perspektiver som enten utfordrer eller komplimenterer dette. Utgangspunktet for feminist-view perspektivet er hvilke konsekvenser kjønn som sosial konstruksjon har for oppfattelsen og tilnærmingen av entreprenørskap. Jeg gjør i den forbindelse oppmerksom på hva jeg skrev i kapittel 4.1 hvor jeg beskriver entreprenørskapsbegrepet som et kjønnnet begrep. Entreprenørskap som begrep kobles sammen med en relativt stereotyp beskrivelse av en mann, og skaper på den måten et idealbilde med mannlig fortegn. Michelle Fines (2008) bindestreksfenomen, og Yvonne Due Billings (2006) kjønnsstempling er også sider ved kjønns-ladete begreper (les kapittel 1.3.2). Av den grunn kan jeg derfor ikke drøfte konstitueringen av kvinnelig entreprenør uten å komme inn på (mannlig) entreprenør. Dette er også argumenter for at jeg slår sammen drøftingen av struktureringseffektene konstitusjon av entreprenører og kvinnelige entreprenører i et og samme avsnitt.

Kjønn-som-sosial-konstruksjon ser i all hovedsak på kvinner som annerledes menn, kvinner har også andre erfaringer og vil derfor bidra til samfunnet på en annen måte enn hva menn gjør. Standpunkt-feminismen, som et kjønnsteoretisk perspektiv komplimenterer dette synet, nemlig at kjønn har betydning (les kapittel 4.3.1), i følge Gunnerud Berg og Foss (2002) konstrueres forståelsen av kjønn (og identiteter) ut fra hvordan kvinner og menn oppfatter og representerer seg selv i forhold til hverandre. Med en diskursanalytisk tilnærming til dette konstrueres forståelsen av kjønn og identiteter (for eksempel kvinnelig eller (mannlig) entreprenør) ut fra dokumentene.

Som en konsekvens av at jeg har virkemidler for kvinner spesielt og entreprenører generelt vil dette ha noe å si for konstitueringen av identiteter. I de virkemidler som gjelder begge kjønn skiller man mellom entreprenør og ikke-entreprenør, det fremkommer derfor ikke noe uttalt skille mellom kvinne og mann. Hvorvidt det finnes et latent kjønnskille vil jeg derimot komme tilbake til. I forhold til mine ”kjønnsnøytrale” dokumenter konstrueres det et bilde av entreprenører som personer som er alene. Innovasjon Norges program ”Gründergrupper” er til for å danne et nettverk rundt etablererne, for de som ”følger seg alene”, som ”trenger noen å drøfte med”, og som trenger ”felleskap med andre gründere”. Samtidig er gründere personer med ambisjoner, Etablererstipend etterlyser personer med ”vekstkraftige ideer” som ”representerer noe nytt” og som har ”lønnsomhetspotensial”.

For mine virkemidler som angår kun kvinner konstrueres et todelt bilde av den kvinnelige entreprenør, på den ene side sammenlignes den kvinnelige entreprenør med kvinner generelt, mens på den annen side sammenlignes hun med mannlige entreprenører.

Kvinnelige entreprenører sammenlignet med kvinner generelt skaper et bilde av kvinner som, i følge Kvinnovasjon, ”tør satse”, og som ”tar utfordringen”. Sammenlignet med mannlige entreprenører er kvinnelige entreprenører de som ”starter andre type bedrifter enn menn”, de har ”små vekstambisjoner” og ”lav risiko”, den foretrukne selskapsformen er ”enkelpersonforetak” som er rettet mot ”et lokalt marked”. I tillegg har kvinner, i følge Kvinnovasjon, ”høyere terskel for å starte egne bedrifter sammenlignet med menn”, og Policy for Likestilling hevder at ”kvinner har ulike karriereløp” som forklares ”ut i fra livsløpsforskjeller”. Forskjellene på tvers av og mellom kjønnene stemmer godt overens med standpunktfeminismen og kjønn-som-sosial-relasjon som hevder at kvinner, og kvinnelig entreprenørskap er noen annet enn mannlige entreprenørskap.

Derimot problematiseres de konstituerte identiteter med postmodernismens argument for at kjønn varierer i tid og rom. Oppfattelsen av at kjønn, og kvinnelig entreprenørskap er sosialt konstruert kombineres med synet på at struktureringseffektene innehar et endringsperspektiv. Forståelsen av kjønn og entreprenørskap er derfor under stadig endring, og man kan derfor snakke om at den sosiale virkelighet, som egentlig ikke eksisterer, kun blir skapt i teksten forfatterne produserer, og som leserne leser. Den sosiale virkelighet, og dermed også den ”kvinnelige entreprenør” eksisterer ikke i kraft av seg selv, men er et produkt av produksjon og anvendelse av en tekst og et dokument. Dermed er man også tilbake til hva jeg redegjorde for i metodekapittelet, nemlig at virkeligheten finnes kun på papiret, i teksten man leser, tolker og forstår. På den måten har jeg også beveget meg videre i forhold til de teoretiske perspektiver. Med erkjennelsen av at virkeligheten eksisterer i teksten handler det ikke lenger om å avdekke identiteter gjennom å finne

eller oppdage dem, men å konstruere og lage dem. Konstruktivismen blir derfor det perspektivet som summerer opp den teoretiske forklaringen på mine funn. Som jeg skrev i kapittel 3.5.4 handler konstruktivismen om samspillet mellom mennesker, hvor språket er det som gir handling mening, språket må derfor, i følge Gergen (1994) stå som ”*the critical locus of concern*” (Gergen 1994 i Denzin og Lincoln 2000:198). I tillegg handler det om å knytte sammen de tekstuelle og kontekstuelle faktorene, for på den måten å studere meningsdannelsen i en sosialsemiotisk diskursanalyse. At kjønn er en sosial konstruksjon som endres i tid og rom, hvor struktureringseffektene kun eksisterer i språket, må derfor tolkes dit hen at oppfattelsen av kvinnelige entreprenører og konstitueringen av dem avhenger av flere forhold. Det kan være både sosiale, kulturelle, historiske, religiøse og biologiske forhold som vil virke inn på konstrueringen av for eksempel kvinnelige entreprenører, og man kan ikke distansere seg fra den bakgrunnen et menneske har. Mangfoldet i oppfattelsen av hva kvinnelige og mannlige entreprenører konstituerer problematiserer også derfor universelle løsninger for å fremme entreprenørskap, i det ingen entreprenører er like. Derimot handler det om å kategorisere i forhold til grupper, et argument jeg vil komme tilbake til i kapittel 8.3.2

8.3 Problemstillingens relevans

Jeg startet denne oppgaven med presentere forutsetningene for kvinnelig entreprenørskap, hvor jeg med utgangspunkt i handlingsplan for mer kvinnelig entreprenørskap og målet om 40 % kvinneandel innen 2013 utarbeidet problemstillingen som har ligget til grunn for hele oppgaven. Problemstillingen for oppgaven har vært ”*kvinnelig entreprenørskap og offentlige virkemidler: hvordan konstitueres kjønn?*”. I dette kapitlet er det på tide å drøfte hvorvidt jeg kan konkludere med noen svar.

8.3.1 Hvordan konstitueres kjønn

En problemstilling skal, som jeg skrev i kapittel 1, være klar og ”forskbar”, og det er problemstillingens karakter som avgjør hvorvidt man har en fokusert eller ufokusert tilnærming til oppgaven og innsamlingen, og bearbeidingen av dataene. Med utgangspunkt i problemstillingen og metodevalget mitt dreier det seg om å finne konstituerende struktureringseffekter i språket i de dokumenter som har utgjort mitt empiriske datagrunnlag.

Jeg har redegjort for at ordet og begrepet *entreprenør* og *entreprenørskap* er kjønnsloadede, og jeg har i så henseende redegjort for *bindestreksfenomenet*. Med *bindestreksfenomenet* diskuteres det for at det finnes *normal* og et *bindestreksfenomen* (se kapittel 5.1). *Bindestreksfenomenet* er det som avviker fra normalen, i forhold til *entreprenørskap* kan man derfor argumenter for at kvinnelig *entreprenørskap* avviker fra (mannlig)*entreprenørskap*. I forhold til konstitueringen av kjønn, og dokumentenes struktureringseffekter, har jeg i analysekapittelet pekt på flere eksempler hvor kvinnelige *entreprenører* fremstilles som noen annet enn (mannlige) *entreprenører*. Dette ”andre” har ingen ting med de biologiske forskjellene kjønnene imellom, men er heller sosialt konstruert gjennom sosialiseringprosesser med kulturell og historisk forankring. Kvinnelig *entreprenørskap* konstitueres derfor i samspillet med å sammenligne de kvinnelige *entreprenørene* med de mannlige, samtidig som kvinnelige *entreprenører* sammenlignes med andre kvinner. I hver av disse sammenligningene fremstår kvinnen som annerledes, både i forhold til mannen, men også i forhold til kvinnelige *entreprenører*. Jeg peker i den forbindelse til kapittel 7.2.4 hvor kvinnelige *entreprenører* sammenlignet med kvinner generelt tar sjanser og ”*tør satse*” (Kvinnovasjon), kvinnelige *entreprenører* sammenlignet med mannlige *entreprenører* starter bedrifter med lav risiko og har små vekstambisjoner. Struktureringseffektene konstitueringssevne ligger derfor i den sosialt konstruerte maskuline innflytelse og i maskulint kjønnsloadede ord og begreper.

Her vil jeg også gjøre oppmerksom på de ”kjønnsnøytrale” virkemidlene. I min presentasjon av *Gründergrupper* og *Etablererstipend*, har jeg stilt spørsmålsteget ved hvorvidt disse ekskluderer det ene eller annet kjønn. Selv om de fremstår som kjønnsnøytrale i sine tildelingskriterier, fremkommer det tydelige diverse kriterier som sammenholdt med konstitueringen av kvinnelig *entreprenørskap* fremstår med et vist maskulint preg. I konstitueringen av kvinnelig *entreprenørskap* fremkommer det at kvinner etablerer bedrifter med lavere vekst- og lønnsomhetspotensial enn menn. Derimot er det blant annet de ideer med ”*potensial for lønnsomhet*” (*Etablererstipend*) og som har vekstpotensial som blir prioritert når det gjelder tildeling av *etablererstipend*.

8.3.2 Først og fremst *entreprenør*

Postmodernismen peker på at det ikke finnes noen universell form for de ulike kjønn, derimot er kjønn bare én av mange forskjeller. Man kan heller snakke om et mangfold av forskjelligheter og ulikheter, og likheter kan derfor like gjerne gå på tvers av kjønn som de går mellom kjønnene. Et dilemma ved postmodernismen er derimot at den underminerer politiske tiltak og virkemidler for å fremme for eksempel *entreprenørskap*, det vil ikke la seg gjøre å lage individuelle programmer for å imøtekomme alle individer. I stede for å anerkjenne de individuelle forskjeller må man finne

likhetene, og på den måten skape kategorier av likheter på tvers av ulikhetene. På den måten oppnår man også hva jeg skrev om i kapittel 4.3.1, nettopp at det kan være flere likheter mellom en mannlig og kvinnelig frisør enn hva det er mellom to kvinnelige entreprenører, uavhengig av hva de har etablert. På samme måte som at dette virker inn for synet på kvinnelige entreprenører, har erkjennelsen av mangfold en betydning for mannlige entreprenører. Selv om jeg ikke har drøftet konstitueringen av mannlige entreprenører på samme måte som med kvinnelige entreprenører, vil jeg allikevel presisere at det finnes en konstituering av mannlige entreprenører som favner like dårlig som for de kvinnelige. Som Gunnerud Berg og Foss (2002) skriver så er det ikke alle som kan *”identifisere seg med den type maskulinitet som bildet av ”the selfmade man” bygger på* (Gunnerud Berg og Foss 2002:19). Kjønn bør derfor ikke være avgjørende, i bunn og grunn er entreprenørene først og fremst entreprenører.

8.4 Styrker og svakheter

I det følgende ønsker jeg å peke på styrker og svakheter ved ulike sider av oppgaven, hvor jeg også drøfter oppgavens validitet og reliabilitet. Samtidig argumenterer jeg for de valg og bortvalg jeg har gjort, en drøfting som vil lede oppmerksomheten mot andre aktuelle løsninger til temaet.

8.4.1 Validitet og reliabilitet

Validitet og reliabilitet er tradisjonelt sett på som et kvalitetskriterium for forskningsprosjekter, derimot er de i følge Ryen (2010) *”kontroversielle fenomener innen kvalitativ forskning”* (Ryen 2010:176), nettopp fordi de er positivistiske kvalitetskriterier. Med konstruktivistiske og postmoderne retninger som *”avviser at det finnes én sannhet”* (Ryen 2010:178) vil de positivistiske kvalitetskriterier bare bli *”et forsøk på å oppnå kunstig konsensus”* (Ryen 2010:177). Generalisering i forhold til en oppgave hvor man tar utgangspunkt i et konstruktivistisk paradigme blir dermed problematisk. I og med at virkeligheten ikke er noe man oppdager, men heller noe man konstruerer med utgangspunkt i den enkeltes sosiale og kulturelle bakgrunn problematiserer reliabilitetens krav om å oppnå like resultater i ulike studier. Man oppnår dermed en ny og fornyet debatt i forhold hvordan man kan teste prosjektets validitet og reliabilitet. Ryen presenterer flere bidragsytere i den forbindelse, blant annet Clive Seale (1999) som mener at kvaliteten avhenger av forskerens *”faglige bevissthet”* (Seale 1999:33 i Ryen 2010:177), blant annet i forhold til valg av metode, produksjon av data og skrivestil. På tilsvarende måte har man Yvonna Lincoln og Egon Cuba (1985) som

mener at validiteten og reliabiliteten avhenger av tilliten man har til forskningsrapporten. Lincoln og Cuba presenterer i den forbindelse fire ulike krav til hvordan en forsker kan skape tillit til prosjektet. Kravene de presenterer er ”*kredibilitet, overførbarhet, pålitelighet og bekreftelse*” (Ryen 2010:178). Kredibilitet, eller troverdighet oppnår man blant annet med ”*langvarig engasjement i felten*” (Ryen 2010:180), overførbarhet handler om hvorvidt resultatene ”*kan overføres til andre settinger*” (ibid.). Pålitelighet og bekreftelse av oppgavens kvalitet kan man oppnå gjennom ”*en slags revisjonsprosedyre*” (ibid.), hvor forskeren gjennomgår de valg og bortvalg som er blitt gjort gjennom prosjektet. På den måten er man også tilbake til Seales krav til faglige bevissthet rundt de avgjørelser som blir tatt i forbindelse med et forskningsprosjekt.

8.4.2 Refleksjon

Med refleksjon ønsker jeg å peke på forhold som er blitt avdekket gjennom oppgaven som eventuelt burde vært gjort annerledes, implikasjoner for videre forskning eller rett og slett tegn til læring for min egen del.

Med hvert eneste valg jeg har tatt i forhold til oppgaven, har jeg også gjort bortvalg, et valg som kunne vært annerledes er metodevalget. I forhold til problemstillingen min kunne jeg like gjerne ha valgt intervju fremfor diskursanalyse. På den måten kunne jeg også ha avdekket mer i forhold til konsekvensen av konstitueringen av de kvinnelige entreprenørene, og kvinnenenes egne tanker og følelser rundt temaet. Derimot vil jeg argumentere for at mitt valg var det beste, som en inngang til temaet bør man først finne ut hvordan konstitueringen skjer i teorien, før man går videre og ser på konstitueringen i praksis. En kombinasjon av metodene intervju og diskursanalyse kunne også vært en løsning, men med hensyn til blant annet tidsbegrensningene valgte jeg også bort denne muligheten. Med hensyn til de muligheter det finnes i forhold til valg av metode, mener jeg også det foreligger flere muligheter for videre arbeid med temaet.

Et annet forhold er de avgrensinger jeg foretok meg i kapittel 1.2, her finnes det like mange mulige løsninger som jeg gjorde avgrensinger. Som jeg har nevnt tidligere kunne jeg ha sett på private tilbydere, i tillegg til at det finnes en hel del andre virkemiddelprogram innenfor de tilbydere jeg valgte. Et annet forhold er den geografiske avgrensingen, jeg kunne ha valgt en komparativ studie på tvers av for eksempel de skandinaviske landene. Derimot vil jeg argumentere for at denne oppgaven er mer en introduksjon til temaet og at en komparativ studie heller kan være en fin fortsettelse.

Foruten valg og bortvalg handler refleksjoner om å se oppgaven fra leserens synspunkt, og peke på mulige momenter for kritikk og lansere gode argumenter til mitt forsvar. En mulig kritikk kan være analysens lengde i forhold til teoridelen, derimot har jeg analysert forholdsvis korte dokumenter og websider hvor jeg nettopp imøtekommer Priors etterlysning av dokumentanalyse av dokumenter ”*in contemporary life*” (Prior 2004:375) (jf. kapittel 6.2).

8.5 Konklusjon

Jeg har med et konstruktivistisk utgangspunkt hatt som mål om å finne ut hvordan kjønn konstitueres i forhold til offentlige virkemidler og kvinnelig entreprenørskap. Gjennom diskursanalyse har jeg avdekket struktureringseffekter som gjennom språket konstituerer nettopp kvinnelig entreprenørskap. Samtidig har jeg redegjort for den maskuline innflytelsen som finnes i språket, blant annet i form av kjønnsstempling og bindestreksfenomen. På spørsmålet om hvordan kvinnelig entreprenørskap konstitueres kan jeg konkludere med en oppfatning av at kvinnelige entreprenører er noe annet enn (mannlige) entreprenører, eksemplifisert med sitater som illustrerer kvinnelige entreprenører som blant annet mindre ambisiøse, og som starter andre typer selskaper enn den generelle (mannlige)entreprenør. Samtidig har jeg pekt på at forskjellene like gjerne kan gå på tvers av kjønnene som de går mellom dem. Konsekvensen av å anerkjenne et postmodernistisk argument om at alle er forskjellige, og at det ikke finnes noen universell form som passer for alle vil derimot være å underminere ett hvert politisk tiltak og virkemiddel (jf. kapittel 8.3.2). Det vil nemlig være umulig å lage et program som passer for hvert enkelt individ. Det handler derimot om å akseptere mangfoldet, som igjen leder an til en erkjennelse av at kjønn er en av *mange* kategorier som gjør mennesker forskjellig. Sundin og Holmquist (1989) skriver at generalisering ”*fører med at mangfoldet reduseres (...) gjennom å løfte frem kvinner som entreprenører synliggjøres det at idealbildet ikke er generelt*” (Sundin og Holmquist 1989:190). Dette gjelder også for menn. I en realpolitisk refleksjon handler det om å gruppere virkemidlene på andre måter, og med utgangspunkt i andre kategorier enn utelukkende kjønn, jf. eksemplet med den mannlige og kvinnelige frisøren.

Referanser

INTERNETT:

Bedriftshjelp:

<http://bedriftshjelp.no/no/Starte-bedrift/> - 29.04.2010

Dagsavisen:

<http://www.dagsavisen.no/innenriks/article330329.ece> - 05.05.2010

GEM:

Global Entrepreneurship Monitor Norway 2008

<http://www.gemconsortium.org/download/1268039972187/GEM%20innmat%202008%20web.pdf>
- 08.03.2010

Global Entrepreneur Monitor Norway 2009

<http://www.gemconsortium.org/download/1315289260699/GEM%20Norway%202009%20Report.pdf>
- 06.09.2011

Global Entrepreneur Monitor Global 2010

<http://www.gemconsortium.org/download/1315289396731/GEM%20GLOBAL%20REPORT%202010rev.pdf>
- 06.09.2011

Innovasjon Norge:

<http://www.innovasjon norge.no/Nyheter/Nyhetsarkiv/Nyheter-i-2004/Nyheter-1-kvartal-2004/Velkommen-til-Innovasjon-Norge/> - 25.03.2010

Lov om Innovasjon Norge

http://innovasjon norge.no/Aktuelt_fs/Om%20oss/Fakta%20om%20Innovasjon%20Norge/051010_Lov%20om%20Innovasjon%20Norge.pdf - 07.04.2010

Om oss – Innovasjon Norge

<http://www.innovasjon norge.no/Om-oss/> - 07.04.2010

Innovasjon Norge Etablererstipend

http://www.innovasjon Norge.no/TP_fs/Finansiering/estip_faktaark020409.pdf - 05.03.2010

Innovasjon Norge – Innovasjon Norge jakter gode nyetableringer

<http://www.innovasjon Norge.no/Satsinger/Reiseliv/Nyheter/Nyhetsarkiv/Innovasjon-Norge-jakter-gode-nyetableringer/> - 08.04.2010

Innovasjon Norge – Gründergrupper

<http://www.innovasjon Norge.no/Tjenester/Nettverk/Grundergrupper/> - 05.03.2010

Innovasjon Norge – Nettverkskreditt

<http://www.innovasjon Norge.no/Tjenester/Nettverk/Grundergrupper/Nettverkskreditt/> - 05.03.2010

Innovasjon Norge – Satse på kvinner

<http://www.innovasjon Norge.no/Satsinger/Kvinner-i-naringslivet/> - 12.04.2010

Innovasjon Norge – Ledermentor (brosjyre pdf)

http://www.innovasjon Norge.no/TP_fs/Kvinner/Ledermentor/Ledermentor-BROSJYRE.pdf -

05.03.2010

Kvinnovasjon:

Om Kvinnovasjon

<http://kvinnovasjon.no/om-kvinnovasjon> - 22.04.2010

Kvinnovasjon

<http://kvinnovasjon.no/> - 23.04.2010

Lovdata:

Lovdata – Formålsparagrafen til Innovasjon Norge

<http://lovdata.no/all/hl-20031219-130.html> - 25.03.2010

Lovdata.no – Likestilling

hhttp://lovdata.no/cgi-

wift/wiftloksok?base=QNL&sys=1&felt=titt&emne=likestilling*&button=S%F8k&PROS=02 -

28.07.2010

Norges forskningsråd:

Haslie, Anita *Etterlyser makt bak kravene*

http://kilden.forskningsradet.no/c17251/artikkel/vis.html?tid=61407&strukt_tid=17251 (publisert 30.4.2009) -

22.2.2010

Norges Forskningsråd – Forsiden

<http://www.forskningsradet.no/no/Forsiden/1173185591033> - 19.04.2010

Norges Forskningsråd – Forskningsrådets organisasjon

http://www.forskningsradet.no/no/Artikkel/Forskningsradets_organisasjon/1182736863056 -

19.04.2010

Norges Forskningsråd – Brosjyre (Om oss)

Presbrosjyrewebjuni2009.pdf – www.forskningsradet.no - 19.04.2010

Norges Forskningsråd – Brosjyre (Policy for likestilling i forskning)

5347FKlikestillingweb.pdf – www.forskningsradet.no - 20.04.2010

Norges Forskningsråd – Visjon

http://www.forskningsradet.no/no/Visjon_og_mandat/1138785796497 - 21.04.2010

Norges Forskningsråd – Divisjon for Innovasjon

<http://www.forskningsradet.no/no/Innovasjonsdivisjonen/1138785800238> - 01.06.2010

OECD Stats.:

<http://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?queryname=18165&querytype=view&lang=en> - 26.2.2010

Orapp.:

Færre kvinnelige gründere

www.orapp.no/nyheter/grundere/article77090.zrn - 05.09.2011

Regjeringen:

Plattform for regjeringssamarbeidet mellom Arbeiderpartiet, Sosialistisk Venstreparti og Senterpartiet 2005-09

http://www.regjeringen.no/upload/SMK/Vedlegg/2005/regjeringsplattform_SoriaMoria.pdf -

08.03.2010

Politisk plattform for flertallsregjeringen utgått av Arbeiderpartiet, Sosialistisk Venstreparti og Senterpartiet

http://www.regjeringen.no/upload/SMK/Vedlegg/2009/Ny_politisk_plattform_2009-2013.pdf -

08.03.2010

Regjeringen.no – Fra Idè til verdi – Regjeringens plan for en helhetlig innovasjonspolitik 2003

[http://www.regjeringen.no/upload/kilde/krd/red/2004/0229/ddd/pdfv/190481-](http://www.regjeringen.no/upload/kilde/krd/red/2004/0229/ddd/pdfv/190481-fraid%C3%A9tilverdi.pdf)

[fraid%C3%A9tilverdi.pdf](http://www.regjeringen.no/upload/kilde/krd/red/2004/0229/ddd/pdfv/190481-fraid%C3%A9tilverdi.pdf) - 06.04.2010

Regjeringen.no – St.meld. nr. 20 (2004-2005) Vilje til forskning

<http://www.regjeringen.no/Rpub/STM/20042005/020/PDFS/STM200420050020000DDDPDFS.pdf>

- 06.04.2010

Regjeringen – Kommunal- og regionaldepartementet

http://www.regjeringen.no/nb/dep/krd/tema/regional-_og_distriktspolitikk/organisering-roller-og-ansvar/virkemiddelaktorene.html?id=527164 - 23.04.2010

SIVA:

Om oss

[http://siva.no/internett/cms.nsf/\\$all/438327b3479e7c0dc125745c00784a37?open](http://siva.no/internett/cms.nsf/$all/438327b3479e7c0dc125745c00784a37?open) - 23.04.2010

SIVA – tall og fakta

[http://siva.no/internett/cms.nsf/\\$all/dcb6b660c1cdc3fc125745f0040ab50?open](http://siva.no/internett/cms.nsf/$all/dcb6b660c1cdc3fc125745f0040ab50?open) - 23.04.2010

Statistisk Sentralbyrå:

Personleg åtte føretak, etter næring og kjønn på rolleinnhavar. Nyetableringar 2007

<http://www.ssb.no/aarbok/tab/tab-329.html> - 25.2.2010

Wikipedia

Wikipedia – den frie encyklopedi

http://no.wikipedia.org/wiki/Kj%C3%B8nn#Biologisk_kj.C3.B8nn - 15.03.2010

BROSJYRE/ANNET:

Brosjyre fra Innovasjon Norge – *Fyrtårnprogrammet – for deg som vil videre*

RAPPORT:

Alsos, Gry A., Bjørn Brastad, Tatiana Iakovleva og Elisabeth Ljunggren: *Flere og bedre bedriftsetableringer? - Evaluering av Innovasjon Norges stipendordninger 1999-2005*, Nordlands Forskning, rapport nr. 11/2006

Handlingsplan for meir entreprenørskap blant kvinner 2008

BOK:

Alsos, Gry Agnete og Elisabeth Ljunggren, ”Betydningen av kjønn i etableringsprosessen”. I: Foss, Lene og Nina Gunnerud Berg (red.), 2002, *Entreprenørskap: Kjønn, Livsløp og Sted*. Oslo, Abstrakt Forlag AS, (109-123)

Atkinson, Paul, 1990, *The Ethnographic Imagination. Textual Constructions of Reality*, London, Routledge. I Lindsay Prior, 2003, *Using Documents in Social Research*, London, Sage Publications

Atkinson, P.A & Coffey, A., 1997, “Analysing documentary realities”. I: David Silverman, “Analyzing Talk and Text”. I: Denzin, Norman K. & Yvonna S. Lincoln (ed.), 2000 (2.utgave) *Handbook of Qualitative Research, Second Edition*, California, Sage Publications, Inc., (821-834)

Atkinson, P. A & Silverman, D., 1997, Kundera’s *Immortality*: “The interview society and the invention of self.” *Qualitative Inquiry*, 3. I: Denzin, Norman K. & Yvonna S. Lincoln (ed.), 2000

(2.utgave) *Handbook of Qualitative Research, Second Edition*, (821-834) California, Sage Publications, Inc.

Barthes, Roland, *Image-Musci-Text*, 1977, Tr. S. Heath, London, Fontana. I: Lindsay Prior, 2003, *Using Documents in Social Research*, London, Sage Publications

Berg, Marc, 1996, "Practices of reading and writing. The constitutive role of the patient record in medical work", *Sociology of Health and Illness*, 18 (4):499-524. I: Lindsay Prior, 2003, *Using Documents in Social Research*, London, Sage Publications

Berg, Nina Gunnerud, "Kjønn, livsløp, sted og entreprenørskap – en teoretisk diskusjon". I: Foss, Lene og Nina Gunnerud Berg (red.), 2002, *Entreprenørskap: Kjønn, Livsløp og Sted*. Oslo, Abstrakt Forlag AS, (26-54)

Berg, Nina Gunnerud og Lene Foss, "Kjønnsperspektiver på entreprenørskap – en introduksjon". I: Foss, Lene og Nina Gunnerud Berg (red.), 2002, *Entreprenørskap: Kjønn, Livsløp og Sted*, Oslo, Abstrakt Forlag AS, (15-25)

Blumer, H., 1962, "Society as Symbolic Interaction". I: A.M. Rose (ed.) *Human Behavior and Social Process*, London, Routledge & Kegan Paul. I: Bryman, Alan, 2004: *Social Research Methods*, Second Editon, New York, Oxford University Press Inc.

Brush, Candida G., Nancy M. Carter, Elizabeth J. Gatewood, Patricia G. Greene og Myra M. Hart (ed.), 2006, *Women and Entrepreneurship, Contemporary Classics*, Cheltenham, Edward Elgar Publishing Limited

Bryman, Alan, 2004: *Social Research Methods*, Second Editon, New York, Oxford University Press Inc.

Bird, B., og Dreyfus, C., 1995, "Organization creatrix" (Working paper). Washington, DC: The American University. I: Brush, Candida G., Nancy M. Carter, Elizabeth J. Gatewood, Patricia G. Greene og Myra M. Hart (ed.), 2006, *Women and Entrepreneurship, Contemporary Classics*, Cheltenham, Edward Elgar Publishing Limited

Butler, Judith, 1990, "Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity", New York og London, Routledge. I: Lorentzen, Jørgen og Wencke Mühleisen (red.), 2006, *Kjønnforskning – en grunnbok*, Oslo, Universitetsforlaget, (74)

Calas M. og Smircich, L. 1989, "Using the "F" word: Feminist theories and the social consequences of organizational research". Presented on the Annual Meeting of the Academy of Management, Washington, D.C. I: Brush, Candida G., Nancy M. Carter, Elizabeth J. Gatewood, Patricia G. Greene og Myra M. Hart (ed.), 2006, *Women and Entrepreneurship, Contemporary Classics*, Cheltenham, Edward Elgar Publishing Limited

Callon, Michael, 1989, "Society in the making. The study of technology as a tool for sociological analysis" i W.E. Bijker, T. Pinch and T.P. Hughes (eds.), *The Social Construction of Technological Systems*, Cambridge, MA: MIT Press: (83-103). I: Lindsay Prior, 2003, *Using Documents in Social Research*, London, Sage Publications

Charles, Nickie (ed.), 2002, *Gender in Modern Britain*, Oxford, Oxford University Press

Chodorow, N., 1978, "The Reproduction of Mothering". Berkeley, CA: University of California Press. I: Brush, Candida G., Nancy M. Carter, Elizabeth J. Gatewood, Patricia G. Greene og Myra M. Hart (ed.), 2006, *Women and Entrepreneurship, Contemporary Classics*, Cheltenham, Edward Elgar Publishing Limited

de Beauvoir, Simon, 2000, *Det annet kjønn*, oversatt av Bente Christensen, Oslo, Pax Forlag

de Certeau, Michel, 1984, *The Practice of Everyday Life*. Tr. S. Rendall, London: University Press. I: Lindsay Prior, 2003, *Using Documents in Social Research*, London, Sage Publications

Denzin, Norman K., 1989, "Interpretive interactionalism". Newbury Park, CA, Sage. I: Ryen, Anne, 2010, *Det kvalitative intervjuet – Fra vitenskapsteori til feltarbeid*, Bergen, Fagbokforlaget

Denzin Norman K. & Yvonna S. Lincoln (red.), 1994, "Handbook of Qualitative Research", Thousand Oaks, Sage. I: Ryen, Anne, 2010, *Det kvalitative intervjuet – Fra vitenskapsteori til feltarbeid*, Bergen, Fagbokforlaget

- Denzin, Norman K. & Yvonna S. Lincoln (ed.), 2000 (2.utgave) *Handbook of Qualitative Research, Second Edition*, California, Sage Publications Inc.
- Drew, Paul, Geoffrey Raymond & Darin Weinberg (eds), 2006, *Talk and Interaction in Social Research Methods*, London, Sage Publications
- Engebretsen, Martin, 2010a, *Digitale diskurser – Nettavisen som kommunikatív flerbruksarena*, Kristiansand, Høyskoleforlaget
- Engebretsen, Martin, 2010b, ”Hvorfor og hvordan analyserer vi sammensatte tekster?” I: Martin Engebretsen (red.), *Skrift/Bilde/Lyd – analyse av sammensatte tekster*, 2010, Kristiansand, Høyskoleforlaget, (17-36)
- Fairclough, Norman, 2010, *Kritisk diskursanalyse - En tekstsamling*, København, Hans Reitzels Forlag
- Foss, Lene og Nina Gunnerud Berg (red.), 2002, *Entreprenørskap: Kjønn, Livsløp og Sted*, Oslo, Abstrakt Forlag AS,
- Foucault, Michel, 1979, “What is an author”, *Screen*, 20(13-35). I: Lindsay Prior, 2003, *Using Documents in Social Research*, London, Sage Publications
- Fischer, Eileen M., A. Rebecca Reuber og Lorraine S. Dyke, 1993, “A Theoretical Overview and Extension of Research on Sex, Gender, and Entrepreneurship”. I: Brush, Candida G., Nancy M. Carter, Elizabeth J. Gatewood, Patricia G. Greene og Myra M. Hart (ed.), 2006, *Women and Entrepreneurship, Contemporary Classics*, Cheltenham, Edward Elgar Publishing Limited, (43-60)
- Freeman, C.J., Brown, A., Dunleavy, D. and Graham, F., 1996, *The Report of the Inquiry into the care and treatment of Shaun Anthony Armstrong*, Middlesborough: Tees District Health Authority. I: Lindsay Prior, 2003, *Using Documents in Social Research*, London, Sage Publications
- Gallagher, S., 1992, “Hermeneutics and education”. Albany: State University of New York Press. I: Denzin, Norman K. & Yvonna S. Lincoln (ed.), 2000 (2.utgave) *Handbook of Qualitative Research, Second Edition*, California, Sage Publications, Inc.

Garsjø, Olav, 2001 (2.utgave): *Sosiologisk tenkemåte – En introduksjon for helse- og sosialarbeidere*, Oslo, Gyldendal Akademisk

Gergen, K. J., 1994, “Realities and relationships: Soundings in social construction”. Cambridge, MA: Harvard University Press. I: Denzin, Norman K. & Yvonna S. Lincoln (ed.), 2000 (2.utgave) *Handbook of Qualitative Research, Second Edition*, California, Sage Publications, Inc.

Giddens, Anthony., 1993, “New rules of sociological method” (2nd ed.) Stanford, CA: Stanford University Press. I: Denzin, Norman K. & Yvonna S. Lincoln (ed.), 2000 (2.utgave) *Handbook of Qualitative Research, Second Edition*, California, Sage Publications Inc.

Giddens, Anthony & Phillip W. Sutton, 2010 [2009], *Sociology, Introductory Readings 3rd Edition*, Cambridge, Polity Press

Gilje, Nils og Harald Grimen, 2005, *Samfunnsvitenskapenes forutsetninger – Innføring i samfunnsvitenskapenes vitenskapsfilosofi*, Oslo, Universitetsforlaget

Greer, Margaret J., og Patricia G. Greene, 2003, “Feminist Theory and the Study of Entrepreneurship”. I: Brush, Candida G., Nancy M. Carter, Elizabeth J. Gatewood, Patricia G. Greene og Myra M. Hart (ed.), 2006, *Women and Entrepreneurship, Contemporary Classics*, Cheltenham, Edward Elgar Publishing Limited, (86-109)

Gubrium, Jaber F og James A. Holstein, 1997, “The New Language of Qualitative Method”, Oxford, Oxford University Press. I: Ryen, Anne, 2010, *Det kvalitative intervjuet – Fra vitenskapsteori til feltarbeid*, Bergen, Fagbokforlaget

Gubrium, Jaber F og James A. Holstein, “Analyzing Interpretive Practice”. I: Denzin, Norman K. & Yvonna S. Lincoln (ed.), 2000 (2.utgave) *Handbook of Qualitative Research, Second Edition*, California, Sage Publications, Inc., (487 – 508)

Hammersley Martyn og Peter Atkinson, 1998, *Feltmetodikk*, oversatt av Tone M. Anderssen og Ane Sjøbu, 2. opplag, Oslo, Ad Notam Gyldendal,

Hauge, Elisabeth S. og Per-Anders Havnes (eds.) 2005, *Women Entrepreneurs – Theory, Research and Policy Implications*, Høyskoleforlaget, Kristiansand,

Hernes, Helga Maria, 1982, *Staten – kvinner ingen adgang?* (serie Kvinneres levekår og livsløp), Oslo, Universitetsforlaget.

Hisrich, Robert D., Michael P. Peters og Dean A. Shepherd, 2010, *Entrepreneurship, Eighth Edition*, Singapore, McGraw-Hill International Edition.

Hodder, Ian, “The Interpretation of Documents”, I: Denzin, Norman K. & Yvonna S. Lincoln (eds), 1998, *Interpreting Qualitative Material*, Thousand Oaks, Sage Publications, (110-129)

Hodder, Ian, “The Interpretation of Documents and Material Culture”. I: Denzin, Norman K. & Yvonna S. Lincoln (ed.), 2000 (2.utgave) *Handbook of Qualitative Research, Second Edition*, California, Sage Publications Inc., (703-716)

Holme, Idar Magne og Bernt Krohn Solvang: *Metodevalg og Metodebruk*, 2003, Otta, Tano Aschehoug.

Holsti, O.R, 1969, “Content Analysis for the Social Sciences and Humanities”. I: Bryman, Alan, 2004: *Social Research Methods*, Second Editon, New York, Oxford University Press Inc., (14)

Holter, H. og R. Kalleberg, 1982, ”Kvalitative metoder i samfunnsforskning”, Oslo, Universitetsforlaget. I: Holme, Idar Magne og Bernt Krohn Solvang: *Metodevalg og Metodebruk*, 2003, Otta, Tano Aschehoug.

J. Scott, 1990, “A Matter of Record”, Cambridge, Polity. I: Bryman, Alan, 2004: *Social Research Methods*, Second Editon, New York, Oxford University Press Inc.

Kauffman, Ewing Marion, “Entrepreneurship and the entrepreneurial mind-set. I: Hisrich, Robert D., Michael P. Peters og Dean A. Shepherd, 2010, *Entrepreneurship, Eighth Edition*, Singapore, McGraw-Hill International Edition, (2-33)

Kjørup, Søren, 1997 (2. udgave), *Forskning og samfund – En grundbog i videnskabsteori*, København, Gyldendal Undervisning

Kvande, Elin, 2003, "Doing Gender in Organizations – Theoretical Possibilities and Limitations". I: Lorentzen, Jørgen og Wencke Mühleisen (red.), 2006, *Kjønnforskning – en grunnbok*, (74), Oslo, Universitetsforlaget,

Ladson-Billings, Gloria, "Racialized discourses and ethnic epistemologies". I: Denzin, Norman K. & Yvonna S. Lincoln (ed.), 2000 (2. udgave) *Handbook of Qualitative Research, Second Edition*, California, Sage Publications, Inc., (57-278)

Latour, Bruno, 1983, "Give me a laboratory and I will raise the world", i K. B. Knorr-Cetina and M. Mulkay (eds.) *Science Observed*, London: Sage. I: Lindsay Prior, 2003, *Using Documents in Social Research*, London, Sage Publications

Law, John, 1994, *Organising Modernity*, Oxford: Blackwell. I: Lindsay Prior, 2003, *Using Documents in Social Research*, London, Sage Publications

Lincoln, Yvonna S. og Egon Cuba, 1985, *Naturalistic Inquiry*. Beverly Hills, CA; Sage. I Anne Ryen, 2010, *Det kvalitative intervjuet – Fra vitenskapsteori til feltarbeid*. Fagbokforlaget, Bergen.

Ljunggren, Elisabeth, "Different Understandings of Entrepreneurship and Gender: How Might It Affect Knowledge and Policy?". I: Hauge, Elisabeth S. og Per-Anders Havnes (eds.) 2005, *Women Entrepreneurs – Theory, Research and Policy Implications*, Kristiansand, Høyskoleforlaget, (59-72)

Lorentzen, Jørgen og Wencke Mühleisen (red.), 2006, *Kjønnforskning – en grunnbok*, Oslo, Universitetsforlaget

Low, M. and MacMillian I., 1988, "Entrepreneurship: Past research and future challenges". *Journal of Management* 14(2). I: Brush, Candida G., Nancy M. Carter, Elizabeth J. Gatewood, Patricia G. Greene og Myra M. Hart (ed.), 2006, *Women and Entrepreneurship, Contemporary Classics*, Cheltenham, Edward Elgar Publishing Limited, (139-161)

- Olesen, Virginia L., "Feminisms and qualitative research at and into the millennium". I: Denzin, Norman K. & Yvonna S. Lincoln (ed.), 2000 (2.utgave) *Handbook of Qualitative Research, Second Edition*, California, Sage Publications, Inc., (215-256)
- Outhwaite, W., 1975, "Understanding social life: The method called Verstehen". London; Georg Allen & Unwin. I: Denzin, Norman K. & Yvonna S. Lincoln (ed.), 2000 (2.utgave) *Handbook of Qualitative Research, Second Edition*, California, Sage Publications, Inc.
- Potter, J., 1996, "Representing Reality: Discourse, Rhetoric and Social Construction", London, Sage. I: Bryman, Alan, 2004: *Social Research Methods*, Second Edition, New York, Oxford University Press Inc.
- Richardson, Laurel, 1991, "Postmodern Social Theory: Representational Practices", *Sociological Theory* 9. I: Ryen, Anne, 2010 (3.opplag), *Det kvalitative intervjuet – Fra vitenskapsteori til feltarbeid*, Bergen, Fagbokforlaget, (173-179)
- Rosenau, P.M., 1992, *Post-modernism and the social sciences: Insights, inroads, and intrusion*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- Ryen, Anne, 2010, *Det kvalitative intervjuet – Fra vitenskapsteori til feltarbeid*, Bergen, Fagbokforlaget
- Prior, Lindsay, 2003, *Using Documents in Social Research*, London, Sage Publications
- Prior, Lindsay 2004, "Documents". I; Seale, C., G. Gobo, J. Gubrium og D. Silverman (eds). (2004) *Qualitative Practice*, London; Sage, (375-390)
- Schumpeter, Joseph A. 1908, "Das Wesen und der Hauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie", Leipzig, Duncker & Humblot. I: Sloth Andersen, Esben, 2004, *Joseph A. Schumpeter – Økonomiens Konger*, København, Jurist- og Økonomiforbundets Forlag, (567)
- Schutz, A., 1962, *Collected papers* (Vol. 1; M.Natanson, Ed.) "The Hauge: Martinus Nijhoff". I: Denzin, Norman K. & Yvonna S. Lincoln (ed.), 2000 (2.utgave) *Handbook of Qualitative Research, Second Edition*, California, Sage Publications, Inc.

Schutz, A., 1967, "The phenomenology of the social world" (G. Walsh & F. Lehnert, Trans.) Evanston, IL; Northwestern University Press. I: Denzin, Norman K. & Yvonna S. Lincoln (ed.), 2000 (2.utgave) *Handbook of Qualitative Research, Second Edition*, California, Sage Publications, Inc.

Schwandt, Thomas A., "Three epistemological stances for qualitative inquiry: Interpretivism, hermeneutics and social constructionism". I: Denzin, Norman K. & Yvonna S. Lincoln (ed.), 2000 (2.utgave) *Handbook of Qualitative Research, Second Edition*, California, Sage Publications, Inc., (189-214)

Seale, Clive, 1999, *The Quality of Qualitative Research*, London, Sage. I Anne Ryen *Det kvalitative Intervjuet – Fra vitenskapsteori til feltarbeid*, Bergen, Fagbokforlaget

Silverman, David, "Analyzing Talk and Text". I: Denzin, Norman K. & Yvonna S. Lincoln (ed.), 2000 (2.utgave) *Handbook of Qualitative Research, Second Edition*, California, Sage Publications, Inc., (821-834)

Silverman, David, 2006, "Texts" Kapittel 5. I Silverman, David (ed) 2006 *Interpreting Qualitative Data*. London, Sage, (153-200)

Sloth Andersen, Esben, 2004, *Joseph A. Schumpeter – Økonomiens Konger*, København, Jurist- og Økonomiforbundets Forlag

Smith, Dorothy E., 1984, "Textually mediated social organization", *International Journal of Social Science*, 36 (1):59-75. I: Lindsay Prior, 2003, *Using Documents in Social Research*, London, Sage Publications

Solbrække, Kari Nyheim og Helene Aarseth, "Samfunnsvitenskapens forståelser av kjønn". I: Lorentzen, Jørgen og Wencke Mühleisen (red.), 2006, *Kjønnforskning – en grunnbok*, Oslo, Universitetsforlaget, (63 -76)

Sundin, E. og C. Holmquist, 1989, *Kvinnor som företagare – osynlighet, mångfald, anpassning – en studie*, Malmö, Liber

Van Maanen, J., 1988, *Tales of the field: On writing ethnography* Chicago: University of Chicago Press

Vidich, Arthur J. og Stanford M. Lyman, "Qualitative methods: Their history in sociology and anthropology". I: Denzin, Norman K. & Yvonna S. Lincoln (ed.), 2000 (2.utgave) *Handbook of Qualitative Research, Second Edition*, California, Sage Publications, Inc., (37-84)

Walras, Léon, 1954-utgave, "Elements of Pure Economics". I: Sloth Andersen, Esben, 2004, *Joseph A. Schumpeter – Økonomiens Konger*, København, Jurist- og Økonomiforbundets Forlag, (222)

West, Candance og Don H. Zimmerman, 1987, "Doing Gender. Gender & Society". I: Lorentzen, Jørgen og Wencke Mühleisen (red.), 2006, *Kjønnforskning – en grunnbok*, (70), Oslo, Universitetsforlaget,

Westhead, P & Wright, M., 2000, "Advances in Entrepreneurship", Cheltenham, UK: Elgar Reference Collection. I: Hauge, Elisabeth S. og Per-Anders Havnes (eds.) 2005, *Women Entrepreneurs – Theory, Research and Policy Implications*, Kristiansand, Høyskoleforlaget.